

Рк 116(29к)
К 75

Т. Коцуба

Рудоричен

Г. КОЦЮБА

РОДЮЧИСТЬ

РОМАН

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ 1934

Бібліографічний опис цього видання
зміщено в „Літописі Українського друку“,
„Картковому репертуарі“ та інших по-
казниках Української Книжкової Палати.

Редактор групи *Л. Недоля*.
Художник *Б. Білопольський*.
Техкер *С. Білоконь*. Коректор
К. Летуновская. УПП ДВОУ.
7 друкарня ім. Фрунзе. Харків,
Дон-Захаржевська, 6. Голов-
літ № 6635. Зам. 1962. Ти-
раж 10.000. Папір 62×94—38 кг.
4⁵/₈ пап. арк. В 1 пап. арк.
110.592 літ. Здано в роботу
11-ХІІ-33 р. Підписано до друку
23-ІІ-34 р.

ЧАСТИНА ПЕРША
НЕПЕВНИМИ КРОКАМИ

Розділ перший

Холодна похмурість зниклих сутінок тулилась ще в кутках робітної кімнати професора Ярового, засло-неної звислими над вікнами галузками берестів та кленів, а вже там, за деревами, край парку, заходив ранок. Багряне жариво, мов полиски пожежі, просвічувалось крізь стовбури дерев, здіймалося над верхів'ями їх, розмальовуючи огневими віхтями ніжно-ясну блакить північного небосхилу.

Заходив ранок, свіжий, пахучий, напоєний соками брунькуватих галузок, росистого зела й перегною, бодрящий ранок молодій весні, і на господарському дворі дослідного поля, розташованому тут же близько професорового приміщення, чулися вже голоси: там запрягали коней, готувалися виїздити в поле.

Тож і професор Яровий, що кілька хвилин, як прибравшись, тупцював по кімнаті, став похапцем, почувши ті голоси, збиратися на свою роботу. Накинувши на плечі піджачок, він недбайливо натяг на кошлату голову кепі, узяв у руки завантаженого маленькими, пузатенькими пакетиками, з вечора наготовленого, кошика, а ще невеличку в'язанку кілочків і вийшов з приміщення на ганок. Звідси побачив на лавочці під деревом хлопця, що сидів, чекаючи, видимо, на нього, і, привітавшись кивком голови, мовив похвально:

— Ти, Романе, вже тут? А я й не знав. Не запізнився сьогодні? Це добре.

— Я готовий, Тихоне Лук'яновичу,—відповів Роман Цибулька, років двадцяти парубійко, з широкою усмішкою на білявому обличчі, підвівшись з лавочки.

Професор скинув оком на залізні граблі з довгим держакон у руках парубійка й спустився з ганочка в парк.

— То ходімо в поле, та візьми ось в мене позначки, — передав йому в'язанку, що тримав був разом з кошиком за кінець поворозки.

Потому обоє пустилися парком, плутаючись між молодими, ще голими деревами, то обминаючи кущі бузка з набухлими бруньками, що от-от мали розпуститися. Професор ішов попереду, високий, кремезний, широкоплечий, а слідом за ним низькорослий парубійко, радий з того, що не запізнився, перейнятий надією, не цілком, правда, певною, що може сьогодні, нарешті, дізнається про загадкові для нього професорові досліді.

Спочатку йшли мовчки. Професор стриманий, з поважним виглядом, а Цибулька, в'юнкий і шуплий, повний цікавості, поспішався за ним, не відстаючи ні на крок. Хвилинами, прискоривши ходу, він навіть вирівнювався з професоровими плечима й скося, запитливо, очікливим зором поглядав на нього. А що той спокійно і байдуже, без найменшої уваги до свого супутника, крокував далі, то парубійко закинув був несміливо:

— Так будемо, Тихоне Лук'яновичу, і сьогодні так само сіяти?

— Садити, — по правив Тихон Лук'янович коротко і не зразу, не бажаючи, видимо, розводитись балачками.

Розмова обірвалась. Тим часом вони вийшли на край парку, де зразу починалося поле. Зробивши іще якусь сотню метрів поміж невеличких латочок кущуватої озимини та чорних, недавно впорядкованих грядок, вони спинилися перед скибами виораної, поділеної на окремі ділянки, але ще не заскородженої, землі.

День тільки починався. Сонце, ясне та щире, лгідно-пестливе та ніжне, як це буває на весні, підбившись над далеким обрієм, щедро пронізувало своїм гострим промінням степові простори. Легенькі випари з обігрітої землі слалися над низинами коло парку, але там далі до обрію степ видавався прозорим і ясним, як небесна блакить, що обіймала його. Пахло приємно і лоскотно, жирним, сонцем прогрітим, чорноземом, пахло міцним духом землі, сполученим з наощами молоді озимини, трави і ранніх квітів — жовтуватих зірочок, що красувалися в полі.

Тихон Лук'янович поставив на землю коло ріллі кошика, примруженими очима поглянув на сонце, на далекі степові береги, жадібно вдихнув у себе міцного, як напій, ароматного повітря й зауважив, що треба приступати до роботи.

— Треба поспішатися, щоб сьогодні викінчити висадку, а то весна щось береться,—мовив стиха, шулячись від сонця.

Наказавши хлопцеві скородити ділянку поруч грядок, уже впоряджених, він скинув піджака на ручну сівалку, що стояла поблизу, й лишившись у довгій полотняній сорочці, підперезаній паском, став вибирати пакетики з кошика. Поглядаючи на назви, він

одкладав одні з написом „охолоджене“ в одну купу, а в другу інші, з написом „звичайні“.

От уже кілька днів, як професор Яровий зрання виходив з дому сюди за парк, де на підсонні, в звичайних польових умовах ставив досліди, бажаючи випробувати свої передбачення й спостереження над життям рослин, досліди, яким надавав виключного значення. А як весна, що цього року була забарилася на якийсь тиждень, дружно ударила гарячими днями, загрожуючи перейти в посуху, то він і поспішався скоріше викінчити висадку.

Пересортувавши пакетики, Тихон Лук'янович, як тільки Роман виготовив першу ділянку, засукав рукава сорочки, оголивши довгі, жиляві, у волоссі руки, й узявся за роботу.

Він брав один, за певною послідовністю пакетик, з точною назвою і позначкою „охолоджене“, висипав з нього собі на долоню трохи насіння, з маленьким, ледве помітним, проростом, і уважно оглядав його. Задумливий, із загадковою рисочкою на обличчі, ніби впевнившись, що все гаразд, схилився до землі, проводив паличкою мілку борозну в добре розпушеній землі й клав туди зерно. Загорнувши, робив другий рядок, третій. Після кожних п'яти рядків засаджених одним сортом, він втикав, міцно, в землю низенькі дерев'яні таблички з нумерами, потім висаджував насіння з другого пакетика.

Засадивши довгу й вузьку ділянку, поділену на цілий ряд занумерованих грядок, він брав з другої купки пакетики із звичайним насінням, зрідка розчеплював зернину й дивився на захований всередині в непорушному стані зародок, потім висаджував так

само грядками на ділянці, розташованій поруч першої.

Схиливши низько голову, а колінами впершись у землю, він старанно розтирав пучками пальців грудочки, що попадались йому на грядках після скородиння, старанно й уважно загортав висаджене насіння, зрідка лише випростовуючись, щоб розправити плечі чи пересунутись на нове місце.

Все це він робив любовно й дбайливо, ніби виконував одне з найважливіших завдань, нікому не довіряючи, ні на кого не покладаючись, з урочистим виглядом, на якому хвилинами клалася наївна, як у дитини, привітна посмішка, а часом рисочка напевності, а може й побоювання.

Заклопотаний, він лише зрідка порушував мовчання і то хібащо для того, щоб зробити зауваження своєму молодому помічникові, коли земля, здавалося, не була гарно розпушена.

— А ну, Романе, іще раз, іще! Щоб м'яко та чисто було. Щоб бур'янців не лишалося, бо пшеничка чистоту любить, щоб коло неї попоходили добре.

Роман не сперечавсь. Він охоче скородив, міцно натискував на держак, глибоко занурював довгі зубки, розриваючи груддя, витягаючи корінці бур'янів, що де-не-де полишилися в землі.

— Щоб як пух було? Що ж, можна і так, — відгукався весело Роман, звикло орудуючи граблями й зчаста повторюючи: — зробимо, як пух.

Своєю запобігливістю і примовлянням він хотів викликати до себе прихильність від професора й почати з ним розмову на цікаву для нього тему про оці досліді. А як професор мовчазливо працював над висадкою,

то Роман, повернувшись після сніданку до роботи й пом'явшись якусь хвилинку, нарешті звернувся із запитанням:

— Так до чого ж це, Тихоне Лук'яновичу, ведеться? Що із цього все таки вийде? — кивнув головою на грядки.

Тихон Лук'янович, що не зовсім був певний в наслідках своїх дослідів і припущень і тому уникав розмов на цю тему, відповів і цього разу коротко й ухильно:

— Скоро ось виясниться. Може, що й вийде.

— Чудно! — знизав плечима парубійко, невдоволений цією відповіддю. — Щось воно дуже дивацьке.

Кажучи про дивацтво, Роман мав на оці не тільки те, що професор незвично вовтузиться в землі, нікому не довіряє висаджувати свого насіння. Його дивувала вся довга, незрозуміла і загадкова процедура з тим насінням, нарешті висівання озимої пшениці весною, чого ніхто ніде не робив, бо він добре знав, що така пшениця, посіяна весною, не родить, не виколошується.

Приходячи взимку на роботу сюди на станцію, де виконував різні доручення професора, він, Роман, мав змогу спостерігати, як той носився з насінням, клопатався удень і вночі: спочатку перебирав його по зернинці, потім клав у маленькі, спеціально з полотна пошиті торбинки, змочував водою раз, удруге і втретє, потім переносив у свою лабораторію і там, наказавши охолодити приміщення, розкладав це насіння на дошках, на столах, на підлозі й висушував його, раз - у - раз виміряючи температуру приміщення та оглядаючи зерно. А то навіть виносив у сніг у торбинках і там лишав на цілі дні, а то й тижні.

Хоч він, Роман, і раніше в різні сезони, більше влітку, працював на дослідній станції і бачив чимало всяких спроб у полі з посівами. але таких, як провадив професор, йому ще ніколи не доводилось бачити. Тоді ж, ще взимку, зацікавлений тими витівками, він хотів був дізнатися про них та нічого не міг домогтися, бо професор, на його запитання, відповідав загадково, що потім усе виясниться.

Не раз і в останні дні, працюючи уже на висадці, він пробував зав'язати розмову, та діставав ухильну відповідь. Наступного дня він гадав відходити в своє село, у Вербівку, на ціле літо, то постановив, щоб там не було, а таки довідатись про досліди, що прибрали для нього таємничо-загадкового характеру.

Тож повернувшись цього дня після снідання на роботу, він, згубивши надію порозумітися з простої розмови, вирішив вибрати для цього обережний шлях.

— Чудно! — метикував Роман розважно, скородячи землю, ніби розмовляв із собою, але так голосно, щоб чув і професор. — Чудно! Щороку тут на землі говтаються вчені, висівають всяке зерно, шукають усе кращого, а що з того? Яка користь від цього для людей? Три роки тому в нашому селі загинула ярина. З весни взялася гарно, добре зарунилась, стебло вигнало, як на очереті, колос у колос викинула. От, думали, буде хліб, звесіли люди, а що вийшло? Ударила спека, повіяло суховієм і все спалило за якихось три-чотири дні. Зерно, як макове вийшло, дрібне та миршаве. Тільки насіння повернули. От і виходить, що вся робота залежить від природи. Суховій все вирішає.

Тихон Лук'янович скося поглянув на хлопця. Роман, вдоволений з того, що зацікавив, видимо, заклопотаного

професора, відчув у собі більше сміливості й вів далі по якійсь хвилині вичікування.

— От і виходить, що від науки мало користі хліборобству, щоб значить можна було встояти проти суховія. Як послухати збоку, так куди тобі! Наука до всього дійшла, усе знає, як росте хліб, чим годується, як дихає і спить, усе знає, а коли до діла, щоб значить, хліб проти суховія встояв, то цього не знає, якби і наш брат, у темноті застається.

Тихон Лук'янович підвів голову.

— Твоя правда, Романе, — зауважив незрозумілим тоном, із загадковою усмішкою на заклопотаному обличчі.

Першої хвилини Цибулька був розгубився. Йому здалося, що той глузує з нього, з його нетямучості в таких поважних справах. Та, помисливши, хутко опанував себе.

— То може неправда? — мовив задиркувато, впевненим тоном, знайшовши ніби новий доказ справедливості своїх міркувань. — От і правда бо, знов же кажу, що мало від науки користі для хліборобства. Факт. Три роки тому суховій, кажу, запалив ярину, а минулого року озимина в нашому районі вийшла погана. Знов же восени була нічого, добре вкорінилася й кущувалася, а на весну пожовкла, попріла. Виїжджали агрономи. Вимерзла, кажуть. Ми і сами знали, що вимерзла, а що з того? Хіба від того легше людям?

Тихон Лук'янович знову підвів голову й уважно поглянув на парубійка, бажаючи ніби щось сказати, та почув за собою веселий голос:

— А що, товаришу професоре, криють нашого брата? Доводиться захищатися?

До грядок підійшов директор станції Євген Самійлович Машута, молодий, років тридцяти п'яти мужчина, у френчі й чоботях, повновидий, з живими сірими очима й військовою виправкою, що лишилася в нього від часів, коли він був у Червоній армії.

— Доводиться! — обізвався Тихон Лук'янович, вітаючись з директором.

— Практичний народ пішов. Вимагає зразу користі, — усміхався Машута. — Ну, нічого, може скоро наладимо науку. А ви і сьогодні сами пораетесь? Хай би попрацював і він для науки, — показав на Цибульку, — не тільки граблями, а й пучками пальців, тоді може менше шкабарчав би.

Роман зніяковів. В його голові майнула навіть ляклива думка, чи не наговорив, бува, якихось дурниць, та упевнившись з веселого тону директора, що нічого образливого в його словах не було, посмілюшав.

— А чого б і ні? Можна попрацювати не тільки граблями, — кинув погляд на Тихона Лук'яновича, ніби докоряв йому за його недовір'я до його здібностей.

Тихон Лук'янович замахав руками.

— Ні, ні! Я вже сам, сам, щоб усе видко було, — запротестував рішуче, ніби захищаючись від замаху.

Машута не сподівався такої збентеженості і зауважив:

— Та гаразд, гаразд. Робіть як знаєте, як вважаєте за краще.

Заспокоюючи ревнивого професора, він додав, що хотів, власне, полегшити йому працю, щоб самому не говтатись у землі.

— Нічого, нічого. Я вже сам докінчу цього разу, сам хочу за всім простежити, — тихомирно заявив Тихон Лук'янович.

Коли мова прибрала спокійного характеру, Машута висловив думку, що на їхній станції, де провадяться щодалі цікавіші досліді, все таки бракує людей.

— Я гадаю, Тихоне Лук'яновичу, що вам треба б мати на своїй роботі наукового помічника, фахівця чи просто техніка. Чи не думали ви, кого б узяти?

Тихон Лук'янович погодився, що не шкодило б запросити сюди наукового робітника, особливо, мавши на увазі поширення дослідів, хоча б його власних. Але кого взяти? Хто погодиться? Щось мало охочих їхати сюди, у цей глухий закуток.

— Треба, мабуть, шукати із молоді, — вставив Машута. — Знаєте що! — ударив долонею по лобі, — до нас приїде, можливо, одна особа.

— Звідки?

— З центру. Молода аспірантка дослідного інституту. Має їхати на практику. Цікавилась, чи може сподіватися на нашу допомогу. Власне, чи не будемо заперечувати проти неї. Не гадаєте ви, що вона буде корисним для нас робітником? Може навіть вона затримається на довший час.

Тихон Лук'янович поцікавився, хто ця особа.

— Молода жінка. Дівчина, якщо хочете більше знати. Вчилася в сільськогосподарському інституті з моєю дружиною. Пішла по науковій лінії.

Тихон Лук'янович знизав непевно плечима.

— Хто знає. Може справді буде корисною. Хай їде, тоді подивимось.

— Тож і я кажу: хай приїжджає. Так і написав, — відповів Машута й поспитав, чи багато ще лишається садити насіння. — Скоро викінчуєте? Знаменито! А я

оце вирішив спробувати мульчування¹. Побачимо, як воно буде зберігати вологість, — поділився думками про свою роботу.

По цьому Машута пішов понад парком на дільницю, де з техніком провадив досліди над ярою пшеницею, і де віднілась купа соломи, підвезена для мульчі. А Тихон Лук'янович приступив до своєї роботи.

Якусь хвилину, схилившись до землі, він старанно загортав насіння, поспішаючи викінчити висадку, та згодом його заклопотаність порушив Цибулька.

Заскородивши нову латочку, Роман спивив роботу, сперся на держака граблів і провадив далі обірвані було мислі. Він знову говорив про недороди, про лиха, що терплять люди раз-у-раз у степу через посуху, через вимерзання хлібів.

— Ні, я скажу так, — вів сміливо, відчувши виграшність своєї позиції, — коли ти наука, то мусиш знати що і до чого, щоб хліб вистигав, щоб можна було з природою боротися, щоб труди не пропадали.

Тихон Лук'янович не стерпів.

Беручи науку під свій захист, він сказав, що наука багато зробила для того, щоб підвищити врожайність земель. Вона визначила правильні сівозміни, добрива, протруювання зерна, дійшла до вирощування нових сортів — все це веде до кращих врожаїв. Звісно, трапляються недороди. Звісно, в нас дуже низька ще врожайність, порівняно з іншими країнами, та в цьому часто-густо повинні не природа і наука, а самі люди, бо тут багато залежить від того, як обробляють землю, як орють і засівають, чи добре і вчасно, як велить

¹ Спосіб притрушувати соломою засіви, що має на меті зберігати взимку у ґрунті тепло, а влітку вологість.

наука, чи як прийдеться. Треба все робити добре та вчасно, тоді й недородів буде менше.

— Звичайно, — сказав помовчавши, — і наука не все розв'язала і дещо лишається загадковим в житті рослин; не може вона боротися і проти вимерзання, як і проти суховія, бо досі ще не винайдено таких сортів, щоб вони могли встояти проти вередливих умов нашого степу.

Наприкінці він висловив думку, що наука все більше опановує природу й загадкові явища, що незабаром, може, розкриє таємниці з ростом і визріванням рослин, і що тоді може буде покладено край таким стихійним лихам, як ото суховій або вимерзання.

Цибулька уважно слухав професора, вдоволений, що нарешті той повів з ним розмову. Особливо його вразив натяк, що незабаром, може, наука покладе край стихійним лихам.

— Наука, Тихоне Лук'яновичу, виходить, працює, щоб ото знати, як боротися з природою й не гинули хліба?

— А працює, — відповів загадково Тихон Лук'янович.

— То й озимку ото сієте для того? І вона буде родити?

— Може. Побачимо, що вийде, — буркнув Тихон Лук'янович, і враз, ніби стямившись, що наговорив надто багато, прибрав похмурого вигляду й знову узявся за свою роботу.

Цибулька зрозумів, що саме оці досліді, над якими працює професор, і торкаються важливого питання. А що більше нічого не міг дізнатися, бо на свої повторні запитання зустрів неясну відповідь, то схвильований відійшов скородити нову ділянку. Та припущення,

що за професоровими дослідями приховується вирішення одного з дуже важливих питань, — боротьби з недородами, не давало вже спокою.

В нього зродилося спокусливе, привабливе бажання посіяти в себе, у колгоспі отаким насінням. Тож, кінчаючи скородіння, поцікавився, чи не може цього зробити у себе, в селі.

Тихон Лук'янович, зворушений Романовою настирливістю, відповів, що потім, як виясниться, поговорить з ним, хай навідається згодом.

— І в колгоспах спробуємо, як буде гаразд. На те ж і робимо.

Роман, звеселівши, пообіцяв неодмінно навідатись. Попрощавшись з професором, пішов до двору, до контори, щоб узяти розрахунок.

А Тихон Лук'янович далі копирсався в землі, виймаючи з кошика нові й нові пакетики.

Висадивши останнє насіння, він поставив над новими грядками таблички й присів на ручну сівалку. Тут витяг з кишені піджака зошит, розгорнув сторінку, де були записані різні сорти пшениці й до позначок різних маніпуляцій, запроваджених над насінням, дописав дні висадки. Потім поклав зошит на коліно й сидів непорушно, байдуже дивлячись перед себе.

Здавалося, він нічого не бачив, не затримував на чомусь свого зору, ні про що не думав. Скинувши кепі й виставивши кошлату голову під сонце, що схлилось уже до західнього обрію, він легко й глибоко, на повні груди, вбирав у себе чисте, м'яке, пахучо-лоскотне повітря. Здавалося, він просто відпочивав після цілоденної втомної праці, хвилинами наївно усміхався, відчуваючи радість буття й відпочинку.

Згодом засунув у кишеню зошит, витяг люльку, набив тютюном. Запаливши, замріяно поглядав перед себе. Перед ним тяглося поле дослідної станції, порізане на ділянки, де буйними зеленими рунами переливалась на сонці озимина, спускаючись до степової річки. А далі по той бік річечки, геть на всі чотири сторони розлягся степ з ланами зеленої озимини, чорними гонами ріллі, з жовтими латками неприбраних зосени стовбурів кукурудзи чи бур'янів.

Поглядаючи на степ, де працювали люди, висівали ярину, де ходили парами коні, тягнучи сівалки, а геть туди на обрію здіймався димок тракторів, Тихон Лук'янович згадав недавню розмову з Цибулькою, його нарікання на науку за її безсилість перед стихійними силами природи й замислився.

Хоч тоді, розмовляючи з парубійком, він заперечував його міркування, обстоював великі заслуги науки в галузі сільського господарства, але тепер насамоті визнав деяку слушність тих закидів. Він погодився, що країна багато втрачає на врожайності не тільки від поганого обробітку, а й від недородів хлібів, через природні лиха. Він пригадав усі недородні роки, що їх зазнала Україна, особливо в степу, за останні двадцять років, недороди, викликані посухою, вимерзанням хлібів, виляганням від дощів, завчасним висипанням зерна. Він прикинув цифрами й вжахнувся. Десятки мільйонів тонн хліба недобрано країною за останні двадцять років проти можливого врожаю. Десятки мільйонів тонн, що могли б стати за добробут для цілої країни, недобрано від землі і то, головне, через стихійні лиха. Має рацію Роман.

Справді наука квола, не вміє ще керувати життям і розвитком рослин, не винайшла способа боротися із

стихійними лихами, не виростила сортів, що могли б витримати проти суховіїв і морозів, таких сортів, що ставили б врожайність у залежність лише від розуму людського та труда.

Смокчучи люльку, Тихон Лук'янович спинив зір на свіжих, недавно впоряджених грядках. Ясні вогники спалахнули в його прозорих, як у молодика, очах, а його спокійно-задумливе обличчя ожило.

— Якби справдилось!

Потому звівся на ноги, узяв спорожнілого кошика, накинув на плечі піджачок і легко, рівною ходою, пішов парком додому, до свого флігелька.

Розділ другий

У кімнаті, скромно обставленій, що своїми вікнами виходила у парк, було тихо. Затишний спокій, заплетений легенькими сутінками, лежав по кутках, на стільцях, на обідньому, скатертиною накритому столі, де стояла чиста, наготовлена до обіду, тарілка з наряддям.

Тихон Лук'янович поставив у куток до стіни біля дверей кошика, зняв піджачок, кинув його на стілець і підійшов до вікна. Чиста, милозвучна трель раптово розітнулася близько, у парку. Він розчинив вікно, приємно вражений появою несподіваного гостя, веселого співуна.

— А, і ти вже з'явився? Ну здоров був, - здоров!

Звикнувши протягом цілого ряду літ слухати під вікном свого приміщення цього співуна, він радо вітався з ним.

Тихон Лук'янович після смерті матері, що доживала в нього останні свої дні, мешкав один, парубком.

За ним ходила старенька жінка Пелагія Барабась, дружина двірського сторожа. Вона мешкала тут же поблизу в господарському дворі і, зробивши, що треба—прибравши кімнату, наготувавши страву, відходила до себе.

Тож зроджене самітнім життям бажання порозмовляти, чи своєрідна любов до птаха, зумовлена близькою до природи працею, чи нав'язана кількома роками звичка слухати з весною під вікнами цього гостя, а може все разом—викликали в нього добродушний настрій.

— Здоров був, здоров! Як тобі зимувалося? Поспівай нам своїх пісень; порадує своїм голоском,— промовляв люб'язно, як до старого, доброго друга.

— Ну ж послухаємо, що ти приніс нам цього року! На його гомін із кухні прочинилися двері й показала старенька, з гострим, порізаним зморшками обличчям, з очіпком на голові.

— Це ви? А я думаю хто гомонить? Давно вже виглядала, пора обідати, бо й жданки поїла, — мовила докірливим тоном. — Уже й борщ прохолов.

— То не біда, Пелагіє Іванівно, — байдуже кинув Тихон Лук'янович, — пообідаємо й холодний.

Старенька метнулась до кухні й зразу ж вийшла до столу з каструлею. Наливаючи борщ, примовляла трохи бурчливим тоном, люди, мовляв, уже збираються вечеряти, а вони ще не обідали. Примовляючи, вона більше скаржилась, що борщ перестояв, трохи перекипів, буде, мабуть, не такий смачний.

Тихон Лук'янович стояв коло вікна, слухаючи співуна.

— Чудесно співає канашка, буде, видно, вже тепло, — хитнув головою. — Потім пішов до кухні, обмив чорні

вузлуваті, обліплені зашкарублюю землею, руки, освіжив обличчя й вже тоді сів до столу.

— Тепер можна й підживитись. Спробуємо борщик, — мовив таким тоном, ніби мав не абиякий нахил до кулінарного мистецтва, хоч і в без особливого смаку, раз - у - раз підіймаючи голову й поглядаючи на вікно.

Звеселілий вигляд його, говірливість, повільність, нарешті, з якою він обідав, порадували стару, що останні тижні бачила його, мовчазливим, похмурим, заклопотаним якимись справами. Вона наважилась поспитати, досить обережно, бо добре знала його стриманість, про роботу, про висадку насіння.

— А нічого, все гаразд, закінчив оце висадку. Скоро ось побачимо, що вийде, — відповів охоче, заховуючи суть справи.

Пелагія Йванівна зрозуміла, що більше „покищо“ вона не може знати.

Вдоволена і з цього, вона відчула потребу поділитися і своїми думками. Вона посадила вже дві грядки цибулі, а це заходжується коло картоплі, старий уже скопав землю, треба посадити якийсь пуд - другий. Старий думав більше та, мабуть, не варто, бо картопля щось погано тут родить, не то що в наших краях, — згадала Чернігівщину, звідки походила родом.

Тихон Лук'янович настороживсь. Він подумав був, чи не зговорила сьогодні стара з тим невгомним Романом, чи не збирається і вона скласти на нього провину за погані врожаї картоплі в степу.

— Погано родить, і чого воно так? — міркувала Пелагія Йванівна, не то що комусь докоряючи, а просто цікавлячись загадковою для неї справою. — Чи воно

земля така, не вистачає чогось в неї, чи клімат уже такий?

Тихон Лук'янович заспокоївся, переконавшись, що тут обійдеться без нарікань і йому не доведеться захищати науку від недородів картоплі. Він навіть усміхнувся із своєї недоречної підозрливості й відповів:

— Еге ж, від клімату залежить. Почекаємо, що вийде ось з пшениці, може і з картоплею щось зробимо.

— Щоб краще родила?— підхопила несміливо старенька, взявшись рукою за підборіддя такою манерою, що два розтопирені пальці, великий і указний, стирчали вгору над кутиками губ.

— Атож, щоб краще родила.

— Якби то!— похитала головою Пелагія Йванівна. Вона поцікавилась, чи ж скоро ото картопля краще родитиме, і як ото воно станеться, не клімат же переміниться?

Він коротко відповів, що це ще невідомо, й уткнув очі в тарілку.

Старенька, гадаючи, що її мова про картоплю викликає похмурість на обличчі професора, примовкла. Якусь хвилину вона стояла коло кухенних дверей, обіпершись однією рукою об стінку, а другою взявшись за підборіддя. Потому згадала, що сьогодні заходив директор. Розповідав, що з Вербівки приїжджає його жінка у відпустку. Збирається родити.

— Чи ба!— усміхнувся Тихон Лук'янович, подумавши, що Машута йому нічого про це не говорив.— Швидко це в них.

Стара зраділа, що звістка видалася цікавою новиною для професора й гомоніла далі.

— Чого ж швидко? Якраз у пору. Люди молоді, при здоров'ї, у силу ввійшли, нащадки будуть здорові. Так і треба. Приходите до нас, каже мені, як приїде жінка. На сина важить.

— На сина? — ухмильнувся Тихон Лук'янович, настромляючи на гостряк виделки шматок м'яса.

— На сина. Веселий такий та привітний став. І не подумаєш, що комуніста.

Тихон Лук'янович засміявся.

— Тож бо правда, — підкреслила стара на відповідь, — інші комуністи, кого знала, такі хмурі та сурйозні, що не знаєш, як і словом до нього звернутися, а він такий веселий та привітний.

Вона замовкла й уважно поглянула на професора, на його буйну шевелюру, що на скронях бралась сивиною.

— Скоро, каже, приїде. А що ви? Як же то одному? — натякнула обережно.

Він знову похмурився, даючи зрозуміти, що йому не до смаку її балакучість. Окрім того йому згадалася розмова з Машутою про можливість приїзду з центру товаришки його дружини по інституту.

Любарська?

Це прізвище, назване тоді Машутою на грядках, він байдуже, заклопотаний своєю працею, пропустив повз свій слух. Але тепер мимохіть спинив на ньому увагу.

Любарська?

Чи не з тих Любарських?

Готуючись після закінчення сільськогосподарського інституту до наукової праці, він деякий час працював при інституті під керівництвом професора Любарського. Тож інколи відвідував професора на його

приміщенні, часом довгенько лишаючись в його бібліотеці, де зберігалися цікаві, рідкісні з природознавства екземпляри книжок. Тоді ж познайомився з його родиною.

Пізніше, із заснованням на Україні нових сільськогосподарських інститутів, він дістав запрошення викладати лекції з фізіології рослин в одному провінційному інституті, а звідти, по кількох роках професорської праці, переїхав на дослідну станцію.

Відколи облишив центр, він не мав нагоди зустрічатися з професором Любарським і цілком утратив будь-які зв'язки з ним. Правда, із статей, що інколи з'являлись у наукових журналах, він знав про продовжувану ним професорську роботу в столиці. Тож згадане Машутою прізвище особи, що має приїхати, мимохіть зацікавило його саме тепер, за столом.

В його пам'яті зринули образи доньок Любарського. Одна старша Ганна, що вчилася в старшому класі середньої школи, похмура, задумлива і поважна, полюбляла розмовляти на „вічні“ проблеми, друга, Валя, молодша, років дванадцяти, рухлива, весела „щебетушка“, як прозивала її мати, інколи зазірала в батькову бібліотеку, де працював і він, і безцеремонно розповідала йому про свої витівки, або закидала різними запитаннями про квіти, про рослини.

„Чи не з тих Любарських? І хто?“ — подумав, пожалкувавши, що не поспитав Машуту.

А втім байдуже махнув рукою. Чого це, мовляв, спало йому в голову, мало хіба Любарських у житті зустрічається?

Мовчазливо доїв свій обід і зразу ж пішов до своєї робітної кімнати.

Вечір волохатим присмерком осідав у кімнаті, зтягаючи густою імлою стіни, речі, картини.

Тихон Лук'янович увімкнув електрику. Ясне світло залило кімнату, розтопивши сутінь, що згуртилась тепер по кутках.

Це була велика й простора кімната, що служила йому опочивальнею, кабінетом, а деякою мірою і лабораторією. В одній половині її коло стіни стояла широка, наповнена книжками шафа із скляними дверцями, навпроти письмовий стіл з книжками й журналами, а в другій половині—широкий тапчан, що заміняв йому ліжку. По кутках підлоги височили стеблини з висущеними колосками пшениці, жита, ячменю, пов'язані в невеличкі снопики та пучечки, а на вікні стояли горшки з пожовклими рунами. Кілька портретів у рамках відомих природознавців прикрашували кімнату. Лібіх, Дарвін, Тімірязев задумливими очима, ніби заглиблені в свої мислі, спокійно дивилися із стіни.

Тихон Лук'янович походив по кімнаті, нервово потер руки, по тому ступив до столу і, презирнувшись з Лібіхом, опустився у крісло.

Глибокі борозни лягли на його високе чоло, а в круглих очах, прозорих, як у юнака, залягла замріяність і тривога.

Він віддався своїм мислям, зродженим довгорічними спостереженнями над рослинами, виплеканим довгими зимовими ночами в тиші цього кабінету.

Працюючи над дослідженням хлібних рослин та їх родючості в умовах звичайного хліборобства, Тихон Лук'янович прийшов до висновку, що розвиток і життя цих рослин найменше зазнали втручання людини. Наука, торкаючись проблем урожайності, спинялася,

головне, на вивченні ґрунту, на добривах, на обробітці, на сівозмінах, на створенні за останні два-три десятиріччя, шляхом схрещування і відбору, нових сортів, родючіших. Та ці досягнення науки, на його думку, були замалі. Хліба ростуть, овочують самі по собі, як і колись, без будьякого втручання і впливу на свій розвиток від людини. Наслідком, — часто вимерзають, терплять від суховіїв, від висипання й вилягання, а кількість культур, що визрівають у даній місцевості, досить обмежена, поширені на півдні сорти й культури часто не овочують на півночі.

Чи нормальне це явище, незмінне, зумовлене кліматично-географічними чинниками, як вважає наука, природне явище, що його ніяким втручанням не можна змінити? Чи, може, природність його ілюзорна, викликана квалістю науки, обмеженістю її, недостатнім вивченням хлібних культур?

Тихон Лук'янович довго вагався, не наважувався робити висновки. Теорія виключної залежності рослин від кліматично-географічних умов, підтримувана найвидатнішими представниками природознавства й прикладної ботаніки, узаконювала законність такого становища. Але втручання людини в розвиток декоративних і плодових дерев, низка цікавих втручань, що дали, добре він знав, чудові наслідки, викликали в нього сумніви в правдивості пануючої наукової думки.

Ще навчаючись у сільськогосподарському інституті, він цікавився дослідями Бербанка. Він захоплено читав і перечитував книжки про блискучі досліди цього невтомного американця над рослинним царством, про чудові, ним створені, нові форми плодів, про нові сорти хлібних культур, овочів і декоративних

рослин, що безмірно збагатили американську землю. Чував він і про цікаві роботи над плодовими деревами та й рослинами росіянина Мічуріна. А то згадував випадок із свого раннього юнацтва, як один дідок-баштанник носив у себе на грудях маленький мішечок з насінням із динь і якимось зненацька похвалився, що це він робить для того, щоб насіння, висаджене в землю, скоріше росло, щоб дині раніше визрівали. А вже не дуже давно, працюючи на дослідній станції, він мав нагоду познайомитися з одним садівником, що раніше працював у панських оранжереях. Садівник вихвалявся, що він своїм втручанням, різними змінами температури в приміщенні, охолодженням та нагріванням міг прискорити чи затримати квітіння взимку роз, бузка, левкоїв.

Все це давало йому цікавий матеріал. Якщо в садівництві маємо гарні наслідки втручання людини в життя і визрівання плодів, то чому цього немає в хліборобстві?

Після довгих сумнівів він схилився до того, що наука стоїть на хибному шляху, обстоюючи виключну залежність рослин від клімато-географічних чинників, що вона, певно, чогось не знає. І стоїть на цьому шляху може тому, що ніхто гаразд не працював над всебічним вивченням хлібних рослин.

Припустивши, що на розвиток хлібних рослин можна, певно, впливати, він мислив, яким же саме способом можна це робити. Чи не зміною температури? — згадував безіменних винахідників із садівництва й огородництва, — впливом цих змін на насіння?

Спочатку він вагався. Адже, згадав він, були вже спроби, запроваджені вченими, охолоджувати насіння,

спроби, що зазнали цілковитої невдачі. Пробував і він минулої весни посадити охолоджену озимку та нічого не вийшло, поглянув на горшки з пожовклими рунами, що так і не пустили рурки. Зрештою відкинув вагання, гадаючи, що в тих спробах, несміливих і випадкових, були припущені помилки. „Хіба дослідницька думка повинна спинятися перед невдачею попередників? Хіба Коперник пояснив би рух небесних тіл, якби дотримувався поглядів Птолемея? Хіба Майєр довів би, що життя рослини являє собою постійне перетворення живої сили проміння на хемічне напруження, що потім користуємось з неї для топлива і для життєвих процесів організму, якби додержувався лише відкриття Прістлі? Чи виростив би той же Бербанк нові гібриди харчового кактусу, якби потурав на офіційних ботаніків?“ — підбадьорював себе посиленням на історію наукових відкриттів із фізики й природознавства.

Вирішивши запровадити досліди, він останню зиму працював над обробкою насіння, спочатку брав озимі сорти пшениці, нзмочував їх у воді, охолоджував потім в приміщенні з низькою температурою, лишаючи там на різні терміни й стежачи за температурою.

Після озимих сортів працював над ярими, охолоджуючи їх у приміщенні з більш високою температурою.

Оце от насіння, що під впливом процедур покільчилося, дало, розірвавши оболонку, маленький, ледве помітний, як крапка проріст, він і закінчив висаджувати цього дня на грядках.

Тепер його цікавило, як буде рости ця пшениця. Чи піде в рурку й виколоситься озимка? Чи скоріше визріватиме, за звичайну, охолоджена яра?

Ніч, темна і чорна, зазірала із парку у вікна приміщення. Навкруги було тихо, спокійно. А він сидів за столом, втопивши замріяні очі кудись в далину, то ходив по кімнаті, і повний хвилювання, надій і тривоги, зрідка повторював:

— Якби то справдились припущення! О тоді!..

Розділ третій

Наступні дні професор Яровий почував себе в незвичному настрої.

Захоплений протягом цілої зими різними маніпуляціями над насінням, потім висадкою його в полі, він звик рано вставати, а вставши, зразу брався до роботи. Тепер, із закінченням висадки, чекаючи на наслідки, він не мав сили ані бажання починати нове якесь діло.

Тож, порушивши звичайний біг свого життя, він перебував у мінливому настрої, де почуття вдоволення і зрівноваженості, що викликалося свідомістю виконаної роботи, сполучалося з непевністю, властивою хвилинам очікування.

Він рано, як і передніше, підіймався з ліжка й повільно, млявими рухами, як людина, що дістала нарешті дозвілля, вбирався. Випивши склянку молока з хлібом, сідав до столу й переглядав журнали з прикладної ботаніки, що їх справно випишував та не мав часу перед цим читати. Переглядаючи їх, він шукав знайти для себе, для своїх дослідів якусь свіжу думку. Проте були це в більшості звичайні статті.

Звикнувши до руху, він хутко вставав зза столу й ходив по кімнаті, спинявся коло сухих колосків, пов'я-

заних у снопики. А то брав горщик з вікна з пожовклими рунами озимої пшениці, цими красномовними свідками невдалих спроб минулої весни, й хмурився, побоюючись, щоб не трапилось того самого і тепер з його висадкою. По тому виходив у парк. Никаючи по алеях, придивлявся, як розвивається бузок, як брунька розгортається в молоде, пахуче, аж липке листячко, як природа оживає, квітне, виявляє могутню, заховану в своїх надрах, енергію. Тоді думав про таємничі сили природи, розкриті людиною, і про загадкові, ще сховані від її розуму, й мимохіть переймався вірою у щасливий кінець своїх дослідів, у можливість цілковито опанувати розвиток рослин.

Задуманий, і непевний заходив на порожню ділянку землі серед парку, відведену під огороди, де поралась Пелагія Йванівна, й брався за лопату, щоб допомогти їй.

А то йшов за парк, у поле до своїх грядок, де любив спостерігати, як проростає зерно, як лізе, як підіймається, розриваючи землю, ніжний проріст.

Хоч Тихон Лук'янович добре знав, що проріст нічого не вирішує, що головне питання в тім, чи вийде рурка, а це могло виявитися геть пізніше, все ж йому приємно було бачити, що охолоджувана пшениця раніше сходить, ніж звичайна.

Це бо свідчило, що охолодження все таки має якусь силу.

„Побачимо, як далі вестиме себе“, — думав зацікавлений, нотуючи собі в зошит спостереження.

Повертаючи одного разу надвечір, після чергового огляду грядок, до себе додому, Тихон Лук'янович зустрівся з директором.

— А вас мені й треба! — скрикнув Машута добродушним тоном.

— Що трапилось?— поспитав спокійно Тихон Лук'янович, бо знав здібність Машути прибирати патетичності у прозаїчних справах.

Машута поцікавився, як там з грядками, чи не показалася рурка, чи скоро закінчатся дні сумнівів, і природа поступиться іще однією таємницею перед людським розумом.

Машута не зовсім вірив у позитивне розв'язання поставленої проблеми. В його мові на цю тему з Тихоном Лук'яновичем часом вчувалася нотка поблажливості, а проте він щиро цінував його досліди. „В науці потрібна сміливість, відвага, бо тільки тоді можна чогось домогтися“, — викладав він свої погляди на наукові шукання. Допмагаючи коштами з невеличкого кошториса провадити досліди, він завжди цікавився станом їх. Тож і тепер, зненацька зустрівши, розпитував про грядки, про сходи, про поводження засівів.

— Ми таки розгадаємо таємницю. Чи не правда, Тихоне Лук'яновичу?— гомонів Машута, узявши свого колегу під руку.

Біля свого приміщення він запросив його до себе.

— Ходімо, поговоримо з жінками, вони вже відпочили з дороги і будуть раді вас бачити.

Тихон Лук'янович здивовано скинув очимана Машуту. Той відповів, що приїхала його дружина у відпустку, а разом з нею і та особа, що про неї був згадував. Спинулась покищо в них.

Тихон Лук'янович затримав ходу коло дверей. Перспектива опинитися в жіночому товаристві, видимо, полошила його і разом цікавила, кортіло бо довідатись

про ту особу, що приїхала з центру. Він був похопився словом про роботу, закинув, що навідається потім, пізніше, бо зараз немає часу. А як Машута, усміхаючись з його нерішучості, підкреслив, що він мусить негайно висловити свою лицарську пошану до дам, то більше не сперечався.

Вони увійшли в передпокій, і Машута, пропускаючи вперед себе Тихона Лук'яновича, крикнув весело :

— Приймайте гостей. Назустріч показалася Машутина дружина.

— А, професор! Дуже рада бачити. Заходьте! — заметушилась Віра Михайлівна, молода, середнього зросту жінка, повновида, з ледве помітним ластовинням на обличчі, одягнута в широкий, з полотна пошитий, капот.

Тихон Лук'янович потиснув важку, пружну, пошерхлу руку агрономки. Помітивши відсутність приїжджої, він хотів був поспитати про неї та стримався, побоюючись, щоб Машутина не надала цьому особливого значення.

— Таки приїхали. А я чув та не йняв віри, — поглянув на її повноту, бажаючи ніби пересвідчитись у правдивості слів Пелагеї Йванівни й зніяковіло, перестрівшись з її спокійним поглядом, перевів очі убік. — А давненько ви показувались в наших краях, хоч і сторона — рукою подати, — мовив потому, шукаючи теми для розмови.

— Все ніколи, Тихоне Лук'яновичу. Все робота невідкладна, ударна, кампанійська. Та сідайте, будь ласка, — посунула до нього стільчика. — І тепер не думала їхати, бо не зовсім ще впорались з сівбою, та лікарша відіслала. Каже, що закон забороняє вештатись у такому

стані, — опустила очі на живіт. — Той приїхала, скоряючись перед законом.

Машута заговорив жартівливим тоном.

— Все тобі ніколи. Ніяких родинних почувань не маєш. За ніколи забуваєш, що існує в тебе дружина.

Наблизившись до неї, він ласкаво провів рукою по голові, по гладко причісаному темнувато-попелястому волоссі, що короткими пасмами спадало на шию.

Віра Михайлівна радісно блиснула очима. Та соромлячись ніжностей в присутності сторонньої людини, крутнула, ухилиючись, головою.

— Атож все ніколи. Як і тобі. Ти ж он бігаєш цілїсїнький день надворі, дарма, що ми тільки сьогодні приїхали, — зауважила тоном образи чи то докору.

— Винуват, Вірок! — відповів весело Машута й закинув, чи не подумала зготовити чого на вечерю. — Та я ось сам поклопочуся, — додав, не чекаючи на відповідь, і, схопившись, пішов на кухню, де поралась дівчина.

Родинне життя Машутиних мимоволі набрало своєрідних відносин.

Віра Михайлівна по закінченні сільськогосподарського інституту, другий це рік пішов, працювала за агронома в селі Вербівці. Незабаром після її приїзду, в селі відбувалася місцева агротехнічна нарада, на яку був запрошений з дослідної станції і Машута. Тут вони й познайомилися. Після того Машута іще кілька разів заїжджав у Вербівку, навідувався й до агрономки, цікавлячись її роботою. Минулого літа, під час таких відвідин, він несподівано признався, що вона йому дуже й дуже подобається, що він часто згадує її в себе, вдома, що він одне слово, згоден хоч зразу сходити з нею до загсу.

Його щира мова, схвильована й лагідна, незвично рішуча і разом наївна, сподобалась їй. Зашарівшись, вона нічого не відповіла й перевела розмову на іншу тему. А коли він іще раз приїхав і знов повторив своє, вона поглянула на нього, на його схвильоване, енергійне, повне здоров'я обличчя, й відповіла згодою. „Тільки я лишаюся тут, у селі за агронома“ — додала накінець.

Це йому не сподобалось. Він почав був сперечатися. Та вона стояла на своєму. Зрештою він пристав на її умову. Сходивши до загсу, вони лишилися різно жити, кожен на місці своєї роботи. Зрідка на якийсь день він заїжджав до Вербівки, інколи вона навідувалась до нього на станцію.

Згодом Машута пробував був переконати її облишити Вербівку й переїхати до нього. Треба ж, мовляв, після інституту перепочити, хоч недовго. Натякав і про можливу науково-дослідну працю на станції, та вона й слухати не хотіла.

Віра Михайлівна походила із села, з незаможницької родини. Набувши знання спочатку в робітничому факультеті, потім в інституті, вона почувала обов'язок перед своїм класом. Вона додержувалася тієї думки, що мусить попрацювати на селі, допомогти своєю роботою і знанням колгоспницьким масам, коштом яких вона здобувала собі знання.

Тож Машута був вдоволений з її приїзду, вимушеного, правда, її становищем, на досить довгий час, і зчаста замилювано поглядав на неї, намагаючись бути запобігливим і уважним. А щоб це не видалось надто улесливим, щоб не зменшувало його мужнього вигляду він навмисно прибирав жартівливо-легковажного тону.

— Винуват, Вірок, ти права. Сьогодні, справді, довелося цілий день клопотатися всякими справами, — я вже потім постараюся справитись, бути справжнім кавалером, — і Машута, повернувшись з кухні, поправив кулаком, з удаваною жартівливістю, короткі чорняві вусики.

Віра Михайлівна, усміхаючись, кинула, що трудно сподіватися на це від ведмедкуватого чоловіка, і, бажаючи змінити тему розмови, поспитала Тихона Лук'яновича, як у нього діла.

Тихон Лук'янович спочатку сидів похмурий. Та слухаючи мову Машутиних, просту і невимушену, пересипану необразливими дотепами, перейняту почуттям взаємної пошани, повеселів. І коли Машутина поспитала його, охоче розповідав про досліди, перші наслідки яких швидко, мовляв, виявляться.

— А я вже думала, що у вас наклюнулось щось, — і додала, що там, у Вербівці, є його прихильники, збираються сіяти по новому, щоб боротися з суховіями та з вимерзанням. — Виходить, вони вже вас випередили?

Тихон Лук'янович, поспитав, звідки це там узялося.

Вона розповіла. Живе в селі один хлопець, недавно повернувся із заробітків. Узявся всіх повчати, як хліборобити. Тільки й чути про агрикультуру. Якби, каже, агрикультури додержувалися, то й урожай кращий збирали б. Люди вже „агрукультурою“ встигли прозвати його. Так оцей хлопець заходив і до неї. Хвалився, що наука скоро зможе боротися проти суховіїв і вимерзання. Питався правда це, чи брехня.

Машута голосно засміявся.

— Чуєте, Тихоне Лук'яновичу? — урочисто підвів догори пальця. — Правда чи брехня? Хто ж це такий

за розумний „агрукультурник“ ? Чи не Цибулька, бува ? Віра Михайлівна покивала головою.

— Роман Цибулька? — скрикнув Тихон Лук'янович стривоженим голосом. — Так це він роздзвонив уже в селі? Ах капосник! — шкодував за тим, що тоді на грядках поділився з ним своїми мислями про досліди.

Проте Машуті сподобалась Романова вигадливість, як і його пристрасне бажання зразу розв'язати проблему врожайності.

— Чуєте, Тихоне Лук'яновичу! Нас чи пак вас випереджають. Тепер одступати нам нікуди. Треба боротись до переможного кінця. Рятуюмо честь науки і дослідів, бо інакше нас засміють, інакше Цибулька нас заклює.

Жартуючи, він звернув увагу дружини на відсутність її товаришки.

— Валя' недавно повернулась із парку, скоро мабуть вийде, — відповіла Віра Михайлівна.

При цім слові Тихон Лук'янович насторожився. Валя? В нього майнула думка про Любарську. Він поспитав був про ймення її батька, як скрипнули двері й до кімнати ступила висока дівчина у червоній блузі і чорній, з червоними квітами сукні.

Її появу Машута зустрів привітним вигуком:

— А, нарешті! Легка ж ви на спомин. Знайомтесь... Валентина Аристархівна, молода адептка науки, а це наш, як би вам сказати, Лібіх.

Тихон Лук'янович зацікавлено поглядав на жінку, на її стрижене, кучеряве, золотисте волосся, на біляве обличчя, з рожевоблідими щоками, що аж ніби просвічувались, на великі чорні колючі очі. Вітаючись, мимохіть затримав її руку у своїй, зауваживши, що вони, здається, уже знайомі.

— Тим краще, дуже приємно, — позирнула на нього уважно, з таким виглядом, ніби запитувала де і коли знайомились.

Він провадив непевно:

— Видко забули? Що ж! Не дивно, бо стільки часу минуло. Тоді ви були отакісінькою, — провів рукою трохи вище над столом, — а тепер? Ну й забули про дядю Тихоню, — нагадав із соромливою міною на обличчі, як вона колись звала його.

— Ах, дядя Тихоня? Подумайте! От не сподівалася зустрітися. А справді, — замислилась, — це давненько було. І ви якось... змінилися чи що, — додала наївно, поглянувши на його скроні, що бралися зрідка сивиною.

— Хочете сказати, що постарів?..

Вона завагалась.

— Може, та ні, — поспішила поправитись. — Я думаю про те, що ви маєте дуже змужнілий вигляд.

Тихон Лук'янович знову висловив подив із того, як вона виросла, як змінилася.

— Дивись! Тоді малям бігала, а тепер? Інститут уже скінчила, зовсім дорослою стала?!

Рисочка задумливості відбилася в його очах, ніби він вперше оце так вразливо переконався у невпинному русі й мінливості життя.

Тоді Машута мовив з властивою йому простотою:

— Не журіться, Тихоне Лук'яновичу, за тим, що ви нас трохи випередили. Постривайте, ми вас скоро доженемо.

Жінки не зовсім погодились з його думкою. Любарська навіть зауважила, що вона ні скільки не має бажання доганяти. Навпаки, воліла б подовше лишатися молодою.

— А я хіба проти цього? Я тільки кажу, що ми скоро доженемо, — захищався Машута.

Тихон Лук'янович зрозумів, що закид Любарської торкається власне його, старішого між ними, й обережно провів рукою по скроні, ховаючи ніби сивину.

— Не маєте охоти доганяти? Це правда!..

Він глибоко зітхнув, вражений, здавалося, згадкою про його літа, й промимрив стиха, задумливо:

— Так, виходить, постарів? Ну, нічого. Ще побачимо. Ще поборемось, — труснув головою, розвіюючи сумовиті мислі.

Його підтримав Машута.

— Еге ж. Ще побачимо. Це ж і я кажу, бо хіба ми з Тихоном Лук'яновичем не молоді? Ого!

Любарська прищулено, з кокетливим виглядом поглянула на Машуту, потім на професора й ухмилувалась.

Тим часом з'явилася вечерея, і Віра Михайлівна перепинила розмову, запросила до столу.

Коли всілися, Машута, щось ізгадавши, клацнув пальцями і, схопившись з місця, вибіг з кімнати. За хвилину повернувся з коморки з пузатою пляшкою в руках.

— Цілу зиму зберігалася, — відповів на запитливий погляд дружини, — для щасливого випадку тримав. Мускат-люнель, з дореволюційної колекції. З Одеси привезли, — покрутив пляшкою, показуючи етикетку.

Наповнивши чарочки ясною, пахучою, іскристою, що аж грала у склі, рідиною, запросив випити за „щасливий випадок“.

З цими словами він торкнувся губами вінця чарочки, коштуючи рідину, потім обережно перехилив у рот.

— Просто нектар. А вміли, сучого сина, добре робити вина, — хитнув головою і ще раз наповнив чарочки.

— А тепер іще по одній, за успішне закінчення дослідів. За рурку, що на неї чекаємо. І хай живуть наші радянські Лібіхи, — цокнувся скляночкою з Тихоном Лук'яновичем, що сидів навпроти його, поруч Любарської.

Згадка про Лібіха стала темою для нової бесіди.

Машута висловив думку, що сільськогосподарська наука входить у смугу цікавих дослідів, у смугу наукових відкриттів, що неминуче приведе до кращої родючості наших земель, подібно до того, як наукові відкриття Лібіха в минулому столітті спричинилися до підвищення врожайності в Англії, в Німеччині.

— Я певен, — говорив він трохи патетично, — що ми матимемо своїх Лібіхів і разом з реконструкцією господарських форм, з колективізацією, ого-го як піднімемо врожай.

На це Любарська висловила деякі заперечення.

Мати своїх Лібіхів? Чи не занадто це оптимістично? Хоч би один якийсь Лібішонок з'явився, а то на цілу плеяду зазіхаєте. Звідки їм узятися?

Зневажений Лібішонок викликав сміх. Сміявся й Машута, але зразу узявся доводити правдивість своїх думок.

— Іменно ціла плеяда. Звідки їм, кажете, узятися? З бази, товаришко, з бази!

Він говорив про сільськогосподарські інститути, про десятки дослідних станцій, про дослідницькі заклади, що цілою сіткою вкрили Україну.

— Ось звідки вийдуть наші Лібіхи!

— Може, — завважила Валентина непевно. — Тільки коли? Треба спочатку, щоб по тих закладах почали наукою більше займатися, а менше усякими кампаніями.

Машута байдуже пропустив повз свій слух це зауваження й мовив підвищеним тоном:

— Так! З бази з'являться наші Лібіхи. З бази. Та вони вже з'являються, ростуть! Вони вже є. Ось поруч сидить такий Лібіх. Може ні?

Тихон Лук'янович скромно відповів, що звичайно, раз є ґрунт, то можна сподіватися на появу наукових сил. Справедливе ж твердження, що кількість згодом переходить у якість.

— Ми з вами згодні. Цілком і повнотою, — скрикнув Машута. — По цьому він заходився коло тарілки з вінігретом, а Віра Михайлівна розповідала про село, про Вербівку. Виходило, що справа стояла там не дуже добре. Вона, скаржилась на те, що агротехніка мало спопуляризована в масах, говорила про низький врожай, про засміченість ланів бур'янами, про нестачу сортового насіння.

— Ой багато ще треба працювати, щоб підняти село, щоб культурно поставити колгоспне господарство, з високим урожаєм, щоб не соромно було показатися у світ

На це Машута зауважив:

— Багато? Року — двох малувато? Ну працюйте! Вам і карти в руки. Піднімайте культуру. За це ви, практики, відновідаєте.

Він говорив поблажливим тоном, з ухмилькою поглядаючи на дружину.

Вона добре зрозуміла його. Розмовляючи швидко після того, як побралися, про життя, вона висловила думку попрацювати ще рік-два на селі, за цей час,

гадала, зміцніє господарство, і вона із спокійним сумлінням перейде тоді на дослідницьку наукову роботу. Звичайно тепер їй було ніяково за свої поспішні висновки.

— Ми то, практики, працюємо і будемо працювати, а от треба щоб і ви спустились із своїх вчених високостей до нашої землі.

— Що вам треба робити? Та хоч би лекцію одну, другу у Вербівці прочитати. І вже допомога була б.

Машута знизав плечима:

— Отакої! Я думав, що ми на землі таки працюємо, а виходить у високостях паруємо, — мовив винувато-ображеним тоном. — А все того, що забули про Вербівку. Доведеться нам, Тихоне Лук'яновичу, якось виправити нашу недобачливість і спеціально попрацювати для Вербівки.

Згодом, коли розмова на цю тему урвалася, Тихон Лук'янович, скориставшись з мовчанки, спитав Любарську про її батька. Вона відповіла коротко:

— Нічого, все гаразд. Працює, як і раніше, в інституті, трохи постарів за останні роки, а так нічого.

Тихон Лук'янович при слові „постарів“ сумовито покивав головою:

— Постарів? Звісно літа! Ну, а ви теж по науковій лінії пішли, батькові на зміну? — проговорив таким тоном, ніби знову дивувався, як сталося, що ця мала не тільки виросла, а вже й у науці працює.

Валентина, здавалося, це відчула й навмисне, трохи підкреслено, як буває з тими, кого не визнають за дорослих, відповіла, що таки працює в науці.

— Сказати по щирості, я тільки починаю. По відділу агро - метеорології.

Тихон Лук'янович завважив спочутливо:

— Ах так? Цікаво!

— Товаришка, виявляється, працює по часті по-годи, — пустив дотепа Машута, викликавши заперечення Любарської, ображеної за свою науку, мовляв, агрометеорологія по суті має стати одним з найважливіших чинників у дослідях над злаками.

По тому Тихон Лук'янович поспитав, як довго гадає тут пробути. Вона відповіла, що не знає ще. Тоді встряла в їх розмову Віра Михайлівна. Бажаючи розвіяти надто поважний тон бесіди, вона вкинула, що все залежить од нього, од того, як її тут прийматимуть.

— Од мене? — скрикнув здивовано Тихон Лук'янович.

— Ні, ні, не так, — засміялася Валентина. — Я хотіла попрацювати на станції місяць-другий, та не знаю, як воно буде, як до цього поставиться товариш директор.

Машута у тон їй відповів, що все залежить від товаришки Валентини, від її роботи і поведінки. По тому підкреслив діловим тоном, що тут раді кожному, хто бажає працювати в цьому закутку. Звичайно, краще коли б на постійну працю.

— А я боялася, що не дорозуміємося? — мовила задиркувато Любарська й поцікавилась роботою Тихона Лук'яновича. Вона дещо вже знає про його досліди та хотіла б більше почути від нього.

— Ви розкажете мені. Правда? — поглянула на нього привітно. — Правда, дядя Тихоня?

Вечеряючи, він мало підтримував розмову. Більше слухав, мовчав, лише зрідка відповідав на запитання. А тепер із словами Любарської і зовсім зник. Тож, як тільки докінчили вечерю, він зразу ж, посилаючись на невідкладні справи, зібрався додому.

І коли Любарська знову повторила своє бажання поговорити з ним, він, перехопивши її погляд, відчув незрозуміле хвилювання.

— Добре, добре, — промовив ніяково і хутко, ніби втікаючи, вийшов у парк.

Розділ четвертий

Другого дня після снідання Машута пішов на станцію з Любарською, щоб познайомити її з метеорологом і заодно показати дослідне поле. Віра Михайлівна лишилася вдома. Цілком байдужа раніше до хатніх справ чоловіка вона цього разу несподівано виявила не абияку цікавість. Їй видалося, що приміщення занехаяне, непривітне й погано опоряджене, що меблі незручно розташовані, невміло і без смаку.

Тож заходилася наводити порядок, переіначуючи все по своєму. Повільна у своїх рухах, вона пересувала меблі, ліжка, переставляла стільці, міркувала над тим, як краще зробити, щоб вийшло просторо й доладно зручно й привітно.

Опорядивши приміщення, вона наламала за будиночком у парку галузок з рясними гронами щойно розквітлого бузка й поставила у глечик до себе, в кімнату.

— От і краще, а то була якась стайня, — милувалася з пишних квітів, що своїми ніжно-білими та яскраво-ліловими тонами звеселили похмуре було приміщення.

Вдоволена зміною, вона, трохи натомлена, присіла коло вікна, щоб відпочити. Розчинивши вікно, зненацька визирнула в палісадник, що своїми дерев'яними похилими штахетами відгороджував будинок від парку.

Листаті лопухи, а ще більше кучерява кропива буйно пнулися вгору, густо вкривши невеличкий шматок відгороженої землі, загрожуючи незабаром затулити собою вікна. Почуття зненависті відбилося на її лагідному, перейнятому спокоєм обличчі, аж верхня губа їй нервово затремтіла, ніби тут, у себе під вікнами, запримітила запеклого ворога, що вільно розпускає хижацькі свої пазурі.

Вона зразу ж знялася на ноги, перев'язала голову білою хусткою й вийшла з приміщення. Коло палісадника ще раз кинула стурбований погляд на своїх ворогів і хутко пішла до господарського двору. Тут почувла знайоме хрюкання із свинарника й зайшла до нього в середину. Велика й незграбна, з широкою спиною й короткими ногами паця йоркширської породи з цілою купою біленьких паценят вовтузилась у барлозі. „Трохи бруднувато“, подумала агрономка, кинувши оком на не зовсім свіжу підстилку, а втім лишилася вдоволена флегматичною маткою і здоровим виводком. Звідси зайшла до коровника, де стояло кілька породистих сementалок.

Коли одна з них, ступивши вперед, витягла голову, ніби про щось запитуючи своїми великими розумними очима, Віра Михайлівна ласкаво погладила її на лобі, потім любовно шльопнула долонею по стегні молодого бузівка, що круглим задом повернувся до неї, й вийшла на двір. Тут зустріла завхоза й попросила собі лопату, сапку, граблі.

— Буду воювати, — мовила рішуче на здивований його вигляд.

Повернувшись із знаряддям до приміщення, зайшла в палісадник, де й повела енергійний наступ на ворога.

Вона люто, розмашистими ударами сапки зрізувала лопухи, збивала кучеряві голови кропиви. Згромадивши позбиване зело, вона викинула його геть за палісадник, а далі, не гаючи часу, взялася за лопату й почала скопувати звільнену ділянку, вивертаючи цілі скиби затверділої землі.

За цією роботою застав її Машута, вертаючись разом з Валентиною додому.

Він спинився коло палісадника, схрестив руки на грудях і довгим докірливим поглядом зміряв дружину.

— Вірок? Та ти при своєму розумі? — скрикнув збентеженим голосом. — Лікарка прислала, щоб там менше бігала, у селі, а ти тут заходилася. Що це ти робиш?

Віра Михайлівна випросталась на увесь свій невисокий зріст, поправила хустку, що збилась була на лоба, й червона від сонця й напруження, відповіла просто, тримаючи перед себе лопату.

— Що роблю? Викорінюю шкідників, потім думаю городинною засадити.

— Тут же клумби, — зауважив Машута, — для чого ж їх руйнувати?

— Клумби? Отут? — показала лопатою коло ніг, де тирчали стовбури позбиваної кропиви, й зайшла реготом, аж плечі здригалися од бурних конвульсійних захватів у грудях. — Клумби? Холера б побила твої клумби, — заходилася сльозами від сміху.

Машута зрозумів, що він не дуже дотепно бовтнув про клумби, й зніяковіло відповів, що були клумби та заросли трохи бур'янами, бо йому не до цього, а більше нікому подбати про них.

— Оце ж я й подбала, — мовила Віра Михайлівна, — бо не можна припустити, щоб отакі бур'яни росли під

самим носом висококультурних діячів науки, провідників агрикультури в маси.

Машута поглядав на жінку, не знаючи, образатись за її випадки, чи дорікати за необережність, чи бути гордим за її рішучість і завзяття. А Віра Михайлівна далі міркувала, хвалилася, що посадить у палісаднику городину, баклажанів, кине трохи сояшника.

— Ні, мабуть, я тут посажу квіток. Хай ростуть під вікнами, прикрашають пейзаж, чи як там говориться, бо ціле ж літо доведеться пробути на цій дачі, а під городину треба взяти більшу ділянку.

— Еге ж, я так і зроблю, — прийшла нарешті до остаточного висновку, — так буде краще, і городини можна більше придбати, і квітів завести, чи, пак, клумби зберегти, — засміялася при слові „клумби“.

Машута промовчав, не знаючи — жартує вона, чи серйозно, і вже в кімнаті, до якої щойно вступили, зауважив, що хоч тут і дуже весело стало, а все ж їй треба берегтись, і він не дозволить їй більше робити усякі дурниці.

Вона відповіла байдуже :

— Будь ласка, не роби з мене немічної. Не буду ж я у хаті сидіти, руки склавши, як панянка якась.— Усміхнувшись, кинула лукаво, що хотіла б побачити, як він не дозволить їй оцих дурниць робити.

— Справді, Віро, тобі треба берегтись, — порадила й Любарська, — бо клопотатися городом у твоєму стані нерозумно й недоцільно.

Машутина докірливо покивала головою й узялася готувати стіл.

За обідом спочатку мало розмовляли. Провівши багато часу на свіжому повітрі й добре виголодавшись,

усі захопились їдою. І вже трохи згодом Віра Михайлівна поспитала, як виглядають дослідні поля. Вона ще не встигла там побувати, хоч і кортіло подивитися. Чи не так добре, як клумби? Машута ображеним тоном відповів, що вона надто переоцінює значення клумб, що поля у доброму стані, про це може засвідчити й Валентина Аристархівна.

— А я вже боялася, що на клумби, може, схожі, — пожартувала Машутина, слухаючи похвальну оцінку від Любарської дослідного поля.

Вихваляючись вовчим апетитом, вона поклала собі в тарілку нову порцію манних котлет, припрошуючи й інших наслідувати її приклад.

На її припрошування Валентина порадила менше їсти, бо тепер, мовляв, у науці харчування є течія, яка вважає, що їсти багато шкідливо для організму.

— Треба їсти стільки, щоб, встаючи ізза столу, почувалася легкість, ну так, щоб кортіло іще поїсти. Тоді страва буде добре перетравлюватись, людина буде здоровішою і краще працюватиме.

Екскурс у харчову науку викликав зауваження Машутиної. Вона пригадала статтю одного вченого біохеміка, друковану десь у газеті, з якої виходило, що проблема тваринництва, принаймі для харчування, не має істотного значення, що харчування рослинними плодами може замінити тваринницьку страву, що це навіть корисніше для організму.

— Може, не сперечаюся. Певно ті вчені мають якісь підстави для своїх висновків, а що торкається мене, — то я все таки хотіла б мати оце за обідом не манні котлети, а такий, знаєте, соковитий, добре підсмажений шматок свининки з отих поросятток, що кувікають

там у хлівчику, — показала кивком голови на господарський двір.

— Ну ти ж і м'ясолюбка, — похитав Машута головою, сміючись із жінчиної вигадливості.

По тому нагадав, що має оце по обіді їхати в поле, до господарських хлібів, щоб подивитися на сходи ярини. — Поїдемо, товаришко Валентино. Ви, здається, мали бажання побувати в степу. А може і ти поїдеш з нами? — поглянув на дружину і додав, що він не дуже радить, краще їй відпочити.

Машутина відповіла, що сьогодні вона справді натомилася й хоче відпочити, але іншим разом неодмінно поїде. Якже! Вона хоче побачити, що росте на їхніх полях?

— А ти, будь ласка, їдь. Чого ж. Подивишся на степ, — відповіла Валентині, на її запитливий погляд.

Проте Любарська, повагавшись, одмовилася й висловила бажання побути з нею вдома.

— Так і ви зраджуєте? Шкода, а проте, важна, як кажуть, честь, — обізвався Машута і, доївши свій обід, зразу ж вирушив з дому до господарського двору.

Жінки по обіді перейшли до своєї кімнати. Віра Михайлівна тільки тепер відчула, як стомилася й прилягла на ліжку. Валентина поправила перед дзеркалом золотисті кучері і, блиснувши очима, видимо вдоволена своїм виглядом, присіла до столика, де стояв глечик з великим букетом свіжого бузка. Вона витягла одну галузку з пишним гроном темно-сіренивих квіток і мовчазливо якусь хвилину перебирала пелюстки, милуючись їх красою.

— Віро, — мовила згодом стиха, поклавши галузку на стіл, — скажи, ти щаслива?

Віра підвела голову з подушки й очима, повними здивовання, поглянула на колишню свою товаришку, до такої міри це запитання видалося їй незвичним. По тому, не відповідаючи, поспитала, що це спало їй в голову.

— Хочеться просто знати. Ти ж другий рік, як поїхала в село, живеш тут іншим життям, на новій роботі, маєш дружину, а скоро й дитину. То й хочеться знати, як тобі живеться, чи щаслива ти?

Віра замислилась.

— Чи щаслива?

Вона запнулася, шукаючи, видимо, потрібного слова.

— Як тобі сказати? Знаєш, я про це не думала. Я взагалі не розумію цього слова, бо щастя це щось таке невиразне, розпливчате.

Валентина уважно, примруженим оком, зміряла її. Проте нічого не могла впійматин а спокійному обличчі. Тож знову закинула:

— Ти не розумієш? Може така щаслива? Та задоволена ти своїм життям? Не хотіла б інакше влаштувати його?

— Мабуть, — випустила Віра стиха, з рисочкою задумливості, як то буває з людиною, що зненацька опинилася перед поважною проблемою. — Звичайно, бо робота така жива, цікава, — підкреслила останню фразу, ніби тільки тепер зрозуміла вагу і суть запитання.

— І ти цілком задоволена?

Віра знизала плечима, ніби хотіла сказати, що вона ж відповіла, потім повторила, що робота цікава, нова, досить різноманітна і, головне, жива: тут і землевпорядження, колективізація, тут і нові форми

обробітку й агрикультура. Де ще можна знайти таке широке поле для роботи, для наших талантів? — додала з жартівливо-пустотливою міною.

— І ти не хотіла б його змінити?

Віра сіла на ліжко й відповіла замріяно:

— Чого ж міняти? Для чого? Цікаво ж діждатися, що вийде з цього села, що тепер на твоїх очах і за твоєю участю, хоч може і невеличкою, перебудовується. Цікаво бачити його, коли воно зламає давні звички дрібненького хазяйчика, зміцниться в колективі й почне, нарешті, багатіти по новому.

— Так ти щаслива? — поспитала нетерпеливо Любарська тоном заздросців чи подиву.

Віра, здавалося, не чула цього запитання. Втопивши очі у вікно, вона сиділа непорушно на ліжку і вже по тому, по якійсь хвилині, відповідаючи на свої мислі, мовила пристрасно, з тривогою в голосі:

— Як би я хотіла бачити це село новим, щасливим, багатим! І я вірю, що скоро побачу його таким. Треба тільки працювати. Тільки працювати.

Любарська поглянула на Машутину, ніби вивіряючи її думки, й поспитала, як же буде, коли в неї знайдеться дитина.

— Так і буде, — зауважила Віра. — Як скінчиться відпустка, поїду з дитиною на роботу у Вербівку.

— А що скаже на це Євген Самійлович?

— Євген може буде проти, а зрештою скориться. Тут ми автономні.

Розмова урвалася. Віра знову прилягла, обіпершись головою об бильце ліжка, й глибоко дихала, вбираючи лоскотний аромат бузка. Валентина взяла із столу свою галузку й повільно зривала пелюстки, кидаючи

їх у рот. Хвилинами скоса, крадькома, поглядали одна на одну.

Навчаючись в інституті на одному курсі й разом відбуваючи практичні роботи в полі, вони непомітно зблизились, хоч мали відмінні характери й уподобання, а до певної міри й різні думки. Віра завжди була спокійна й врівноважена. Для неї все в житті видавалось ясным і визначеним. Уперта в роботі, у досягненні якоїсь мети, постійна в мислях і настроях, вона брала жваву участь у житті школи, мріяла про практичну роботу по закінченні інституту. Любарська навпаки, була мінлива у настроях, часом весела, а то похмура, здатна на якийсь час поринути в роботу, щоб потім стати апатичною, часом захоплювалась будівництвом, потім раптово виявляла цілковиту байдужість, а то й зневіру.

Тож зустрівшись тепер, сливе через півтора роки, вони, зрозуміло, хотіли знати, що сталося з кожною з них.

— Ти, я бачу, лишилася, як би сказати, — порушила згодом мовчання Валентина, — роботящою ентузіасткою?

— Може, — погодилась Віра й поспитала, як вона живе.

Валентина нервово жувала бузок і відповіла не зразу, мовляв, вона теж лишилася незмінною.

— Думала, скінчу інститут, візьмусь за наукову роботу і це дасть задоволення. Та щось не дуже захоплює, мало цікавого, постійне якесь шарпання, якась метушня.

— А ти спробуй зробити її цікавою, — порадила Віра. — Працюй, двигай науку, раз узялась за діло.

Легенька рисочка задумливості відбилась в очах Любарської.

— Двигай? Треба таку атмосферу, щоб тебе двигала. Та якось вже буде, — додала байдуже.

Віра насторожено позирнула на Любарську. Такої скептичної мови вона од неї ще не чула. Тож зауважила, що вона добре зробила, приїхавши сюди на практику.

— Тут спокійно. Здоровий, діловитий настрій, природа. Спочинеш, дістанеш зарядку. Як тобі подобається наш професор? Ти, виявляється, здавна знаєш його? Він дуже симпатичний, трохи, правда, вовкуватий, один мешкає, а як захоплюється своїми дослідями! От у кого можна повчитись, як треба працювати.

Валентина усміхнулася, мало, мовляв, не романтичний герой. Цікаво познайомитись ближче.

Розмова по тому прибрала пустотливого характеру, де цікавість до долі колишніх знайомих перепліталася із згадками про студентські часи.

Розділ п'ятий

Золотистий проріст пшениці, що кілька днів тому тоненькими шпичечками вибився з землі, хутко починав пароститися. Розгортаючи довгасте, живе, чудесними соками пронизане листячко, молодий проріст щодалі густіше, буйним руном вкривав чорну, недавно ще голу землю.

Находив важливий в житті рослин період, коли мало виявитись, чи вийде в рурку озима пшениця, чи буде овочувати вона навперекір твердженням агрономічної науки.

З наближенням цього періоду Тихон Лук'янович знову виявив тривогу й хвилювання.

Його мислі, і раніше хисткі, не дуже переконливі, адже вибігали з його лише припущень і загальних спостережень над рослинами, тепер коливалися, як на терезах.

Чи не помиляється він у своїх припущеннях? Чи не занадто звірився на свої методи впливу на насіння, щоб змусити озимку дати заповідну рурку? Чи не спростив він проблему, над вирішенням якої безуспішно, правда, працювали деякі видатні природознавці?

Ці запитання раз-у-раз виникали в його голові, викликаючи непевність і побоювання.

Повний суперечливих мислей, що окриляли його надіями, то знову навівали тривогу, як то завжди трапляється у хвилини нетерпеливого очікування, він часто виходив за парк, до свого поля. Лишаючись довго коло грядок, любив спостерігати розвиток рослин, зміни зела.

Ставши навколюшки, схиляв голову до кучерявого руна й обережно, важкими вузлуватими руками, розгортав м'яке, зелене, як рута, листячко.

Переходячи від одної грядки до другої й порівнюючи паростки звичайної озимки, контрольної, із охолодженого насіння, він хотів побачити хоч будьякі ознаки відміни. Не покладаючись на своє досвідчене око, зривав корінець, розщеплював тканину, поглядав усередину її на клітинки.

— Буде чи не буде? Невже помилявся? Невже нічого не вийде?

Сумовитий і похмурий, часом заспокоюючи себе гадкою, що зарано ще робити остаточні висновки, бо і яра пшениця ще не пішла в рурку, а вона неминуче мусить вийти, він уникав зустрічі з людьми. Побою-

ючись зайвих запитань, він більше часу проводив поза домом, коло грядок, а то блукаючи по полях.

Тож і цього разу, присівши карачки, уважно роздивлявся на стеблинки. Несподіваний голос іззаду сполошив його.

— Так ось де можна вас бачити. А я думала, хто це гускою плаває над рунами?

На стежці між дослідними грядками стояла Любарська, простоволоса, із маленькими блискучими баночками в руках і гілочкою бузка, пришпиленою булавкою до блузки на грудях.

— Доглядаєте грядок? Чи любуетесь наслідками? Як же з руркою? Показалась уже, чи чекаєте на неї? От вам за труди, — простягла йому бузкову гілочку.

Тихон Лук'янович промовчав. Легковажний, як здалося йому, тон дівчини, її веселий вигляд, що зовсім не пасував до його настрою, неприємно вразили його. Не міняючи своєї пози, обіпершись обома руками об зігнуті коліна, він похмуро поглянув на дівчину.

Любарська зніяковіло випустила гілочку, що впала на землю коло її ніг.

— Пробачте, Тихоне Лук'яновичу. Я хотіла на хвилинку, так, дещо поспитати, та бачу перешкодила вам, — зробила крок на місці.

Він уважніше поглянув на неї, на її біляве обличчя із засмаглими від сонця щоками. Помітивши надуті трохи губи, що мимохіть нагадало йому давні часи, коли вона малою так само це робила, мовив привітніше, зводячись на ноги:

— Та нічого. Можна й поговорити. Я не такий вже й зайнятий.

— А вітатися все таки не бажаєте? Я ж зовсім доросла, як ви казали, — кинула звеселівши, але стримано, не знаючи якого тону додержуватись у розмові.

Тихон Лук'янович винувато і тепло потиснув руку й зауважив, що хай вона на звертає на це уваги, бо з ним часом, коли він захоплений, це трапляється.

— Що ж вас так захоплює?

Він показав рукою на грядки.

— Ось бачите. Робота. Оця от проблема.

— Та й усе? — закинула натяком із пустотливою міною на обличчі.

Він здивовано хитнув головою, ніби кажучи, хіба цього ще не досить, і мовив, що надходить критичний момент, так йому не сидиться дома, спостерігає грядки.

— Може намацаємо таки ґрунт, як би життя рослин опанувати.

— Це цікава проблема. Дуже цікава — повторила підкреслено, — тільки чи пощастить її розв'язати, чи на доброму ґрунті вона стоїть?

— Здається, на доброму. Правда, кожен дослідувач, — додав скромно, — вважає, що стоїть на доброму ґрунті, вибравши з багатьох можливостей найбільш імовірну, хоч це не завжди потверджується.

Вони повільно пішли полем до парку.

Любарська ставила йому запитання, цікавилась його дослідями. Він спочатку відповідав коротко, згодом розговорився, почав ділитися своїми мислями, припущеннями, побоюваннями й надіями.

Роблячи жести руками, він викладав свої затаєні думи. Він говорив, що сільськогосподарська наука, порівняно з іншими прикладними науками, надто відстає, живе переважно досягненнями минулого сторіччя.

В той час як фізика, хемія, приміром, все більше опановують природу загадкових і нерозкритих було явищ і здорово рухають уперед техніку, в галузі прикладної ботаніки багато дечого лишається нерозкритим, незбагнутим.

— Чому? Тому, що прикладна ботаніка оперує недостатнім методом. Вона обмежується констатацією явищ, описом ознак і найменше турбується про зміну цієї природи, про вплив на неї. Наука відстає. Треба йти до того, щоб якоюсь мірою впливати на природу явищ, щоб опанувати розвиток сільськогосподарських рослин і в першу чергу хлібних злаків.

Слухаючи, вона уважно поглядала на нього, ніби дивувалася з його раптової запальності.

— А ви, я бачу, вмієте захоплюватися, — завважила по тому. — Хай же добра доля щастить вам хоч за хвостика схопити цю проблему.

— Якщо за хвостика, тоді можна й голову намацати, — ухмильнувся Тихон Лук'янович.

— О, тоді ми будемо дуже багаті. Що з тим хлібом робитимемо?

Вона сказала це незрозумілим тоном, цілком щиро, не то захоплена його піднесенням, не то з міною легенької іронії. Він, перехопивши її погляд, зніяковів, по тому кивнув на баночки в руці.

— По часті погоди? — спробував пожартувати, згадавши Машутин дотеп.

— Ви вгадали, — відповіла спокійно й пояснила, що ходила з метеорологом брати землю на мульчированій ділянці. Має оце дослідити в лабораторії, як зберігається вологість і тепло. — Чи не потребуєте ви допомоги нашої погодної науки? — закинула задирку-

вато. — Ні? Чого ж одхрищуєтесь? Комплекс — це ж останнє слово агротехніки. Чи ви проти комплексного вивчення умов урожайності?

— Я за комплекс, за комплекс, — відповів нервово Тихон Лук'янович, ображений за те, що вона збирається вчити його. — Я за комплекс і агро-метеорологію. Тільки я, покищо, обійдуся без них.

Розмова була урвалася.

Якусь хвилинку йшли мовчки. Тихон Лук'янович, трохи збентежений, зрідка через плече поглядав на свою супутницю, вона замислена, з очікливим зором, не наважувалася продовжити на цю тему розмови. Потому зауважила, що вона дуже рада з того, що зустрілася тут із старими знайомими.

— Знаєте, ми якось вдома за чаєм розмовляли про знайомих, і я згадувала про вас.

— Про мене? Що ж ви згадували? Добром чи злом?

Вона провадила далі:

— Так говорили про знайомих. Хто вибився за ці роки вгору, у професори вискочив, хто зійшов з кону, а хто завівся світ за очі, без сліду пропав. Одне слово, цікавилися долею людською. Тож я згадала і про вас. Що сталося, кажу, з дядею Тихонею? Ніхто нічого не міг сказати. Гадали, що спіткало і вас якесь лихо.

— Що пішов уже *ad patres*? — розсміявся весело. — Ні, я живучий. Я хочу ще довго жити, хочу ще багато зробити. Хочу, якщо не голову намацати отієї проблеми, то принаймні за хвостика міцно вхопитись. Ну, спасибі й за те, що не забули про мене, — додав тепло, зворушений наївним визнанням колишньої малої.

Вона повторила, що дуже рада з їхньої зустрічі й напише про це батькам, потім поспитала, як йому працюється, як живеться.

— Усе гаразд. Добре. Працюю, як бачите.

— А ми тепер з вами будемо сусіди. За кілька днів я перейду в кімнату поруч контори. Заходьте до мене. Буде веселіше. Виберемося якимось увечері прогулятися в поле.

— Може, — відповів він непевно.

Тим часом вони дісталися до галявини, відведеної під огороди, де Віра Михайлівна разом із старою Барабась поралася на скопаних грядках. Любарська, затримавшись коло грядок, почала дорікати агрономці за її необережність. Тихон Лук'янович пішов далі. За кілька кроків він був притримав ходу й обернувся назад, чекаючи на неї. Та хутко, поіннятий незрозумілою тривогою, схвильований і zarazом розгублений, подався геть далі парком до свого приміщення.

Розділ шостий

— Рурка! Уявіть собі, рурка! Чудова рурка! А таки рурка!

З цими вигуками до приміщення Машутиних ускочив Тихон Лук'янович, задиханий, з розкуйовдженим волоссям, що від бистрих порухів стовбуром здіймався на голові.

Першої хвилини Віра Михайлівна, що сиділа коло вікна й шила сорочечку для майбутнього немовляти, була розгубилася, не розуміючи, що трапилось, та побачила за вікном Машуту й непорушно застигла на місці, крадькома стежачи за схвильованим професором.

— Що, Тихоне Лук'яновичу? Що трапилося? — заговорив Машута, переступаючи поріг.

Тихон Лук'янович простяг назустріч обидві руки й міцно потис директорові. По тому, випустивши його, завертівся по кімнаті, нічого, здавалося, не помічаючи і тільки розмахував руками та повторював уривчасто: — Рурка! Чудова рурка! А таки рурка!

— Таки рурка? Я дуже радий, Тихоне Лук'яновичу, — мовив Машута. — Значить Архімед знайшов таки важеля, як землю підіймати чи пак урожай підвищувати. Казав же я, що уславимо нашу науку, так і виходить.

Віра Михайлівна любовно поглядала тепер на схвилюваного професора й просила його розповісти докладніше.

Тихон Лук'янович покійно присів на стілець і замріяно, ділився своїми спостереженнями.

— Пішов я оце недавно до грядок. Дай, думаю, подивлюся іще раз. Якщо і сьогодні не побачу, то вже, мабуть, не сподіватися нічого втішного. І так сумно і тривожно стало, аж на серці защеміло, повернутись хотів був, щоб надія хоч на довше лигилася, а все ж дійшов до грядок. Дійшов до грядок, розгортаю куці й очам не віриться.

Розповідаючи, він непомітно, у захваті, схопився на ноги й заходив по кімнаті, розводячи перед собою руками, ніби перед ним тяглися ці самі пшеничні руна, де показалася довго очікувана рурка.

Машута, слухаючи його, весело кивав головою, вихавлявся, що він не мав сумніву у добрих наслідках, нарешті поспитав, чи всі посіяні сорти озимки вийшли в рурку, чи лише декотрі.

Це запитання вразило захопленого професора, повернувши його з чарівних високостей до дійсності.

Він відповів, що встиг оглянути лише дві грядки, два сорти й зразу ж ото пустився до двору, щоб поділитися своїм відкриттям.

— Цікаво, як з іншими сортами, — кинув задумливо.

А як Віра Михайлівна висловила бажання зразу ж піти на грядки, то всі гуртом рушили парком до поля. Попереду Віра Михайлівна, широка й повна, у довгому капоті, перехиляючись з боку на бік, а з нею повільними кроками посувалися чоловіки, аж Машута, стримуючи ходу, закинув був нетерпеливо, чи не чекала б вона їх у парку.

— Почекай, Вірок, а то спіткнешся ще, а ми швидко змотаємось і тобі розкажемо, — радив Машута.

Віра Михайлівна сперечалась.

— Ні, ти таки робиш з мене хору людину, — говорила сердито й прискорила ходу, бажаючи підкреслити, що її становище звичайнісіньке й нічого їй не заважає. По тому поцікавилась, яке значення матиме це відкриття для практики. Що, приміром, вона, агрономка, може зробити на селі, повернувшись після відпустки до роботи.

Тихон Лук'янович промовчав. Натомість відповів Машута. Ти, мовляв, як той Цибулька, відразу хочеш мати практичні наслідки, щоб і врожай підвищити і від посухи застрахувати. Пожди хоч трошечки, не хапайся.

Коли вийшли на край парку, Тихон Лук'янович, а за ним Машута, пустилися бігцем до грядок, де зразу ж припали до землі. Віра Михайлівна докірливо насварилася пальцем і собі знову прискорила було ходу. Та хутко махнула рукою.

Опинившись серед поля, на просторі, вона залюбки, широкими очима, бо зрідка виходила за парк, зорила навколо, на буйні лапасті руна ярини, на густі стеб-листі ділянки озимки й подумала про Вербівку.

Вона подумала про врожайність на дослідних землях і на селянських, де втрое менше родить, ніж на пер-ших, і помріяла, до чого багатим могло б бути село, якби підвищити врожайність колгоспних ланів хоч до половини дослідних. А це ж цілком можливо, треба тільки працювати, бо що, кінець-кінцем, вирішає родю-чість на дослідних полях? Угноєння, вчасний і добрий обробіток землі, гарні сорти насіння.

Ці мислі перепинив розгублений вигляд Тихона Лук'яновича.

Щойно він пересунувся до другої грядочки і, по-глянувши на зірвану клітину, гнівно кинув її на землю, розпачливо пробубонівши: — і це пусте.

З цими словами він звівся на ноги, не наважуючись далі оглядати. В нього майнула тривожна думка, чи не помилився він і з тими першими двома сортами, та позаду, з другого краю грядок, почувся голос Машути:
— Есть, товаришу професоре!

Тихон Лук'янович ступив до Машути й недовірливо покрутив у руці стебельце. Потім знову припав до зела.

— А таки рурка, дідько б її взяв! — скрикнув радіс-но. І враз його похмуре обличчя розплилося широкою, лагідною усмішкою, що так і застряла в його борідці.

Оглядаючи далі грядки озимки, він виявив із сорта-ми, що мали виколоситись, цілу низку інших, без жадних ознак на появу рурки.

Засмучений розбіжністю наслідків, він спинив увагу на двох грядочках, засаджених насінням одного сорту.

В той час як, одна грядочка вийшла в рурку, друга не виявляла жодних до цього ознак. Він згадав, що насіння першої грядочки, охолоджувалось значно довше, ніж висаджене на другій. Це деякою мірою здіймало заслону із загадкового явища. Звеселівши, він урочисто розвів руками над рунами й мовив підвищеним тоном:

— Ну, мати—природа. Довго ти була для нас загадкова й вередлива. Тепер ми сміліше поборимось з твоїми штучками.

Віра Михайлівна, поглядаючи на його радісне, змоділе обличчя, перейняте вірою в перемогу над загадковими силами природи, знову поцікавилась практичними наслідками цього відкриття.

Тихон Лук'янович метнувся до грядок, тут же розташованих, де були висіяні різні сорти ярої пшениці.

Ставлячи досліди на яру, він певний, що вона виколоситься, не надавав такого виключного значення, як озимій. Він хотів лише довідатись, чи не скорше, за звичайну, буде визрівати охолоджена яра.

Вихід у рурку кількох ярих сортів, висіяних охолодженим насінням, в той час, як на контрольних грядках цих же сортів її ще не було, являвся доброю ознакою. Тож вдоволено відповів, що зарано іще говорити про практичні наслідки, а проте можна на дещо вже сподіватися.

— Якщо оця пшеничка, — показав рукою на зелені руна, — хоч на кілька днів визріє раніше за звичайну і дасть гарне зерно, то це вже може мати добрі наслідки.

— От і чудово, — вигукнула Віра Михайлівна. — Виходить, що Цибулька мав рацію турбуватися, —

згадала застережливе зауваження, кинуте було Машу тою. — Так ось що, Тихоне Лук'яновичу, я стаю вашою прихильницею, щирою прихильницею, — говорила веселим тоном, і раптово замовкла: рисочка настороженості відбилась на її спокійному було обличчі, а в очах застигла увага, чекання.

Машута тривожно скинув очима на неї, на її одутле, у червоному ластовинні, застигле в чеканні обличчя.

— Рухається, наче перекидається, — прошепотіла Віра Михайлівна.

— Чи не починається? — поглянув він на великий живіт, що випинався спід широкого капота.

— Трохи зарано, — відповіла задумливо, з очима, зверненими в себе, всередину.

— Тобі б треба сидіти вдома, — сказав Машута лагідно.

Вона вдячно, зворушена увагою, поглянула на нього. Своім мовчазливим виглядом вона говорила, що скоро почнеться, що скоро з'явиться у світ нова, невідома ще людина, якій вона буде матір'ю. Здавалось, він зрозумів її й обережно узяв під руку, нагадавши, що час додому. Ніхто не сперечався. Тож повернулися в парк. Спочатку йшли мовчазливо, ніби кожен був заглиблений у себе, у свої думки.

Порушив мовчання Тихон Лук'янович. Ідучи позаду, він мовив стиха, розмовляючи ніби з собою:

— Да мать - природа, тепер ми сміліше позмагаємось з тобою, приберемо таки тебе до своїх рук.

Машута, обернувшись, зміряв його запитливим зором.

Тоді він поділився своїми планами. Прийшла йому в голову думка випробувати на полі всі сорти пшениці

із світової колекції. Всі двадцять тисяч, і в першу чергу ті, що досі тут не виколошувалися. Тепер можна їх змусити виколоситись. З цієї колекції можна ви-
найти найбільш сухостійкі і морозостійкі. А тоді вже шляхом селекції створити найродючіші сорти. Найро-
дючіші й найвитриваліші. Такі сорти, що для них буде байдужою спека південних степів, як і морозні зими півночі. Ось проблема.

Помовчавши хвилинку, він проговорив зніяковіло:

— Та й чудак же я! З висадженими сортами ще не все ясно, а я вже мрію про найродючіші сорти, чудак.

— Це знаменито!—ухопився Машута за його думку. Це ідея. Знаменито.

Тихон Лук'янович недовірливо хитнув головою. Зро-
бимо? Не так усе хутко робиться, як мовиться.

— А чого ж би й не зробити? — захищав його думку Машута, доводячи її реальність. — Поширимо досліді, побільшимо грядок, замість двадцяти-трид-
цяти сортів, як було цього року, візьмемо триста-
чотириста.

— Звісно, — провадив далі притишеним голосом, — нам потрібні кошти. Треба буде роздобути. Знаєте що? Цими днями я буду в районі, у партійному ко-
мітеті. Поговорю про досліді.

Потім він похвалився, що і його досліді з мульчею дають нібито позитивні наслідки.

— Наші агро-метеорологи встановили, що соломка таки зберігає більше вологості в ґрунті. Треба буде на майбутній рік спробувати на ширшій ділянці.

Вони підходили до Машутиного приміщення, і Тихон Лук'янович зненацька закинув, чому це не видно Ва-
лентини Аристархівни.

Машута кинув лукаво:

— Ви починаєте цікавитись і такими справами? Дуже приємно чути. Ну - ну, спробуйте. Бажаю успіху і на цьому полі.

Тихон Лук'янович, зашарівшись, промимрив, що то прийшлося йому до слова.

— Так я скажу їй про це, — проговорила і Віра Михайлівна.

Він знизав плечима й мовчазливо повернув назад, до свого приміщення.

Розділ сьомий

Якось увечорі Тихон Лук'янович сидів за столом робітної кімнати й нотував останні спостереження над життям пшениці. Якщо недавно ще в нього виникали сумніви, викликані пустоцвітністю цілої низки сортів, сумніви щодо виключної сили термічного фактору, то тепер вони втратили свій ґрунт. Пізніший вихід у рурку деяких сортів давав новий матеріал для потвердження правдивості його припущень.

Особливо його радувало те, що пустоцвітом лишилися грядки засаджені, головне, насінням, що охолоджувалось протягом короткого часу. Це спостереження наводило його на думку, що здібність овочувати залежить не тільки від попередньої обробки насіння, а головне, від довготривалості охолодження, властивої кожному сортові.

Вдоволений своїми висновками, він одсунув зошит, обіперся головою об спинку крісла й думав про дальшу роботу, про досліди над новими сортами, про можливі несподіванки на цьому шляху.

Його замріяність перепинив милозвучний голос, що увірвався в кімнату з обривком якоїсь пісні. Насторо-

жившись, підійшов до розчиненого вікна. Голос більше не озивався. Тоді накинув на плечі піджачок, узяв кепі і вийшов на ганок.

За парком, на західній стороні догорала вечірня зоря. Тонке рожеве мереживо слабим відблиском, мов золоте павутиння, торкалось крайнеба. Останнє проміння, згасаючи, опадало за обрій. Насувалася ніч, волохатими крилами затягаючи звисле над парком блакитне полотно південного неба. Тож і в парку з його кучерявими шатрами дерев було темно й мовчазливо.

Тихон Лук'янович постояв на ганку, ловлячи притишені та неясні звуки ночі.

Йому закортіло пройтися, трошки відпочити на повітрі. Тож повільною ходю, навмання, попростував парком. Блукаючи, дістався край парку, до поля, над яким клубилися густі хмари імлі, й хутко повернув назад на алею, що вела до директорового приміщення. Гостре повітря, насичене п'янким духом липового цвіту, вдарило йому назустріч. Він звернув на стежечку, що вела до липи, й присів на лавочку.

Навколо стояла непорушна тиша. Зрідка лише над головою тріпотіло листячко та ще десь поблизу обзивалась возуля, натомлено, з довгими паузами, ніби засинаючи.

Тихон Лук'янович, відпочиваючи, залюбки вбирив у себе п'янкий дух медоносного цвіту й мимохіть подумав про багатство кольорів й запахів, про прекрасні форми рослинного царства, створені шляхом природного добору, невпинного розвитку й боротьби. І так само мимохіть, за професійною звиклістю, перенісся до своїх дослідів. Несподіваний сміх з алеї сполошив його

спокій. Почулася розмова, уривчасті слова, де жіночий голос переривався басистими нотками мужчини.

— ... Справді? Будь ласка, обережніше. Не давайте волі рукам, товаришу кавалере, — долетіли слова, висловлені жартівливим тоном.

Тихон Лук'янович стрепенувся. Невже Валя? Валя? — подумав здивований її появою, як і тим, що вперше, відколи вона приїхала сюди, вимовив так лагідно її ймення.

— ... Я кажу цілком серйозно, що ви дуже цікава жінка. У вас є щось таке, чого немає в інших.

— ... А що Віра вам заспіває, як дізнається про ваші компліменти, — засміялася Любарська.

— ... Ох, яка ж ви! Ну облишимо ці жарти, — почувся голос Машути.

Розмова була урвалася, потім знов почувся той же голос:

— Так вам, тут, кажете, не дуже подобається?

— А чого б тут дуже подобалось? У цьому манастирі?

— Мені здається, це попервах. Перше вражіння. Потім сподобається.

— Трудно. Перше вражіння, кажуть, буває найбільш правдиве.

Вони порівнялися з лавочкою, і Тихон Лук'янович відчув, як кров ударила йому в скроні. Він зіскочив на ноги. Він хотів обізватися, нагадати про себе, хотів був вискочити назустріч, а проте лишився непорушно коло лавочки. І вже коли Машута з Любарською пройшли далі, він вийшов на алею. Звідси тужливим зором поглядав услід, углиб алеї, де на чорному тлі дерев рухались постаті, мріючи ясною плямою білого вбран-

ня Валентини. Постоявши хвилинку, він нерішуче, з відчуттям невдоволення, попростував слідом за ними. Скоро біла пляма зникла за деревами, а ще за якусь хвилину на алеї, ідучи назад, показавсь Машута.

Стикнувшись з Тихоном Лук'яновичем, він здивований невчасною зустріччю, зміряв його уважним поглядом, потім мовив, що проводив оце аспірантку, бо сама боялася йти парком до себе.

— А ви, певно, гуляєте? Повітря якраз підходяще.

Тихон Лук'янович, слухаючи Машутине пояснення, зітхнув полегшено. Почуття неприязні, що мимоволі кілька хвилин тому зродилося було до нього, ніби зникло. Заховуючи стурбованість, відповів, що вийшов прогулятися.

— То ходімо до нас, посидимо, чайку вип'ємо, — запрошував Машута, узявши професора під руку.

Тихон Лук'янович не мав особливого бажання йти на чай, а проте не сперечався.

Тож повільно пішли алеєю, напрямком до директорового приміщення. Один мовчазливий, стриманий, схвилюваний, другий говірливий, у доброму, трохи підвищеному настрої.

Мова зайшла про досліди. Машута розповідав, що був у районі, у партійному комітеті, доповідав про роботу.

— Товариш Воропай, секретар, дуже зацікавився. Поставить, каже, справу на бюрі, і нас викличе на засідання. Це буде ближчими днями. Так, треба готувати всі матеріали.

Тихон Лук'янович натякнув був, чи не краще почекати іще рік, доки набереться більше спостережень. Та Машута не хотів слухати.

— Чекати? Отаке скаже. Тут уже не доводиться чекати, раз партійний комітет каже. Ні, ні, ви вже, будь ласка, Тихоне Лук'яновичу, готуйтеся.

Він помовчав хвилину, потім вів далі, щось ніби згадавши:

— Да, наша аспірантка щось не дуже надійна. Я гадав, що вона застряне надовше, а вона, здається, має вовчу думку. Не дуже їй тут до смаку. Не добереш чого хоче. Манастир тут у вас, каже, якийсь, гобто у нас. Чула, що манастирський маєток до революції тут був.

Тихон Лук'янович підозріло поглянув на директора. Його знову огорнув неспокій. Він похмурився, став неуважний і замислений. І коли Машута хотів завести його до себе, раптово odmовився.

— Та зайдемо. Подивитись на малого. Здоровий хлоп'яга вийшов і моторний. Правда, він спить тепер. А Віра буде рада. Ходімо!

Тихон Лук'янович глухо відповів, що хай іншим разом, що зараз уже пізно й рішуче, випроставши руку, повернув назад. Потім хутко пішов алеєю. Тут непомітно, в кінці її, звернув на стежечку, що вела до приміщення конторки. Притишений спів, трохи сумовитий, з мінливою інтонацією жіночого голосу, прикував до себе його увагу. Він зробив кілька кроків уперед і в розчиненому вікні кімнати, поруч конторки, побачив Любарську. Вихилившись з вікна у парк, вона стиха і замріяно щось наспівувала.

Він зробив ще кілька кроків. Спинившись на стежці близько вікна, з притаєним віддихом ловив звуки. І враз пісня обірвалася, Любарська скрикнула здивовано:

— Професор? Заходьте до кімнати! Зразу ж мені й не вигадуйте, що пізно.

З винуватим виглядом, повторюючи, що мабуть таки вже пізно, ступив він до кімнати й поспитав, привітавшись, що вона робить.

Валентина, зробивши плавний жест рукою, мовила співуче :

— Я тільки розважаюсь, трохи мрію...

По тому торопко підсунула стільчика і, показуючи на нього рукою, гомоніла :

— Прошу. Сідайте. Будьте гостем. А ви мабуть думаете, яка легковажна аспірантка, якими дурницями займається. Чи не правда, Тихоне Лук'яновичу?

Він несміливо поглядав на неї, стежив за її порухами, за грою очей, а слухаючи її веселу, невимушену мову, і сам повеселів.

Невже вона бере його за строгого пуританина, що навіть спів вважає за легковажність? Пісня — це приємна річ. Він залюбки слухав би її, і не тільки слухав, а й сам співав би, якби вмів.

— Подумайте! А я гадала, що ви дуже строгий. Помиллася, значить. Я, признаюсь, розважаюся співом. Завжди співаю, коли стає сумовито. А ви сумуете коли?

Він ніяково розвів руками.

— Скажіть бо. Це ж цікаво. Що ви мрієте інколи, це я знаю, а от чи сумуете? Чи у вас завжди рівний і гарний настрій? Гармонія і мажор, як там говориться.

Тихон Лук'янович помовчав.

— Хто його знає, — мовив по тому неясно, як людина зненацька захоплена дразливим питанням. Уникаючи розмови про свій настрій, він поцікавився чого, власне, їй буває сумовито.

Вона відповіла :

— Так чогось. То все добре йдеться, усе гаразд, а то згадаеш щось, замислишся, стане якимось не по собі. Щось мені нудно сьогодні в цій келії.

Мінорний тон уразив Тихона Лук'яновича. В нього зродилося бажання сказати тепле слово, заспокоїти її, розвіяти сумовитий настрій.

— Ви мабуть скучаєте за своїми? Поживете, звикнете.

Вона зауважила, що не знає, як довго тут пробуде. Мабуть скоро поїде до себе.

Він занепокоївся.

— Чого ж поспішатися? Тут багато цікавої роботи. Не поспішайте. За вами тут будуть скучати,— вимовив стиха, ледве чутно останнє слово.

— О, це вже цікаво, — засміялася Любарська.—Хто ж буде скучати?

— Хтось та буде.

— „Хтось“ — не цікаво.

Він несміливо, поглянув на неї. Вона усміхнулася й знову поспитала. А що він узяв у руки кепі, то поспішила перевести розмову на іншу тему, цікавлячись наслідками дослідів і ближчими планами та перспективами.

Він почав розповідати. Але говорив недоладно, з довгими паузами.

— Ви все таки не поспішайте від'їжджати. Тут буде цікава робота і для вас, — додав на кінець. Звівшись на ноги, він зробив був крок до вікна, на підвіконні якого сиділа Любарська. Потім раптово спинився й, проговоривши „до побачення“, повернув до дверей.

— Посидьте іще, — намовляла Любарська, намагаючись затримати його.

Він згадав слова Машути про доповідь у партійному комітеті й хутко, не обертаючись, вийшов у парк.

Розділ восьмий

Щось за тиждень по тому, ввечері, Машута забіг до Тихона Лук'яновича й загадав, що вранці вони мають їхати до району, в партійний комітет, на засідання.

— Я маю їхати? — перепитав збентеженим голосом Тихон Лук'янович. Хоч Машута й раніше говорив про те, що справа про досліди стоятиме на бюро партійного комітету, проте Тихон Лук'янович тоді сприйняв це надто спокійно. Він гадав, що це буде не скоро, а може й зовсім обійдуться на засіданні без всього. І раптово!

— І ви маєте їхати, — відповів Машута. — Якже, викликають. Треба їхати.

— І мене викликають? На бюро?

— І вас, — засміявся Машута. — Дивуєтесь, що вас, позапартійну людину, на бюро викликають? Це трапляється. Особливо тоді, коли виникають поважні справи, а тим більше, коли таке відкриття. Підготуйтеся, бо зранку і вирушимо.

Це сповіщення і збентежило Тихона Лук'яновича і вразило. Він почував деяку непевність, викликану надто прискореним перенесенням справи на бюро, адже досліди перебували ще в першій стадії спостережень. Щоб не трапилось ще якихось непорозумінь!

Цієї ночі Тихон Лук'янович довго не спав. Він виходив за парк, до свого поля. Там, при місячному

саяві, обходив латочки дослідної пшениці, що вже, відкрасувавшись, наливалася зерном, любовно обмацував пальцями затужнявілі колоски, порівнював з контрольними. Ніби ще раз хотів пересвідчитись у своїх припущеннях. А то ходив по кімнаті, думав про засідання бюро, обмірковував свою промову. Що скажуть там? Як поставляться до його робіт?

Пойнятий цими мислями, він рано, як тільки на сході загорілася зоря, підвівся з ліжка. І коли Машута із сходом сонця, зайшов до нього, він був уже готовий.

— О, ви вже причепурилися? Здорово! Ось під'їде Трохим, запрягає коней, і рушимо. Щоб на бюро не спізнитися. Діло, можна сказати, набирає державного характеру.

За кілька хвилин до ганку флігелька підкотився тарантас. І Тихон Лук'янович усівся разом з Машутою. Трохим хльоснув батіжком і коні рушили.

Дорогою Машута пробував нав'язати розмову про засідання, висловлювався, що тепер, коли справою зацікавився партійний комітет, можна сподіватися на поширення дослідів. Проте, розмова на цю тему не в'язалася. Тихон Лук'янович був надто обережний і непевний. Майбутній виступ його на бюрі, де ніколи йому не доводилось бувати, все ще бентежив його.

Діставшись до міста, Машута звелів Трохимові їхати до районного будинку рад, де містився і партійний комітет.

Тут довідався, що бюро вже засідає. Тож лишив Тихона Лук'яновича в приймальній, а сам пішов у кімнату секретаря.

Тихон Лук'янович непокоїно поглядав на двері, з яких доходили приглушені голоси. Незабаром показався Машута й покликав його.

Назустріч за столу підвівся Воропай. Високий, плечистий, з гострими карими очима, давненько голений. Він дружньо потиснув важкою рукою професорову.

— Ну, хоч тепер будемо знайомі, а то не доводилось ще стикатися. Думав навідатись до вас, та не встиг ще. Немає часу.

Він ніби виправдувався за своє неухвалене ставлення до дослідних робіт. А втім, він мав рацію посилатися на брак часу. Працюючи в районі недавно (до того він був секретарем цехового осередку одного південного заводу сільськогосподарських машин), він всебічно вивчав його і не встиг ще побувати на станції.

Після знайомства й першого виміну думками, Воропай зауважив, що він чув уже про досліди від Машути, і бюро хоче поміркувати, як далі бути. От і викликали на засідання.

— Тепер ваше слово, професоре.—Всівшись на своє місце він поклав руки перед себе на столі, прибрав уважно-очікувального вигляду.

Тихон Лук'янович, не знаючи якого тону триматися перед незвичайною для нього аудиторією, почав із теорії. Він докладно і повільно викладав пануючі в ботаніці теорії про вегетаційні періоди, про кліматично-географічні чинники. Згодом, почувуючи, що взяв надто вчений тон, зробив довгу паузу.

— Ви нам трохи простіше,— зауважив Воропай, зрозумівши ніби професорове вагання.— Про всякі теорії вам ще доведеться, мабуть, з професорами

сперечатися, а нам простіше. Конкретніше. Більше про ваші досліди та їх практичне значення.

— Ти хочеш зразу брати бика за рога,— кинув, за-сміявшись, заврайзу.

Тихон Лук'янович, помовчавши, перейшов до своїх дослідів. Він розповів про методи свого впливу на насіння, про зміни, що відбуваються в насінні, про можливі наслідки. Озима пшениця, висіяна весною, виколошується, чого раніше не можна було домогтися, дає гарний колос. А ярова, під впливом процедур, скоріше сходила, раніше днів на сім за контрольну виколошувалась, скоріше вистигає. Яке це значення має для практики, особливо в степу, де бувають су-ховії, ви самі знаєте.

Звичайно, це лише перші спостереження над окре-мими сортами пшениці, і не можна зразу зробити за-гальних висновків. Проте, немає сумніву, що тепер є цілковита можливість перевірити в нас усі сорти пшениці із світової колекції, випробувати якості тих пшениць, що досі в нас не виколошувались, потім із ліпших сортів створити найвитриваліші, найродю-чіші.

Після доповіді почалися запитання, цікавились спо-сом обробки насіння, чи можна це провадити в кол-госпах, які сорти пшениці краще брати для цього, на скільки можна підвищити врожайність.

Коли Тихон Лук'янович відповів, запитав ще й Во-ропай, чи не можна прискорити дослідження пше-ниць із світової колекції.

— Чому не можна? Можна прискорити, — відповідав Тихон Лук'янович. — Треба теплиці мати, щоб круглий рік досліди провадити. Тоді можна скоротити терміни

виробовування пшениць і вирощування нових сортів.

Дискусії були короткі. Промовці підкреслювали важливість дослідів для практики сільського господарства, для підвищення врожайності колгоспних ланів.

Ухвалена резолюція підкреслювала, що досліді мають значення не лише місцеве, а республіканське, навіть загальносоюзне. Вона відзначала потребу поширити досліді, створити відповідні умови, збудувати на станції теплиці, обладнати відповідною апаратурою.

Перевести заходи в життя покладалося під особисту відповідальність директора станції Машути, якому доручалося скласти кошторис і звернутися до наркомзема з клопотанням про видачу коштів.

— А тепер працюйте далі, розшифруйте нам природу, — говорив Воропай, підбадьорюючи приємно схвильованого професора. — Розшифруйте нам природу, гнуздайте її, щоб наші хліба і лани не залежали од її вередувань.

Повертаючись назад, на станцію, Машута, цілком вдоволений наслідками засідання, говорив про кошторис, радів із теплиць, захоплювався перспективами.

Машутине захоплення і ухвала бюро звеселили й Тихона Лук'яновича. Він охоче потакував, погоджувався, що з теплицями справді можна значно полегшити роботу. На кінець висловив думку, що добре було б дістати апарати для штучного випробовування рослин на сухостійкість і морозтривалість.

— Хоч що це я так захоплююсь, — мовив він згодом. — Може й теплиць ще не буде, бо хто знає, як наркомзем подивиться.

— Гадаєте, наркомзем не підтримає? — заперечував Машута. Оцього вже не буде. Діло велике. Ось я

поїду, треба тільки кошторис укласти, і все обладнаю. Чи може, удвох рушимо?

Тихон Лук'янович заперечливо замахав руками.

— Їхати удвох? Чого? Зараз треба бути коло грядок. Хліб достигає. Хай Євген Самійлович сам уже з'їздить, а він, може, вибереться згодом, як закінчить перші досліди.

— Гаразд. Можна й так, — погоджувався Машута. — Я скоро змотаюся до столиці, а тоді візьмемось за теплі ці, щоб на зиму й готові були. Знаменито!

Коні легко і ритмічно бігли дзвінким степовим шляхом. Обабіч тяглися хліба, уже виколошені, що своїми хвилями котилися до далеких берегів. Подихав запашний вітерець. Над головами, купаючись у повітрі, весело кружляли ластівки.

Наші подорожники, слухаючи степову музику, міркували про кошторис, про тенлиці й мріяли про родючі сорти пшениці, що пощастить скоро вивести на станції.

Розділ дев'ятий

Сонце, буйне, гаряче, липнече сонце високо стоїть над головами. Рясна злива проміння сиплеться з блакитних гір, пронизує простори, землю, поля. Тихо в повітрі, нерушимо. Тільки зрідка візьметься вітерець, дихне лагідною прохолодою й знов застигне в повітрі. Літо. Мліє земля. Ваготіють поля, вбираючи в себе живу силу живодайного проміння.

От і пшениця вже пополовіла, поникла важким колосом до землі.

Тихон Лук'янович повільно пройшов стежкою між грядками, взяв у руку колос, пом'яв його в долоні й

уважно здув полову, поглянув на чисте, тверде, добірне зерно. Веселі іскорки спалахнули в очах. Так. Готово. Можна збирати. Тоді вийняв зза паска гострий серп, став навколюшки й почав жати, складаючи цупкі стеблини в невеличкі снопики.

Коли він отак працював, до грядок підійшов Роман Цибулька з торбинкою через плече, у сірій сорочці й солом'яному брилі. Постоявши хвилинку біля заклопотаного професора, Роман сказав:

— От і я. Драстуйте!

Тихон Лук'янович обернувся. Не впізнавши парубійка, зміряв його здивованим поглядом. І тільки тоді як Роман зсунув на потилицю свого бриля й показав гостроносе обличчя, згадав колишнього свого помічника.

— Це ти? Ну здоров був, здоров! Звідки ж ти взявся? — оглянув запорошену з ніг до голови постать.

Роман зам'явся. Звідки ж? З Вербівки. Давно вже кортіло навідатись сюди, та не з руки було, а це випала справа до агрономки, то й визвався з'їздити.

— І як же воно тут у вас? — кинув оком навкруги на снопики, на грядки, вкриті густою, цупкою, як очерет, пшеницею, що її треба ще жати, то на пожовклі, зачучвирені руна контрольних грядок, що так і лишилися пустоцвітним зелом.

— Як бачиш! — махнув Тихон Лук'янович серпом на стеблисту пшеницю. — Не погано вийшло.

Роман ступив до грядочки, узяв у руку колос, налитий зерном, провів пальцями від одного краю до другого:

— Озимка?

— Авжеж.

— Дивно! Виходить озимка може родити, як і по весні посіяти?

— Тепер може.

Роман зняв бриля, витер з чола рясний піт, що струмочками збігав по запорошених щоках, задумливо поторгав пальцями на торбинці ремінець, перекинутий через плече, й запитав натяком:

— Так як же, товаришу професоре? Тепер уже ясно? Щоб, значить, того?...

Тихон Лук'янович позирнув на хлопця.

— Щоб чого?

— Щоб хліба не вимерзали та від спеки не горіли, щоб значить краще родило, — випалив одним духом давно заготовану фразу.

— Ти про це?..

Професор відповідав обережно, що його відкриття це перші спроби, практичне значення яких виявиться геть далі, й висловив певність, що наука таки дійде до того, як з посухою та з вимерзанням боротися, що вона розгадає всі таємниці й покладе край стихійним лихам.

Роман охоче слухав, проте лишився невдоволений. Він гадав почути більше. Він сподівався добрих наслідків тепер, таки зразу, а не колись там.

— Виходить, Тихоне Лук'яновичу, — заговорив він згодом, — що ми в себе в колгоспі нічого не можемо ще з того зробити? А я думав, що навесні в себе щось такого спробуємо.

Розчарований вид хлопця вразив Тихона Лук'яновича. Він знову почав розповідати. Звичайно тільки згодом, з поширенням дослідів, можна сподіватись на добрі наслідки, але дечого, розуміється, можна і тепер досягти.

— Ти ось бачиш, що озиму пшеницю можна сіяти, замість осени, повесні, а це вже страшує від вимерзання. Або візьмімо ось яру, — показав на грядки, засіяні охолодженим насінням і звичайним.

Роман підійшов до одної грядки, вийняв із колоска зерно, кинув на зубок, потім до другої, контрольної.

— Бачиш? — вів далі Тихон Лук'янович, — перша вже готова. Вистигла. Завтра можна жати, і зерно має добре. Раніш сходила, раніше й вистигає. А звичайна ще зеленувата. З тиждень стоятиме. Під запал ще може підпасти.

Захопившись, він поважно, як то робив колись на лекціях, говорив про значення вологості для розвитку рослин, про перевагу ранніх посівів над пізнішими. Потім знову торкнувся своїх дослідів й зауважив, що прискорене визрівання охолодженої ярої дуже гарна ознака для підвищення врожайності.

— Якщо зібрати з га пудів на двадцять — тридцять більше, ніж із звичайного посіву — то це вже не аби-яка користь.

Професорові висновки, обережно, правда, висловлені, порадували Романа.

Особливо приємно було почути думку про можливість підвищити врожай.

— Так ми це зробимо в себе, у колгоспі. Небезпременно засіємо отак, — махнув гостро рукою, потверджуючи непохитність свого рішення.

Тихон Лук'янович відповів, що можна буде зробити і в колгоспі, тільки треба пождати. Ось має повернутися Машута з центру, і тоді видно буде, що там скажуть. Треба навідатись до нього, чи не повернувся.

Роман охоче погодився. Він має листа до агрономки. Тож обое пішли до директора на приміщення. Їх зустріла Віра Михайлівна з утюгом у руці: прасувала пелюшки, розіклавши на столі. Тихон Лук'янович, переступивши поріг, мовив обачно, що він тільки на хвилинку, хотів довідатись про Євгена Самійловича.

— Його ще немає. Та заходьте і не виправдуйтеся, — поспішила заспокоїти, бо той спинився був на порозі. — Ви так рідко буваєте, хоч ми й сусіди. А й ти? З Вербівки? — зробила здивований вигляд, побачивши за плечима професора маленьку постать Романа.

Легка й рухлива, з блідими трохи лицями й живими очима, в яких світився спокій і вдоволення, вона взялась далі прасувати.

— Ну розкажіть, а я буду слухати, — мовила лагідно.

Тихон Лук'янович присів на стільчика й заохочуюче поглянув на хлопця. Роман дістав з торбинки записку й, передавши агрономці, розповідав про Вербівку. Зараз у них жнива. Жита вже покосили, приступають до озимої пшениці та ячменю. Ну й орють на пар га вийшов у них конфлікт. Не конфлікт власне, а суперечка агрикультурна. Голова колгоспу Супрун і лановий за те, щоб за Чорною балкою орати на пар на 13 сантиметрів, він, Роман, гадає, що це мілко, бо там дуже забур'янена земля і треба на 16 сантиметрів, як чув тут на станції. Ну як сталося розходження, то вирішили полагодити справу з агрономкою, щоб зробити точно, як агрикультура вимагає.

Віра Михайлівна пробігла записочку Супруна й подумала, де б узяти папірця, як Тихон Лук'янович витяг з кишені зошита й заявив, що він сам напише.

— Заплуталась справа з оранкою. Раніше держалися такої думки, що треба хоч мілко аби рано, тепер виходить, що треба і рано і глибоко. Хай ось так і орють, раз земля забур'янена, — прочитав уголос записку.

Віра Михайлівна дописала ще кілька слів, а передаючи Романові поцікавилась врожаєм у Вербівці.

Роман мовив стримано: гарно і не дуже, як де зроблено, і похапцем узявся за бриля.

— Немає часу. Треба поспішатися в район, — відповів на пораду Віри Михайлівни лишитися пообідати, — а поїсти можна і в дорозі. Ось дещо маю, — поторгав рукою торбинку, — треба в комсомол та й назад, бо там чекають.

Постоявши хвилинку в нерішучості, він поглянув на Тихона Лук'яновича й загадав знову, що як там у центрі виясниться, то вони спробують посіяти в себе по новому, щоб агрикультуру, значить, скоріше підіймати. По тому насунув на голову широкого бриля й подався з кімнати.

— Кумедний хлопець. Про агрикультуру все дбає, — зауважила Віра Михайлівна. — Не дарма його там у селі „Агрукльтурою“ прозвали.

З другої кімнати почувся пискливий вереск, і вона прожогом кинулась до дверей.

За хвилинку вийшла з немовлятком. Маленьке, пухке, з товстенькими ніжками й червоними, мов фарбами розмальованими, щічками, байдуже зорило скляними очима.

— Подивіться на нас, дядя Тихоня, які ми гарненькі, — говорила мати з гордовитим виглядом. — А на кого ми схожі, скажіть, будь ласка? Ну на кого? От би вам такого велетня.

Тихон Лук'янович розгублено поглядав на немовлятку та на матір. Та ось „велетень“ заверещав. Віра Михайлівна присіла на стілець, щоб погодувати. „Велетень“ припав губами до грудей і жадібно, аж сопучи, байдужий до всього навколо, смоктав молоко, і тільки зрідка флегматично совав ніжками по колінах матері.

Віра Михайлівна, сяючи очима, вдоволена, як саме малятко, посиділа хвилинку мовчки, по тому поцікавилась, як вистигає пшениця на дослідних грядках.

— Добре, почав уже жати, — відповів живо Тихон Лук'янович і знову поспитав про Машуту. — Чи не чути чого від нього?

— Днів за два-три приїде, щось затримало його, — згадала телеграму, одержану цього дня зранку.

— Затримало?

— Мабуть якась дрібниця, — відповіла заспокойливо й додала, що скоро й вона поїде в село, бо не сидиться тут, хоч відпустка ще не скінчилась. Треба працювати.

— Скоро поїдемо. Правда, Гайок? — поглянула на малятко й зненацька закинула, чи не взяв би Тихон Лук'янович шефство над вербівським колгоспом, щоб спробувати там посіяти по новому.

— Може, побачимо, коли Євген Самійлович повернеться, — відповів професор Яровий і й вийшов з кімнати, щоб іти до грядок і далі жати пшеницю.

Розділ десятий

— Ну, Тихоне Лук'яновичу, справа стоїть на рейках, — кинув зза столу Машута, ледве Тихон Лук'янович переступив поріг директорового приміщення.

Веселий тон Машути приємно вразив професора.

— На рейках? Можна їхати вперед? То й поїдемо,— поторгав пальцями борідку.

Він присів на стілець, настроївшись слухати інформацію.

Машута обідав. Виголодавшись у дорозі, він, як тільки приїхав, попросив собі їсти, і тепер, сидячи за столом, апетитно сьорбав борщ.

Тож Тихон Лук'янович почав розпитувати, як там зустріли, як поставились до їхньої роботи та до їхніх планів.

Машута відловив коротко.

— Гарно. Спочатку було насторожились. Звісно, нове діло, відкриття. А потім як почав їм доводити, до чого це йдеться, то стямались і ухилились.

— І все полагоджено? На все погодились? — перепитав Тихон Лук'янович. — Готуємось, значить до масових дослідів. Чуєте, Віро Михайлівно? — зазирнув у другу кімнату, де Машутина стояла коло колясочки й легенько, колисаючи, присипала дитину.

Віра Михайлівна, налякано, побоюючись, що голосна розмова розбуркає зовсім дитину, замахала руками, щоб тихше. По тому рвучким порухом руки прогнала в'їдливу муху, що мостилась була сісти малому на носа й заходилася колисати, випускаючи тихі, як потік струмочка, звуки.

Тоді Тихон Лук'янович запитав Машуту, чи ухвалено увесь кошторис, чи будуть кошти на теплицю, як справа з апаратом для випробовування морозостійкості рослин.

Той відповів непевно. Кошти, мовляв, будуть; треба тільки трохи пождати.

— Бачите, — пояснив, вилазячи зза столу, — у Наркомземі, в науковому відділі надають великого значення

відкриттю й висловлюють бажання, щоб його обговорили досвідчені наукові працівники.

Тихон Лук'янович непокійними очима вставився на директора.

— Значить ще немає ніякої ухвали? Будуть ще обговорювати?

— Як би сказати? Там визнають важливість відкриття. А щоб зробити з цього дальші практичні кроки, щоб запровадити масові дослідження в колгоспах, вирішили докладно обговорити в наукових колах. Ось незабаром відбудеться наукова нарада, скликає Інститут рослинництва, і на цій нараді гадають поставити і ваш доклад.

Машута говорив стримано, малюючи справу так, ніби все відбувається цілком нормально, як і можна було сподіватися.

Тихон Лук'янович засмутився. Він зрозумів, що в центрі покищо нічого не вирішено, що справа з кошторисом одкладається на невизначений час. Добре, якщо тільки до наради. Згадка про нараду, викликала в нього цілу низку думок. Звичайно, він не заперечував проти обговорення в наукових колах його відкриття. Навпаки, він бо й сам думав про це. Та гадав виступити з докладок геть далі, з повнішим матеріалом, після нових дослідів, що їх мав на оці запровадити взимку в теплицях і наступною весною в полі. Тепер становище мінялося. Він побоювався, що одмовившись виступити на нараді, цим саме посилить недовір'я, викличе стриманість, що певно вже виявилась у наркомземівських колах до його відкриття.

— Як же тепер бути?

Машута відчув професорову стурбованість. Розповідаючи про подорож, він навмисне обережно вислов-

лювавсь, щоб не вразити його. Тож і тепер відповів, що нарада—це дуже добре. Добре тому, що відкриття зразу стане здобутком науки, а вони дістануть змогу широко провадити дальші досліди. Треба тільки сповістити бюро, виготовити доклад.

Тихон Лук'янович випустив задумливо:

— Доведеться сідати до столу?

— Треба. Еге ж, бо наука вимагає,—умовляв Машута, вдоволений з професорового рішення, бо не мав певності, що той погодиться взяти участь у нараді.—Треба. Наука чекає.

Рисочка недовірливості поклалася на обличчі Тихона Лук'яновича, ніби він сумнівався, чи так уже й чекає на його доклад наука.

— Будемо готуватися, — скорився ніби перед долею, що зненацька захопила його.

Кілька днів поспіль він лишався у себе в робітній кімнаті, лише інколи увечорі, виходячи на короткий час за парк, на прогулянку, й опрацьовував доклад. Розгорнувши свій щоденник-зошит, він зводив свої спостереження над життям пшениці, пригадував усі, дрібниці, всі відхилення від звичайного розвитку рослин. А то брав снопики, що стояли тут же в кутку, з недавно вистиглої пшениці й порівнював з контрольними, з рунами сортів, що так і не виколосились. Тоді знову сідав до столу й бравсь за перо.

По кількох днях його праця наближалась до закінчення. Лишалось зформулювати висновки, накреслити прогнози.

Щоб найкраще це зробити, він звечора замкнув кімнату й усівся за стіл, поринувши в свої мислі, Вің

довго обмірковував кожне слово і речення, раніше, ніж викласти його на папері. Хвилинами хмурився. коли мислі пручалися, не прибирали точних і ясних форм, як того бажав. Часом вдоволено стукотів пальцями по столу, перечитуючи написане.

Коли він ото працював, до нього постукали. Він неохоче підійшов до дверей й поточився назад, одчинивши.

До приміщення вступила Валентина в білому вбранні, без капелюша, простоволоса, як завжди ходила в парку. Відкинувши вгору зручним порухом руки пасмо золотистого волосся, що було збилося їй на лоба, вона мовила з пустотливою міною на обличчі.

— Це я. Зайшла провідати, як почуває себе наш самітник. Давненько вас бачила. Не показуєтесь на люди. Тільки світло й блимає по вечорах.

Він опустився у своє крісло й розгублено поглядав на дівчину, мов на видиво якесь, то на розложені на столі сторінки свого невикінченого доклада.

Любарська, спинившись серед кімнати, цікавими очима повела по розставлених понад стіною колосках, пов'язаних у снопики. По тому непевно, уражена стриманою зустріччю, спробувала пожартувати.

— Та у вас тут ціле дослідне поле. А я думала, що звичайнісінька келія. Що ви поробляєте? Працюєте? Важите, може, як би людство новим відкриттям оццасливити?

— Може й так. Пишу ось,— видобув, нарешті, голос, кивнувши головою на стіл.

— Літопис?

— Доклад на нараду.

— О, це дуже серйозно, і я скоро заберуся звідси.

Тоді він опам'ятався і запросив сідати, показавши рукою на тапчан.

Вона легкими кроками пройшла в куток кімнати.

— А у вас тут затишно, симпатично, — окинула знову оком навкруги, — і все один мешкаєте?

— Атож.

— І не скучно? Не самотно?

Він знизав невиразно плечима.

— Та признайтеся, що буває таки скучно?

— Чого це вас цікавить?

— Хочеться знати, як люди живуть та почувають себе. А скажіть, — закинула по хвилинці мовчання, — ви цілком задоволені своїм життям?

Він запитливо поглянув на неї.

— Чого це я напосілася, думаєте? — усміхнулася задирикувато. — Просто так. Писала я батькові про вас. Одержала оце од нього листа. Передає вам привіт, запитує, як вам тут живеться. Чи не маєте думки повернутися до міста. Писав і про нараду. Просив зайти до нього. Ви ж збираєтесь на нараду?

— Якщо встигну з докладом та поставлять його на обговорення. — З цими словами він моргнув оком на сторінку, що лежала перед ним на столі, з обірваною фразою, і враз на його обличчі відбилась рисочка нетерпеливості.

Вона це помітила.

— Я, здається, вам заважаю? — рвучко зірвалась з тапчана. Затримавшись коло дверей, додала:

— Ну працюйте, пишіть свого літописця, чи пак доклад, потім може поговоримо.

Тихон Лук'янович не сподівався, здавалось, на такий кінець і тоскно поглянув на неї.

— Еге ж, поговоримо, потім поговоримо, — повторив схвильований, бажаючи ніби виправити свою помилку.

Коли вона зникла за дверима, він підійшов до вікна й довго прислухався до віддалених кроків та шелесту в парку. Згодом сів до столу й, замислений і сторожкий, раз - у - раз поглядаючи в вікно, виводив останні рядки свого доповіді.

Розділ одинадцятий

Віра Михайлівна цього дня збиралася від'їхати до Вербівки, і Тихон Лук'янович поклав навідатись до Машутиних. Після сніданку, вийшов у парк і був здивований, побачивши коло директорового приміщення лінейку.

— Накінець то з'явився, а ми вже гадали, що поїдемо без вас. Який же ви неухажливий до дам!

Загортаючи малого в пелюшки, Віра Михайлівна провадила далі жартівливим тоном:

— Негарно ви робите, Тихоне Лук'яновичу. За кілька хвилин ми вже від'їжджаємо, а ви тільки приходите. Не гарно. Правда, Гайок? — чмокнула губами до малого, торкнувшись легенько двома пальцями до його кирпатенького, мов гудзик, носика.

Тихон Лук'янович озирнувся на розкидані по підлозі шматки газет, на дитячі іграшки, на корзинки, що над ними вовтузився Машута, перев'язуючи мотуззям, і відповів винувато, що не сподівався на такий ранній від'їзд, а то, розуміється, давно прийшов би.

— Та годі бо розказувати. Так вам і повіримо, — вкинула Валентина, вийшовши з другої кімнати. — Тепер тільки можна сказати: здрасті й прощайте.

Дорожнє пальто, накинуте на плечі, й сіренький капе-

люшок на голові свідчили, що й вона збирається в дорогу.

— І ви? Куди ж це? — поспитав оторопіло Тихон Лук'янович, бо нічого не знав про її від'їзд.

— Спочатку до Вербівки, а звідти до Харкова.

Тихон Лук'янович був непевний, жартує вона, чи справді їде до Харкова.

— Да, Тихоне Лук'яновичу, вибираються від нас, — заговорив Машута. — Їдуть, лишаємось на самоті. Кажу Вірі, — поживи хоч з тиждень, скористайся до кінця відпусткою, так ні: треба, робота, посівкампанія, не можна. Ну коли така лінія, я здаюся. Здаюся. А що Валентина Аристархівна поспішається, то цього не розумію. Не розумію, яка в неї лінія.

Тихон Лук'янович мовив нелепним голосом:

— Таки їдете? Чого ж це так раптово?

— Скучно в цьому монастирі, — засміялася Валентина і додала: — треба їхати, бо практику я вже відбула.

Тихон Лук'янович позирнув на Любарську, на її зазмагли щоки, на чорні, мов оксамит очі, й відчув як серце защеміло, забилося часто, нервово.

— Це ж на зовсім? Не побачимось уже? Чи може повернетесь?

— Мабуть на зовсім.

Розмову перепинила Віра Михайлівна. Надівши маляткові на голову біленьку шапочку, вона звернулася до Валентини, щоб та потримала Гайка, бо їй самійше треба одягтися.

— Або потримайте ви, — сунула його Тихонові Лук'яновичу. Цей, зашарівшись, узяв дитину й незграбними руками тримав оддалік себе, аж Віра Михайлівна, скрикнула. — Та тримайте ближче до себе, а то ще впустите його,

Її з ауваження зовсім знякло професора. Та підійшов Машута й поманив малятко до себе.

— Анутко йди до мене. Ой, здорово ж ти виріс. Парубок, хоч куди! Скоро мабуть побіжиш, га? — промовляв радісно, тоді як малятко моторними порухами рученят чіплялося то за свої щічки, то за батькове підборіддя. Примовляючи, став колисати його, здіймаючи високо над свою голову. І знову Віра Михайлівна зробила завваження, що так не можна гойдати, бо дитині це шкодить.

— Та давай його мені, я вже готова, — насунула на голову кепі.

Скоро жінки розмістилися на лінейці, Машута, приладнав останню з речей корзинку, й висловив був думку, чи не поїхати і йому до Вербівки, щоб допомогти там улаштуватися. Проте, Віра Михайлівна заперечила.

— Чого гаяти час? Обійдемося і самі. Приїдеш краще згодом, як управишся з ділами. Приїжджайте і ви, Тихоне Лук'яновичу, розкажете про нараду й нас повчите, як по вашому сіяти.

— А може, — закинула Валентина, — Тихон Лук'янович бажає прогулятися з нами до Вербівки?

— Не маєте часу? Шкода! То заходьте до нас у Харкові, як приїдете на нараду. Неодмінно. Будемо на вас чекати. Чуєте, дядя Тихоня? — гукнула вже від'їжджаючи.

Коли візник узяв убік, щоб вибратись з парку на дорогу, Машута востаннє замахав рукою, тоді звернувся до професора, закликаючи піти на господарський двір.

— Ходімо, Тихоне Лук'яновичу, навідаємось, чи не повернувся завхоз з поля. Доведеться, може, і нам з'їздити, подивитися, як там сіють.

Тихон Лук'ялович махнув рукою. Машута поглянув на нього скося й мовив уражений.

— Жалкуєте? Минеться. А знаєте що? В цім може і ми з вами винні. Звичайно, ви в першу чергу, бо не змогли зацікавити її роботою, не змогли затримати, — додав після довгої паузи.

Він пішов до двору, а Тихон Лук'янович лишився на алеї.

Легенький вітерець гойднув деревами, заплутавшись у верхів'ях. Пожовклий лист, кружляючи в повітрі яскраво-гарячою плямою ліг на землю коло його ніг. За ним другий, третій.

Тихон Лук'янович, отямившись, повільною ходою пішов до свого приміщення. Всівшись у крісло, довго сидів непорушно, задумливий, втопивши очі у вікно, у далінь.

Вже Пелагія Йванівна двічі заходила до нього, нагадувала про обід, а він, одмовляючись, все ще сидів непорушно, своєю поведінкою стурбувавши стареньку.

— Може вам нездоровиться? Треба щось зробити?— поглядала на нього від дверей. Та переконавшись, що йому нічого не потрібно, вона, бажаючи розважити його, поділилася своїми мислями:

— Таки поїхали наші. Прибирала оце в директора, то, повірите, аж сумно стало в кімнатах. Поїхали. І жонаті і ні, не розбереш їх, — похитала головою.

А що Тихон Лук'янович мовчав, терпеливо слухаючи її, то вона гомоніла далі:

— Думала, поживуть тут укупі, аж ні. Не розбе-

реш, як воно тепер і пішло. А яка весела та друга була. Проходиш було коло її вікна, а вона щось співає собі. Така весела. Чи вона повернеться сюди?

— Мабуть, що ні, — мовив сумовито Тихон Лук'янович. Потім звівся на ноги й пішов у парк.

Його поманило в степ.

Він перекинувся місточком на той бік, сливе що висхлої, річечки й пішов дорогою, навмання, між стернями геть туди вперед, де на обрії маячили, мов журавлі, зняті догори голоблі розташованого табору.

Діставшись аж до табору, затримався коло однієї гарби з лантухами зерна й поспитав, що сіють.

— Пшеницю, — відповів чолов'яга з гарби, — розв'язуючи лантуха, щоб узяти зерно для сіялки.

— Я бачу, що пшеницю, тільки яку? Поганеньке ж у вас насіння, — поглянув на дрібненьке зерно, зачерпнувши трохи на долоню. — Хіба немає кращого? соротовго?

— Яке маємо, таке й сіємо, — відповів чолов'яга.

— Можна б на пункті обміняти. Бо знаєте, який рід таке й плем'я.

— На пункті наміняєш! Там воно ще неросло, — огризнувся з гарби. — Якщо з пункта будемо ждати, то сіятимемо після покрови. Та й хто знає, що то буде за сортове. Сіяли ж ото два роки тому сортове, а воно чоком усе й вимерзло. Посіємо, що є, а там може ви для нас нове виростите.

В'їдлива відповідь зачепила Тихона Лук'яновича.

— І виростимо! Ось пождіть! — відловив рішуче, з ревнивою пристрастю дослідувача, ображеного в найкращих своїх почуваннях.

— Тож і я кажу, пождемо.

Ці слова, вимовлені тоном недовір'я, а може й глу-

зування, Тихон Лук'янович сприйняв, як холодний душ, що враз розвіяв його тужливу замріяність. Він згадав свою роботу, досліди, і повернув назад.

Проходячи повз колишні грядки, де тепер лишилися латочки з густими пожовклими, зачучвиреними рунами, що так і не вийшли в рурку, він замислився: скільки то роботи попереду, щоб розгадати всі таємниці, щоб опанувати життя рослин, щоб створити добре сортове насіння! А заразом подумав про майбутню нараду, про долю свого докладу, про те, що час би вже мати йому відповідь.

Занепокоений мовчанкою бюро, він зайшов до приміщення. На столі, поруч тарілки, наготовленої для обіду, лежав лист. Він нервово розірвав конверт. Бюро сповіщало, що доклад внесено до програми наради, й запрошувало його прибути на відкриття.

Приємно вражений, він пішов до своєї кімнати й схопив із столу зошита з копією свого докладу. Перечитуючи сторінки, він хотів іще раз пересвідчитись у правдивості своїх гіпотез.

А через тиждень Машута випроводжав його на нараду, й говорив повчально і весело, бадьорючи:

— А ну-ну! Поїжджайте Покажіть там усім, як треба за хліб боротися. Як можна завоювати землю, працюючи і в оцих закутках. Та зразу ж, глядіть, телеграму мені вдарте.

Тихон Лук'янович, всідаючи на візника, щоб їхати на станцію, усміхався:

— Добре, добре. Спробуємо. Цікаво, що тільки нам заспівають?

ЧАСТИНА ДРУГА
У С І Л Ь Ц Я Х

4. Родючість 1932

Розділ дванадцятий

Великий п'ятиповерховий будинок центрального готелю, де замешкав професор Яровий, прибувши до столиці, принишкло мовчав. Скрізь у кімнатах і в коридорах, довгих і лунких, де до пізньої години розтиналися кроки, брязкіт ключів, гомін і скрип, стояла сонна передранкова тиша.

Але професор Яровий, дарма що з ночі довго не спав, турбований незвичлими для його слуха звуками, прокинувся рано, з першими покликами заводських сирен, що увірвалися і до нього в кімнату. А що звук у себе вдома зарання починати свій день, то не міг уже більше заснути. Розплющивши очі, він ліниво й зацікавлено озирався по сторонах кімнати, ніби дивувався з того, як він тут опинився.

Подразливе деренчання трамвайного вагону, що промчався близько готелю, розвіяло дрімотність, нагадавши про початок робітного дня, про мету його подорожі.

Він подумав про нараду і свій доклад. Хоч нарада мала розпочатися наступного дня ввечері, та йому вже нетерпеливилось. Його турбувала доля майбутнього виступу. Йому вже кортіло дізнатися, чи не читав хто його рукопису, чи не знайомився з тезами, чи не висловлював хто думок. Тож, опинившись в колі

цих питань, він зразу зіскочив на ноги й почав прибиратися.

Згодом, свіжий, у чорному костюмі, що його давно, кілька років, як одягав, облишив кімнату. Унизу, у ресторані випив склянку чаю й вийшов на вулицю.

Він мав на оці, перш за все, навідатися до бюро наради. Всівшись у трамвай, він за півгодини був за містом коло Зернового інституту, де містилося бюро.

Секретар бюро товариш Петруха, з молодих аспірантів, до якого звернувся Тихон Лук'янович, зустрів його звичайною фразою:

— А, професор Яровий! Зараз зареєструємо й вас. Прошу, пишть, — подав йому аркушик паперу.

Тихон Лук'янович прочитав угорі „анкета“, перегорнув аркушик, де на трьох сторінках тяглися видруковані на машинці запитання, й поспитав нерішучо, чи на всі треба відповідати.

— А якже ж. Обов'язково. Неодмінно! — підкреслив молодий вчений, здивований, здавалося, з наївного запитання. — Ви ж на нараду, так треба. Сідайте, — посунув на столі папірці, даючи місце збоку себе.

Тихон Лук'янович уважно, з довгими паузами й стурбованістю в очах, пригадуючи дати і події із свого особистого життя й наукової праці, виводив рядки, даючи одну відповідь за другою. Певільно згори до низу спускаючись по паперу, він перейшов на третю сторінку, заповнив останній двадцятий пункт і полегшено зітхнув. Якусь хвилинку сидів непорушно, відпочиваючи.

Секретар кинув оком на анкету, на одну, на другу сторінку, й лишився вдоволений. Поклавши її в свою теку, поінформував про час і місце відкриття наради,

поспитав про житло й видав талони на харчування.

Тихон Лук'янович заховав талони в кишеню піджака, а втім лишився на місці, ніби на щось чекаючи. А що заклопотаний секретар не звертав на нього уваги, то він згодом наважився поспитати, як там справа з докладами, чи всі надійшли ті, що були раніше оголошені в програмі.

Він гадав у цей спосіб нав'язати розмову про свій доклад, почути якусь думку на цікаву для нього тему. Секретар відповів, що доклади всі одержано, а чи всі розгляне нарада, це буде видно потім.

— У всякому разі ви готуйтесь. Ваша доповідь з програми не буде знята.

— А дозвольте, товаришу, дізнатись, — не стерпів Тихон Лук'янович, — чи не читав хто мого рукопису? Чи не має бюро наміру висунути офіційного опонента?

Петруха відповів, що бюро потурбувалося передрукувати рукопис і роздало декому з учених для попереднього ознайомлення. Певно, з них хтось виступить і на нараді.

Хоч ця відповідь і не вдовольняла прихованих бажань Тихона Лук'яновича, проте викликала зрозумілу цікавість. Він поспитав, чи можна довідатись, якщо то не секрет, хто з учених читає його доклад.

— Звичайно не секрет, — зауважив секретар і назвав прізвища з тих, що виявили бажання ознайомитись з докладом. — Черниш, — це з молодших, — мовив застережливо. — А ще професор Любарський. Мабуть, ви чули про нього?

Очі в Тихона Лук'яновича стали великими, а на обличчі поклася рисочка вдоволення, сполучена з подивом і несподіванкою.

— Любарський, Аристарх Вячеславович?

— Ви його знаєте, — potwierдив Петруха і додав, що він, певно, виступить у дискусії по докладу.

— Інтересно, — витиснув задумливо Тихон Лук'янович.

По тому подякував секретаря за інформацію й облишив бюро.

Те, що професор Любарський побажав познайомитись з докладом, не ябьяк порадувало його, адже від нього, від колишнього шефа, можна сподіватися на певну увагу. У нього була виникла думка зразу ж навідатися до нього, поговорити з ним, поділитися враженнями. А втім, почував деяку стриманість Він побоювався, що старий Любарський сприйме його візит за бажання якоюсь мірою вплинути на нього. Чи не краще зайти вже після наради, принаймні, після обговорення його докладу?

З подвоєним настроєм він вийшов за будинок інституту. Тут на маленькій ділянці заскородженої землі трое студентів — двоє хлопців і одна дівчина, говтались, щось висіваючи.

Тихон Лук'янович спинився коло діляночки й поспитав, що вони роблять.

— Сіємо, або краще садимо, — відповів один із них, білобрисий юнак з блакитними очима.

— Пшеницю? Жито?

— Ні се, ні те, помісь, — усміхнулася смаглява, з чорними, з іскорками очима, дівчина.

— Як то помісь?

Білобрисий зміряв Тихона Лук'яновича, бажаючи дізнатися, що за один.

— Ви, мабуть, агроном?

— Приблизно. З провінції, — відповів коротко, з ухмилькою.

— Сіємо помісь жита й пшениці, — поспішила заявити дівчина, знову усміхнувшись не знати чого.

— Ох, яка ж ти, Марусю, необразована, — завважав синьоокий молодик. — Сіємо жито-пшеничний гібрид, нову, можна сказати, культуру, а вона ні се, ні те.

Студенти, видимо, пишалися своєю роботою й охоче ділилися думками з провінційним агрономом.

— Покажи товаришові агрономові гібрида, — порадив другий з молодиків, похмурий шатен, що досі мовчав.

Смаглява спочатку пронизала білобрисого, за його образливий дотеп, докірливим поглядом своїх прекрасних очей, а тоді запустила руку в торбинку.

— Дивіться, — простягла перед себе руку, з широкою долонею, на якій лежало кілька зернин.

Тихон Лук'янович цікавими очима поглянув на гібридне зерно. Такого він ще не бачив. Нарешті, поспитав, звідки його дістали.

Білобрисий розповів. На канікулах їздив до Менську, заходив, звичайно, на дослідну станцію, а там проводили досліди над гібридом, шукають культуру, найбільш придатну для білоруського клімату, то й дістав у них трохи зерна.

— Хочемо спробувати, як буде рости на цьому ґрунті.

— Звідки ж узяли його в Менську? Чи не із Саратова?

— Здається.

Тихон Лук'янович згадав цікавий випадок із походженням саратівського гібрида. Там, коло Саратова в пам'ятний посухою двадцять перший рік знайшли

в полі житно-пшеничний гібрид, що створився наслідком самовільного запилення. Природно сталося те, над чим наука безрезультатно билася довгі роки. Після того, він знав, на деяких станціях вивчали його властивості, провадили досліди. Він висловив думку, поставити досліди і в себе, якби дістати хоч трохи такого насіння.

Студенти були завагалися. Надто вже мало у них цього зерна. Зрештою, погодились.

— Напишіть тільки нам, що з нього вийде,—застеріг білобрисий.— Можна на інститут. Мені, Загорському або їй, Марусі Коломієць. Ми з гуртка дослідників— фізіологів.

Тихон Лук'янович привітно поглянув на молодих дослідників, поспитавши, що вони досліджують,

— Та так, думаємо бути дослідниками, а покищо вчимося та мріємо,—відповів соромливо Загорський.

Ця відповідь не сподобалась його товаришам. Смаглява Маруся зробила здивовану гримасу, а похмурий шатен рішуче запротестував проти такої рекомендації.

— Чого ж мріємо? Ти, правда, більше в мріях вітаєш,—зневажливо покрутив рукою в повітрі,—бо ти романтик, а ми—реалісти.

І він розповів про роботу над рисом. Надумали вони з одним студентом—корейцем посіяти коло Чугуєва рис. Вибрали глейкувату землю над Дінцем біля лук, де ніколи нічого не росло, розробили добре і посіяли. Косо дивилися люди, допомагаючи нам. І що ж ви думаєте? Вродило. І добре вродило. П'ятдесят центнерів з га зібрали. Триста пудів! Тепер і колгоспники вхопились.

Тихон Лук'янович здивувався.

— Під Чугуєвом коло Харкова рис? Триста пудів з га?

— Та ще й коропів кілька центнерів на плантації вигодували, — гордовито заявив реаліст, розплившись широкою усмішкою. — Ви, я бачу дивуетесь. А я ось що скажу. На Україні понад річками чимало глейкуватої землі, де можна було б розводити рис. Якби тільки на це діло грошенят та трохи розуму та ще жання, то здорово можна б у нас це діло розвинути. Мільйонів сто, а то й більше, скажу я вам, можна було б рису на Україні зібрати. От! Звісно, це нове діло, мало хто про нього дбає.

Тихон Лук'янович не цікавився цією проблемою. Він чув, що на Україні десь коло Херсона пробували сіяти рис і наслідки вийшли гарні. Але то ж коло Херсона, де й бавовна вистигає. Оповідання про чугуївський рис та ще в п'ятдесят центнерів з га, тоді як кращі еспанські плантації дають щось коло сорока п'яти центнерів, а японські і того менше, видалися для нього приємною новиною.

— Будемо, значить, скоро рисову кашку їсти? — моргнув оком, вдоволений добрими наслідками роботи практичного реаліста і не без цікавості поспитав си-ньоокого, над чим же він працює, до чого має нахил.

Той замріяно закотив очі вгору й відповів, що він хоче працювати над загадками природи.

— Приміром?

— Ну, щоб створити якусь нову форму або культуру, чи просто знайти якийсь такий спосіб, до якого ще ніхто не доходив.

Він говорив невиразно, туманними фразами. Його намагання, видно, ще не зовсім оформились у мислях.

— От, скажімо, ви чули про картоплю? Про картопляний цвіт? — поспитав по тому, ніби раптово знайшов цікавий приклад для своїх мислей.

Тихон Лук'янович нічого не чув про картопляний цвіт, і синьоокий охоче поділився відкриттям знайомого йому полтавського агронома. Замислився був цей агроном над тим, чи не можна, замість звичайної картоплі, сіяти картопляний цвіт. Довго він працював над цим питанням, робив усякі досліди, схрещування, а таки дійшов нібито до мети. Збирається скоро опублікувати в пресі про своє відкриття.

— Так ото,—похвалився Загорський,—і мені кортить винайти щось цікаве.

Тихон Лук'янович мало що зрозумів про винахід полтавського агронома і досить спокійно поставився до цього питання, гадаючи, чи не плутає тут чого молодий дослідник. А втім залюбки слухав його мову, сповнену добрих намірів, сміливих бажань і прекрасних мрій. І коли той замовк, поспитав, чи не чули вони чого про прискорення вегетації, про охолодження насіння?

— Це такий спосіб впливати на насіння, щоб скоріше росло та вистигало, — відповів стримано на запитання.

Смаглява дівчина, щось ізгадавши, махнула байдуже рукою.

— Десь щось читала, пробували начебто, та нічого не вийшло.

Тихон Лук'янович насторожився.

— То, мабуть, ви чули про те, що було колись раніше?

Дівчина нічого не відповіла. Вона разом з молодиками дивилася вбік: до них наближався височенький

старик, одягнутий в чорне пальто, з чорним фетровим капелюхом на голові.

Притримавши коло студентів ходу, старик похмуро хитнув головою:

— Нові культури вирощуєте? Землю збагачуєте? Урожайність підвищуєте?

— Хочемо спробувати, що вийде з цього гібрида,— несміливо відповів синьоокий.

— Спробуйте. Тільки з ніщо нічого не вийде. Даремна робота.

Тихон Лук'янович мимохіть поглянув на старого, на його чисто виголене обличчя, з короткими сивими вусами й маленькими вицвілими очима.

— Аристарх Вячеславович, якщо не помиляюсь?— мовив непевно, простягаючи руку, щоб привітатись.

— Так, професор Любарський, — потвердив чемно старик, намірившись слухати, та зразу розплівся в усмішку.

— Кого я бачу? Скільки літ? — дружньо обійняв його за плече й тричі поцілував в одну то в другу щоку.

— Таки знайшовся слід Тарасів. Ну, ходімо, побагуримо трохи.

Вони пішли до будинку інституту, і Любарський коротко розпитував про життя, про роботу.

— Так це на нараду? Нарешті, хоч нарада витягла з медвежого закутку. Чув, чув. Валентина розповідала.

Коло входу до інституту старий висловив ще раз вдволення з його приїзду й закликав до себе, додому.

— Зараз треба йти на академічне засідання, — поглянув на годинника, — а ввечері поговоримо. Приходьте сьогодні на обід. Будемо чекати.

Професор Любарський сховався за дверима інституту, а Тихон Лук'янович постояв якусь хвилину коло сходів, міркуючи, як далі бути. Запрошення на обід вдовольняло його бажання: він мав нагоду поговорити із старим про цікаву для нього тему, а разом побачити і Валентину.

Мугикаючи під ніс пісеньку, він повільно, бажаючи використати вільний час, попростував до міста. Роздивляючись по вулицях, що своїми новими будівлями так вигідно міняли обличчя старого міста, він непомітно відміряв кілька кілометрів. Опинившись коло готелю, відчув утому й голоднечу, й зайшов до ресторану.

По обіді звівся на четвертий поверх до свого номеру й, відпочиваючи, думав з приємним хвилюванням про свій візит до Любарського.

Розділ тринадцятий

Раннього вечора Тихон Лук'янович вийшов з готелю.

Професор Любарський мешкав у невеличкому двоповерховому будиночку, у глибині зеленого, обсаженого деревами, двора, де займав з родиною цілий поверх з п'яти кімнат із службами.

Опосівши це приміщення задовго до революції, Любарський кріпко держався його, оберігаючи за всіх часів і обставин недоторканість його. Навіть за перших часів громадянської війни, коли новоутворені житлові комітети, керуючись прекрасним бажанням забезпечити мешканців льохів світляними приміщеннями, по своєму перекроювали житла громадян, навіть тоді професорові Любарському пощастило зберегти свою житлову площу,

Щоправда, для цього потребувалося енергійних і негайних дій з боку його дружини Олімпіади Платонівни. Завдяки її ініціативі, прискореним темпом було утворено фітопатологічне товариство і на двох кімнатах з'явилися таблички, що свідчили про належність їх науковому закладу. Хоч пізніше ця наукова інституція так само непомітно зникла з наукового обр'ю, як і з'явилася, проте неподільність житлової площі була цілком забезпечена.

До цього от будиночка, розташованого на тихій зеленій вулиці нагірної частини міста, й простував тепер професор Яровий.

Незрозуміле хвилювання обійняло його в міру того, як посувався вперед. Він то прискорював ходу, щоб скорше перемогти відстань, то, навпаки затримував кроки, бажаючи відтягти хвилини зустрічі.

Здивований своїм настроєм, він спробував був розібратися в причинах його.

Звісно, його цікавить зустріч із старим професором, з авторитетним знавцем рослинництва. Звісно, йому кортить знати думку старого професора про свої досліді. А втім, він мимохіть згадував і Валентину. Вона раз-у-раз поставала перед ним, кучерява, в білому убранні, як тоді заходила до нього, трохи задумлива, з пустотливою грою великих чорних очей.

Він навмисне хотів зосередити свою свідомість на докладі, на його положеннях і деталях, а вона мимохіть вривалася в його уяву, притягала до себе його увагу.

„Та що це таке? Що вона мені? Чи не закохався ще?“ — пробував жартувати, силкуючись звільнитися від її привабливого образу.

Діставшись до будиночка, він повільно зійшов на другий поверх і стиха, слухаючи, як забилося серце, подзвонив.

Його зустріла Олімпіада Платонівна, старенька, з коротким стриженням, білим, як льон, волоссям на голові, з живими очима й моложавим обличчям.

— А ну покажіться, покажіться, подивімося, що з вами сталося за ці роки. А нічого. Трохи ведмедкуватий, а нічого, молодцем. А ми на обід вас чекали, — гомонила професорова, докоряючи йому за те, що на обід не з'явився і за те, що ні разу не дав вістки про себе. — Як у воду канув. Зовсім забув. Добре, що Валя потрапила у ваш монастир, — торохтіла стара, пропустивши гостя в вітальню.

Тихон Лук'янович зацікавлено озирнувся по сторонах на картини на стіні, оправлені в рамці. Його увагу зупинив малюнок із садовою, з великими, жовтими грушами й пишними гронами добірного, прозорого, що аж світився зернятками, винограду. Поглядаючи на цю картину, то на портрети дітей, то на самовар, високий блискучий, що стояв у кутку на столику, він ніби пригадував, що змінилося тут від часів колишніх відвідин.

Олімпіада Платонівна, здавалося, зрозуміла його мислі. На її обличчя, зрідка списане тоненькими борознами, набігла сумовита хмара.

— Тепер уже не те. Не те, — покивала мінорно головою. — Тоді було так весело, стільки гамору, сміху. А тепер тихо. Завжди тихо. Більше одні. Одні. Ото тільки як Валя вдома, то й веселіше.

Тихон Лук'янович, розмовляючи там на станції з Валентиною, мало цікавився життям її батьків та й вона неохоче розповідала про це. Тож мінорна, з нотками

скарги, мова професорової вразила його. Він поспитав, де ж їхні старші діти.

— Мабуть роз'їхались? То вже так. Доки малі, то під крилишками туляться, а зіп'ялися на ноги, вбилися в пір'ячко і полетіли.

— Полетіли, — підхопила професорова. — На дві сторони полетіли, — покивала головою, — і вже певно не бачити, не зйдуться.

Помовчавши, розповідала з притамованою біллю.

Син у вісімнадцятому році, як відступали петлюрівці, пристав до них. Радила лишатися вдома, нікуди не їхати. Так ні. Не послухався. Як то він буде сидіти дома? Він має рятувати батьківщину. Теж рятівник. Як пішов тільки й бачили. У перші ще роки була чутка, хтось переказував, зза кордону повернувся, що бачив його десь у Варшаві чи що. Ну, а старша Ганна перед денікінцями до більшовиків пішла. Хотіла революцію рятувати. Посварилася з батьком, перейшла на чуже приміщення. Пізніше поїхала вчитися кудись, до Москви чи що, та й слід загубився. Тільки лишилася Валя, та й вона рідко вдома, то в інституті, то на засіданні, а то на практиці.

Тихон Лук'янович нічого не відповів на скаргу професорової, тільки поцікавився, де ж тепер Валентина Аристархівна.

Олімпіада Платонівна відповіла, що заходив по обіді її товариш Коверя, й вибрались у парк, до кіна.

При слові Коверя Тихон Лук'янович мимохіть згадав з часів дитинства родину глитая на це прізвище. А проте не звернув на це уваги. Його вразила думка, що сьогодні він не побачить Валентини й важко зітхнув, тільки тепер відчувши, як хотів би бачити її.

— І не скоро вернеться? — поспитав нерішучо.

— Та як коли, — відповіла професорова.

Він зробив зусилля усміхнутися. „Що це я, мовляв, так хвилююся. Ну пішла, то й пішла. Побачу іншим разом“.

Незабаром вийшов старий Любарський, акуратно розчісаний, у чорному костюмі, з білим твердим ковніром і чорним галстуком, зробленим бантиком, як носив колись.

Потиснувши гостеві руку, він звернувся до дружини, чи не пора випити чайку.

Олімпіада Платонівна знала звичку старого пити після обіднього відпочинку чай і внесла з кухні завчасно заготовлений чайник.

За чаєм Любарський висловив ще раз вдоволення з того, що „знайшовся Тарасів слід“ і завів розмову про те, як працюється, як живеться, чого то потягло його від професорування на глуху станцію.

Тихон Лук'янович відповів, що закортіло попрацювати над рослинами, ну й потягло на станцію.

— А там можна добре працювати. Затишно, спокійно. Можна щось зробити. До чогось дійти.

— Так, — витиснув глухо Любарський й поспитав, як подобається йому столиця. Яке вражіння справляє на нього місто?

— Дуже гарне. Молодіє. Чепуриться. Здорово змінилося з тих часів. Куди там! Трудно і порівнювати.

Зрозумівши, що зовнішньої оцінки замало, Тихон Лук'янович зауважив, що трудно, звичайно, відразу збагнути тутешнє життя. Треба пожити довше, а так нічого, добре. Помовчавши, ухмильнувся й розповів про свою розмову із студентами.

— Гарна студентська молодь. Ось що, — зробив висновок. — Працьовита, з дослідницьким нахилом. Не то що за наших часів. Тоді так, формально підходили до науки, норавлили, якби скласти зачоти та диплома одержати. А то бралися за все і нічого не знали. Тепер, видно, не те. Діловитіший настрої. Радісно послухати.

Аристарх Вячеславович не поділяв думок свого колеги й пояснював їх випадковістю вражіннь.

— То ж бо й погано, — говорив він поважно, тоном, авторитетної людини, що добре розуміється на справах. — То ж бо й погано, що студентська молодь стала дуже діловита й обмежена, занадто вже практично дивиться на своє вчення, тільки й думок, як би ото скоріше із школи та піти на роботу.

— А що ж поганого в тім, що молодь діловита? — сперечався Тихон Лук'янович. — Дуже гарно. Молодь хоче, як скорше набути фах і піти в життя. Вона хоче творити, хоче будувати соціалізм, хоче і своїх рук прикласти до велетенської роботи. Це чудово. Да. Будувати соціалізм, — повторив багатозначуще, ніби і сам був уражений тим глибоким змістом, що захоувався в цім слові.

Аристарх Вячеславович, стиснувши тонкі губи, як завжди це робив, коли йому щось не подобалось, зміряв свого колегу.

— Я не сперечався б з вами, — мовив він по тому, — коли б молодь керувалась великою ідеєю. Ну, будуванням нового суспільства, як ви кажете, — обминув він слово соціалізм, — та цього я не можу сказати. По моему, справа далеко простіша, прозаїчніша. Молодь більше керується шлунковими інтересами, бажанням скоріше, хоч-з поганеньким знанням, вийти із школи,

щоб мати свій шматок хлібця, бо оті черги в студентських їдальнях надто даються їм узнаки.

Він нервово, з дзенькотом, розмішав ложечкою цукор у склянці й поважно, з виглядом людини, що вирікла абсолютну істину, став ковтками пити чай.

Тихон Лук'янович зауважив, що може зустрічаються серед молоді і такі, що тільки думають про хліб з маслом, та це скоріше одиниці. В роду не без уroda. А взагалі молодь, згадав при цьому своє колишне професорування, коли стикався із студентством, стоїть на правильному шляху.

— Так мені здається, — додав м'яко, бажаючи ніби уникнути гострої суперечки.

Професор Любарський поставив на стіл склянку й похмуро стиснув губи. Тоді Олімпіада Платонівна, бажаючи розрядити сварливу атмосферу, подала і свою думку.

Вона, власне, не проти практичного ухилу студентської молоді. Це ж краще, ніж копірвання в заплутаних теоріях, що творили тип замріяного ідеаліста, ні до чого не здатного, або верхогляда, так само нездатного до практичної роботи. Тепер цього вже немає, і слава богові. Молодь стала тепер практичніша. І не в цім вада. А вади вона має і великі.

— Я думаю, — вела професорова таким тоном, ніби вона одна знає секрет хвороби, на яку хворіє студентство. — Я думаю, що вада нашого студентства в тім, що воно дуже поважне, дуже заклопотане, мало розважається і зовсім не танцює. Не танцює.

На потвердження своїх мислей вона поділилася своєю бесідою з студентами, що якимось приходили до Аристарха Вячеславовича.

— „Говариші, — запитую їх, — ви часто буваєте в театрі?“ — „Ні, кажуть, дуже рідко. Так якось ніколи.“ — „А вечірки, — питаю, часто влаштовуєте?“ — „Хто його знає, відповідають, щось не чути. У клубі щось там і буває, та ми туди не ходимо. Скучно там.“ — „А ви танцюєте? — знову запитую їх. — Любите танцювати?“ Хлопці зневажливо покивали головами, цього, мовляв, ще не вистачає, щоб вони такими дурницями клопоталися.

— Так ось бачите. Наші студенти не вміють розважатися. Вони не вміють навіть танків. А колись то вже хто - хто, а студенти вміли веселитися, вміли танцювати. Як вони танцювали!

І вона згадала, як була дамою - патронесою, секретарем „Товариства допомоги бідним студентам“, як тоді, вишукуючи кошти, улаштовували студентські вечори з танками.

— Як тоді ми танцювали! Скільки сміху, веселощів було! Що то за свята були ці вечори! Пам'ятаєте, Тихоне Лук'яновичу?

Він засміявся. Якжеж. Пам'ятає. Тільки на них не доводилось бувати. Мабуть, тому, що не вмів танцювати.

— І ви не танцювали? Тож і не дивно, що досі бурлакуєте, — пустила безжурно дотепа. — То може хоч співали? Пам'ятаєте, як співали тоді студенти?

Захопившись своїми спогадами, вона почала була декламувати співучим голосом.

Gaudeamus igitur
Iuvenes dum sumus

Та не знайшовши підтримки, урвала пісню, додавши що вона з великою радістю послухала б її й тепер.

Тихон Лук'янович з тонкою, ледве вловимою, усмішкою слухав торохтіння колишньої патронеси. А втім, його більше цікавив Любарський, що сидів стриманий, малоговорливий, похмурий. Знавши його до революції за позапартійного ліберала, він хотів збагнути теперешні його погляди, настрої, скільки він змінився за ці роки, за часи великих зрушень. Потім йому кортіло нав'язати розмову про свої досліди. Тим то, коли Любарський, допивши останню склянку чаю, запросив перейти до свого кабінету, він охоче прилучився до цієї думки.

Любарський сів за стіл у своє крісло, а Тихон Лук'янович напроти нього на канапу.

М'яке світло електрики, що лучилося спід абажура настільної лампи і діловитий вигляд кабінету, обставленого шафами з книжками, навівали затишний спокій і тихомирність.

Тихон Лук'янович набив люльку й, замріявшись, згадав, як колись працював і він у цій бібліотеці, як почував себе тоді щасливим серед цих книжок, що видавалися безмежним джерелом наукової мудрості.

— Я теж люблю цю кімнату, — сказав Любарський. — Після денної роботи, після метушні й нервування, я з радістю заходжу до цієї кімнати. Тут ніхто тобі не заважає. Можна спокійно сидіти, відпочивати і думати. Тут я знаходжу собі заспокоєння.

Він помовчав з хвилинку.

Відкинувши сиву голову на спинку крісла й примруживши очі, він глибоко дихав, ніби почував приємність відпочинку в затишку кабінета.

Різке гудіння аероплана, що пролітав низько над будинками, вивело його із задуми.

— А ви справді вдоволені своєю роботою? — проговорив по тому, перевівши очі на свого гостя. — Не маєте гадки вибратися звідти до центру?

Тихон Лук'янович відповів не зразу.

— Так, покищо лишаюся там. Треба довести досліди до кінця. А тоді видко буде. Працюю над хлібами, над родючістю, — підкреслив останнє слово, бажаючи привернути увагу старого професора.

Не наважуючись запитати його про свої досліди, бо гадав, що той перший мусить торкнутися цієї теми, він очікувано смоктав люльку. А як Любарський мовчав, байдуже пропустивши його натяк повз свого слуха, Тихон Лук'янович обережно завів розмову про наукове життя.

— Здається, тут в інституті багато цікавих дослідів провадиться? Особливо над новими культурами. Як подумаєш, що за короткий час дійшли таких визначних відкриттів, так сміліше дивишся і на свою працю. Природознавство йде вперед. Усе більше опановує природу.

Любарський наморщив лоба й проговорив скептично, ніби здивований думкою свого колишнього учня.

— Де ж це, дозвольте вас поспитати, у яких галузях квітне наша наука? Де ті визначні відкриття, про які ви зволите говорити?

Тихон Лук'янович нагадав про низку технічних культур, над якими в останні роки провадили досліди, що закінчилися запровадженням їх у практику.

Скептична усмішка поклалася на обличчя Любарського.

— То ж бо і є. Говоримо про великі досягнення науки, про відкриття, а коли розглянемо докладніше, то виходить, що це звичайнісінька собі робота ботаніків і селекціонерів. Робота на ґрунті попередніх наукових відкрить.

Тихон Лук'янович обережно завважив, що й старі відкриття сталися на базі певного синтезу попередніх наукових робіт і пізніших дослідів. Тож доброю ознакою нашої науки є вже те, що вона розвиває попередні надбання, глибше вивчає нерозгадане. Це запурука того, що можна сподіватися і на нові відкриття світового значення.

— Будемо чекати, — вкинув з іронією Любарський.

Розмова урвалася. Любарський, запаливши цигарку, похмуро пускав перед себе димок, а Тихон Лук'янович, спантеличений бурчливим тоном старого, скоса поглядав на нього.

В цю хвилину розчинилися двері й бистрими порухами увійшла Валентина.

— А дядя Тихоня! Таки з'явилися? А я думала, що ви за монастирську землю ні кроку, — заговорила весело, привітавшись. — Дуже рада вас бачити. Як же вам їхалося? Що нового сталося в монастирі?

Привітні вогники спалахнули в очах Тихона Лук'яновича.

— Нічого, все гаразд. На нараду оце приїхав. Доклад читатиму.

— Добре зробили. Познайомтесь із столичним життям. Спинившись коло канапи, вона говорила про новий електричний апарат для досліджування вологості теплоти в ґрунті, що його винайшов один із наукових

співробітників агро - метеорологічного відділу їхнього інституту. Цікавий винахід. Зразу ж на місці, у полі можна все знати. Не треба брати землю в баночку, як досі робилось.

Вона радила подивитися апарат і побувати в кіно, у театрі.

— Треба вам розважитись після монастиря, — весело гомоніла, переходячи від агро - метеорологічного апарату до розваг, і хутко, ніби щось згадавши, вийшла з кімнати.

Тихон Лук'янович кинув услід жартома, що доведеться виконати щось із цих порад і знову торкнувся наради, чи принесе, мовляв, вона що нового.

Старий, відповів байдуже.

— Думаю, що нічого особливого, і додав більше зчемності: — А, може, там же й ваша доповідь. Дістав я вашу рукопись недавно та не встиг ще познайомитись. Не було часу. Завтра, може, прочитаю. Тоді поговоримо.

Тихон Лук'янович при цій мові знітився. Йому видалося, що за цим застереженням „не було часу“ приховується якщо не упереджливе ставлення, то, принаймні, байдужість.

— Почитайте, — сказав понуро.

Почуваючи себе ніяково, він став збиратися додому. В коридорі його перестріла Валентина.

— Уже додому? Так скоро? То заходьте ж частіше до нас.

Він подякував, а втім твердо постановив до оголошення свого доповіді на нараді більше не заходити сюди.

Розділ чотирнадцятий

... — Тепер ми заслухаємо доклад професора Ярового на тему: „Проблема прискорення вегетації сільсько-господарських рослин“, — оголосив голова президії, відкриваючи після обідньої перерви чергове засідання. Прошу товариша доповідача до кафедри.

Засідання відбувалося в одній з аудиторій зернового інституту. Над рівним партером досить просторого, квадратної форми приміщення, заставленого стільцями з пюпітрами для слухачів, близько дверей був зроблений поміст. Тут стояв звичайний стіл, застелений червоним полотном, за яким містилася президія наради, а збоку, ближче до партера, підносилась височенька, вузька, з похилим верхом підставка, зроблена з дощок, оббита зо всіх боків червоною матерією. Звідси професори та й взагалі доповідачі виголошували доповіді.

До цієї кафедри і вийшов з партера Тихон Лук'янович.

Поклавши перед себе зошита з докладом, він поглянув на аудиторію, де за пюпітрами сиділи професори, ботаніки, аспіранти, вчені агрономи, працівники науково-дослідних закладів. Принишкла, нашорошена тиша поважної аудиторії мимохіть передалася йому. Почуваючи нервову дріж у тілі, він хутко опустил очі на свій зошит, якусь хвилинку постояв мовчазливо, ніби чогось вагаючись, по тому нерішуче розгорнув сторінку.

Свою доповідь він почав з аналізу вегетаційних періодів. Вегетаційний період рослин, зумовлений комплексом географічно-кліматичних чинників, надто відмінний для різних країв. Одні рослини в умовах

певного району мають такий довгий період, що до осені не починають навіть овочувати, другі не встигають цілком вистигнути, інші хоча і встигають, проте не так скоро, як хотілося б. Тим то хоч світова колекція має багато високоякісних культур і сортів зернових і технічних, проте розповсюдження їх дуже обмежене, кожен географічний район користується з невеличкої кількості культур, що встигають за звичайних польових умов.

Чи це явище незмінне? природне? Чи може кількість культур і сортів для того чи іншого географічного району можна поширити шляхом втручання людини, шляхом прискорення вегетації?

Спинившись на наукових теоріях, він піддав сумніву пануючу думку про виключну залежність рослин від природних умов і безсилість людини якоюсь мірою вплинути на цей природний процес.

— Хоч життя рослин, — обгрунтовував свою тезу, — і залежить від комплексу географічно-кліматичних чинників, проте і окремі чинники, як світло, вологість, температура, можуть розладнувати чи, навпаки, сприяти розвиткові рослин.

Навівши приклади добрих наслідків впливу людини в тепличному садівництві на прискорення вегетації, він розповів про методи свого впливу на насіння пшениці й про наслідки, добуті цим шляхом.

— Отже, перші експериментальні досліді, — говорив він повільно, задумливо, обмірковуючи кожну фразу, — дозволяють висунути такі твердження: рослина у своєму розвиткові проходить різні стадії під впливом процесів, що зумовлюють овочування. Ці процеси відбуваються не тільки в зелених рослинах, а і в

засівному матеріалі, де зародок тільки почав рости. Це дає можливість впливати зовнішнім способом на розвиток рослин, змусити таким чином культури і сорти, що досі в нас не овочували, давати плоди.

Він викладав свої думки надто обережно, додержуючись здобутих своїми дослідями фактів, висловлюючи часом застереження, а втім непомітно перейшов на патетичний тон.

Захопившись, він говорив про поля, засіяні обробленим по його способу насінням, про прискорене їх вистигання й родючість, про поширення нових культур із світової колекції, про створення із ліпших сортів найкращих, найвитриваліших і найродючіших.

— І наш обов'язок зробити це в найскорший час.

Він закінчив доповідь під приглушені оплески присутніх. Замріяний якусь хвилину стояв непорушно за кафедрою, поглядаючи у простір, за розчинене вікно аудиторії, ніби там бачив золоті та пишні лани родючої пшениці.

Його замріяність розвіяв голова наради, оголосивши про початок обговорення доповіді.

— Перше слово має професор Любарський.

Тихон Лук'янович стрепенувся. Приємно вражений і разом стурбований опустив счі в залу, шукаючи свого опонента. По тому узяв зошита й непевними кроками спустився у партер, до свого місця.

— Ми мали нагоду прослухати цікаву, дуже сміливу, надто оптимістичну своїми висновками доповідь, — почав свою промову професор Любарський. — Слухаючи цю доповідь, особливо висновки, мимохіть переймаєшся радістю за нашу науку, за блискучі наслідки роботи професора Ярового. Якже! Тут і глибоке про-

зирання в таємниці природи, чудове поєднання теорії з практикою. Які великі, думаєш, перспективи одкриваються для ботанічної науки й для практики сільсько-го господарства. Лишається тільки скорисгатися з відкриття, продовжити роботу, як накреслив доповідач, і ми матимемо найкращі сорти, наші поля будуть найродючіші. Чудово! Але це видається з першого погляду. Бо коли познайомимось глибше з докладом, то відчуємо хиткість ґрунту, на якому зведено всю цю будову. Я сказав би, що в цім докладі більше від поезії, ніж від строгої і точної науки. Еге ж, більше поезії, може цікавої, зворушливої, а все ж поезії.

Професор Любарський, стиснувши тонкі губи, ухмилнувся, й вів далі:

— Наш шановний доповідач висуває два твердження, на яких особливо нам треба спинитися. Перше, що віднині немає меж для поширення різних зернових культур і сортів, бо віднині всі сорти пшениці, що досі в нас не овочували, можна змусити овочувати. І друге, що впливаючи на насіння, можна прискорити вегетацію рослин, а відтак забезпечити кращий врожай, застрохуваши його, приміром, у степу від впливу мінливих умов клімату. Твердження, повторюю, дуже цікаве, але найменш переконливе, жодною мірою не обґрунтоване.

Тут професор Любарський доводив, що основною помилкою доповідача є надто поспішне узагальнення окремих, бодай і цікавих спостережень над поодинокими сортами пшениці. Окремі випадки виколошування озимих сортів, добуті в лабораторних умовах, не дають ще підстав для узагальнених гіпотез, бо подібні випадки мали місце і раніш, хоча б в роботах

німецького вченого Гаснера, що проте так і лишилися цікавими спробами.

— Якщо природи озимості доповідач теоретично не обгрунтував і проблема виколошування озимих сортів лишається для науки не менше загадковою, ніж досі була, то ще більше сумнівів викликає практичне значення його робіт. Бо що пропонує нам доповідач? Цілу низку передпосівних процедур над насінням. Для цього потрібне і спеціальне приміщення, не дуже холодне і не дуже тепле, і приладдя, тут потрібно додержати точної температури зерна і приміщення. Чи можливо це досягти в нас, у наших колгоспах, за нашої малописьменності, нетямучості, за нашої агрстехнічної відсталості? Зважте бо самі—колгоспник має орудувати термометром, має виміряти температуру насіння у воросі. Чи це не утопія? Та він же не знає, як з трактором поводитись, не вміє собі зміряти температуру, а про зерно вже нічого й казати.

Він говорив спокійним тоном, делікатно висловлюючись, роблячи поважні жести рукою, зрідка кидаючи компліменти на адрес доповідача, хоч приперчував мову і тонкою, в'їдливою іронією. Накінець удався навіть до ліричного еківока. Хоч йому, мовляв, і боляче розчарувати колишнього свого учня, але істина, наукова істина, вимагає бути справедливим.

Тихон Лук'янович, уп'явшись очима, непорушно, з притаєним віддихом, слухав закрутисту мову свого опонента. Скептичний тон, хоч і вразив його з перших же слів, викликав проте побільшену цікавість і сторожкість. Спочатку він гадав, що це звичайний тон старого професора, відданого жерця науки: обережно підходити до нових наукових робіт, стримано,

щоб не помилитись, розцінювати нові досліди. Та що далі слухав, то більше виявляв подиву, нетерпіння, розгубленості. Він йорзався на стільці, ніби його щось пекло, він знизував плечима, хитав головою, а то нервово кусав губи, стримуючи себе, щоб не скрикнути.

„Що ж! Може так і годиться. Може, старий навмисне прибрав такого тону, щоб загострити увагу наукових кіл до проблеми?“ — втішав себе надією, гадаючи, що наступні промовці спростують надто гострі, підозріло-скептичні твердження Любарського.

Новий опонент, що заступив коло кафедри Любарського, повторив проте лише його мислі.

— Я не буду торкатися теоретичної частини доклада, бо її антинауковість досить докладно викрили попередні промовці, — так почав і третій опонент, фахівець дослідного інституту Черниш. — Я хочу спинитися на практичному значенні дослідів. І тут, мушу сказати, що професор Любарський досить м'яко поставився до легковажних, зовсім не продуманих тверджень доповідача. Ви вже чули, що провадити у колгоспах різні процедури над насінням, як гадав доповідач, це суцця утопія, якщо не гірше. Але припустимо на хвилинку, що наш колгоспник, а на нього ж це все розраховано, на велике усупільнене господарство, опанував, нарешті, високою технікою обробки насіння, припустимо, що в насінні відбулися потрібні процеси, зародок пустив проріст. Припустимо, я кажу, це на хвилинку, і подивімось далі. А далі це от насіння, що пустило проріст, треба звісно висівати в полі. А чи можна його висівати в полі звичайною сівалкою, як гадає доповідач? На моє глибоке пере-

конання цього робити не можна, бо зародки будуть пошкоджені і з засіву нічого не вийде.

— Ні, цей метод дуже вже легковажний, непродуманий, шкідливий, я б сказав. Цей метод не поведе нас до підвищення врожайності, а навпаки.

Черниш рішуче й авторитетно доводив, що доки немає спеціальної машини для посіву, нема чого й думати про застосування в сільському господарстві висунутого від доповідача способу впливу на насіння.

Згаслими очима, як людина, над котрою відбувається суд, Тихон Лук'янович поглядав на залу, шукаючи ніби заступників.

Незабаром Черниш закінчив свою промову й голова наради нагадав про останнє слово доповідача. Та хтось запротестував, хтось кинув з місця, що проблема дуже цікава й слід би продовжити обговорення.

— Проголосуємо, як воля зібрання, — зауважив голова зборів, нагадавши при цьому, що на порядку денному є ще низка інших докладів, і тому треба ощадити час. — За припинення дебатів більшість. Прошу доповідача до кафедри.

Тихон Лук'янович не зразу звівся на ноги. З опущеною головою, не наважуючись дивитися в очі присутнім, пройшов до кафедри.

Кілька хвилин стояв мовчазливо, важко дихаючи. Здавалося, він не знав що сказати, що відповідати.

— Так, значить хрест? Нічого цікавого?.. Епігонство... Чудачество... Ніякого значення для практики? Так! А я гадав!.. сподівався!..

Він говорив схвильованим голосом, витискуючи окремі фрази, схвильований і напружений, аж напнуті на скронях жили тремтіли, мов струни.

І враз обличчя йому зблідло, сплотніло. Він запнувся з широко розкритим ротом, ніби забракло йому повітря. Простягнувши руки, помацав перед себе, шукаючи ніби підпори, потім облишив кафедру й повільно, похитуючись, вийшов за двері, на вулицю.

Затримавшись коло сходів, він жадібно, часто дихаючи, хапав свіже повітря. Потім, простоволосий, з настовбурченим волоссям, рушив уперед.

— Куди ви? А я на доклад. Трохи запізнилася? Чи може одложено? — зустріла його Валентина.

Він зміряв її гострими, напівбожевільними очима й пройшов мовчазливо, не спиняючись.

— Та куди ж ви? Як же з докладом? Та що з вами, дядя Тихоня? — скрикнула услід, ошелешена його виглядом.

Він озирнувся.

— Там! Там! Хрест! — викрикнув роздратовано, показуючи рукою назад, і похапцем зробив кілька кроків уперед, де стояв візник.

— Паняйте скоріше, — помахом руки дав знак візникові.

Діставшись до готелю, до свого номера, він відчув, як знову заскимвіло на серці, як твердим комом щось застряло в грудях, як знову забракло повітря.

Безсилий упав на ліжку.

Коли згодом до номера зайшов кельнер і сповістив, що його просять до телефона, він ледве підвів голову й байдуже махнув рукою. Кельнер, постоявши хвилинку, жалісно покрутив головою й вирішив покликати лікаря.

Розділ п'ятнадцятий

Невропатолог, низенький, кругленький, з маленьким черевом і великою лисиною, уважно розпитав пацієнта про здоров'я, про шлунок і настрій, про сон і апетит; уважно вислухав серце, пощупав пульс і живіт, по тому, помисливши, звелів днів три—чотири полежати в ліжку, нікуди не ходити, уникати будьяких турбот, не хвилюватись і їсти дієтичну страву.

— А це будете приймати тричі на день по п'ятнадцять крапель на півстакана води, — потримав у руці щойно написаний рецепт. — Потім добре було б вам поїхати в якийсь санаторій.

Тихон Лук'янович, з виглядом безпорадної людини, повертався перед лікарем, коли той його оглядав. Він покірно вислуховував його поради, і вже коли лікар згадав санаторій, то важко зітхнув, а в очах застигла тоска і переляк.

— Докторе, — мовив тремтливим голосом. — Я хворий?

Невропатолог поглянув на пацієнта, на рецепт, поторохтів пальцями по столу, нарешті, сказав:

— У вас нервозус кордіс, міастенія, неврастенія і деякі ознаки склерозу.

Тихон Лук'янович мало що зрозумів у лікарєвих визначеннях, але по тому, як той говорив, відчув, що становище його не дуже втішне.

— Докторе, — проговорив схвильований, — я серйозно хворий?

— Якби вам сказати, — завагався лікар. — Початки склероза це звичайне явище у людини за сорок років. Ну, а серце? Що ж, перевтома. Треба полікуватись і можна підлататися. Гірше буває.

Лікар відійшов, а Тихон Лук'янович довго й непо-рушно сидів на ліжку. Лікареві висновки приголом-шили його. Досі, живши на дослідній станції, він вважав себе за цілком здорову людину, навіть за здоро-в'яка, як дехто його називав за його статурність і витри-валість, за відсутність будьяких скарг на хворобу. І раптово!

Виконуючи лікареві прописи, він ліг у ліжку. Але мисль про свою хворість гнітила його. Він почав мір-кувати над історією й причинами хвороби. „Звідки вона могла взятися?“ — пригадував окремі випадки недомогання, що на них зовсім не звертав був уваги. І раптово відчув у тілі гострі кольки, що почалися ніби під лівим соском, а потім під правим і в боках, і на спині. Згодом йому здалося, що серце заскиміло колючим болем, аж важко стало дихати.

„Я хворий, хворий“ — повторював про себе, пере-вертаючись з одного боку на другий, почувуючи, як холодний піт виступав на чолі, як тіло ставало мля-вим, обважнілим, немічним.

Тривожні мислі про можливий близький кінець, про нездійсненні мрії і плани мимохіть наворачалися в го-лову, навівали невимовну тугу і біль. І тільки поява кельнера, що приносив йому страви, розвіювала його невеселі думки.

Другого дня він прокинувся спокійніший. Почува-ючи полегкість і бажання рухатись, він доткнув-ся руками до грудей і усміхнувся. Чи не занадто гостро сприйняв він лікареву діагнозу про хворість? Проте, вирішив точно додержуватися його припису.

Тож лишався в ліжку. Тепер його мислі зверталися до конференції. Холодна стриманість, виявлена до його

роботи, до перших висновків, над чим стільки працював, чим жив і радів, викликали в нього безнадійність. Головне, його вражала форма заперечень, перейнята якимсь упередженням, підозрілістю, недовір'ям до його роботи. Якжеж! Людина із закутка. Чи може вона винайти щось путне.

„Що ж, може вони мають рацію, — закрадалася в нього непевність. Може, справді він стояв на хибному шляху і його відкриття практичного значення не має? Чи, може, він поспішився вийти з докладом на нараду? Ах, той Машута! Хіба ж не казав тоді, що не треба поспішатися, краще зібрати більше матеріалу, а потім вже виступати з докладом.

Брязкотливе тельнякання трамвайних вагонів поблизу готеля і приглушений гамір у будинку видавалися йому, пойнятому невеселими мислями, відгомінном далекого життя.

Тоді зводився на ноги й визирав у вікно на місто, на майдан, де кошалились люди, кудись поспішаючи. І злову, згадавши лікареву пораду, опускався в ліжку.

Вечері, коли похмурі сутінки стелилися по кімнаті, навіваючи на нього смуток, нудьгу і самотність, до нього незвично постукали.

— Заходьте! — вигукнув з незрозумілою цікавістю.

У кімнату увійшла Валентина, одягнута в синій костюм, з червоним беретом на голові. Тримаючи у руці портфель, вона ступила близько ліжка й мовила м'яко, знизавши здивовано плечима:

— Спочиваєте? Чи нездужаєте?

Він підвів голову. Обіпершись об подушку, вдячними очима поглядав на неї, на її очі, на пасма золотистого

волосся, що вибивалося на чоло спід насуненої на бік шапочки.

— А я ще в ліжку. Як бачите. Хворий я, — мовив сумовито, почувавши ніяковість за своє становище.

— Та що з вами? Що вам болить?

Він розповів, плутаючись у лікарєвих визначеннях. Валентина поглянула на нього, потім на рецепт, зауважила поважно:

— Знаєте, що? Вам треба розвіятись. Замість того, щоб тут лежати і вигадувати всякі хвороби, треба піти кудись і розважитись. Ви можете ходити?

Тихон Лук'янович відповів з удаваною байдужістю:

— Це вже новий рецепт. Більше приємний, правда. Якби то по ньому можна скоріше видужати!

— Спробуймо. Ви любите музику? Підемо в оперу. От і буде розвага й відпочинок.

Він недовірливо зміряв її своїми очима, бажаючи пересвідчитись, жартує вона чи по серйозному.

Побачивши його вагання, вона далі намовляла:

— Ви таки занеджуєте, якщо будете на самоті отут лишатися. Ідемо, без розмов. Лікар, певно, теж проти нічого не мав би.

Її привітність, усмішка, її міркування, нарешті, мимохіть впливали на нього.

Слухаючи її мову, він почував полегкість і бажання довше побути з нею. Тож, прибираючи жартівливого тону, мовив, що він пристане на її рецепт, якщо вона переконана в добротності своїх ліків.

— Звісно, — усміхнулася Валентина. — Тільки одна умова — не треба гаяти часу, бо вже початок восьмої години і вистава скоро починається. Іде „Кармен“.

Тихон Лук'янович був замислився, міркуючи, як бути.

Вона відчула його бажання, звеліла одягатися, пообіцявши почекати на нього в вестибюлі.

За скільки хвилин Тихон Лук'янович спустився вниз, трохи ніяковий за своє легковажне рішення і разом звеселілий, з пустотливим виглядом, мов юнак, якому заманулося показати перед дівчиною свою здібність на одчайдушний вчинок.

— О, ви зовсім, як кавалер, — мовила Валентина, вдоволена його вільною ходою і звеселілим виглядом.

Вони рушили до оперового театру.

Світло щойно згасло, коли вони, діставши квитки, зайшли до ложі.

— Я залюбки слухаю цю оперу, — мовила Валентина, сідаючи на стільчик коло бар'єра. — Завжди слухаю її з новою увагою і насолодою. Вона вам подобається?

Тихон Лук'янович, схиливши голову до неї, відповів, що він так давно бачив цю оперу, що нічого не лишилося в пам'яті, якийсь туман, гори, ніч, цигани.

— Будете вдячні.

Раптово залунали звуки, що враз наповнили театр цілою зливою бурних мелодій.

Скоро знялася заслона, перед глядачами відкрився Севільський майдан, повний руху, гаміру, звуків, сварок, пісень.

Тихон Лук'янович спочатку стримано поглядав на цей примхливий майдан стародавньої Іспанії, що видався йому надто нереальним, якоюсь вигадкою, казкою. Та що далі дивився, то з більшою увагою стежив за дією, за грою, захоплюючись музикою.

Він не знав законів музичної техніки, не розумів тонкощів раптових переходів оркестру, ні окремих нюансів мелодії, а втім гостро відчував силу музики,

насичену молодим запалом, енергію, відчував урочисту безжурність і ніжний, повитий надіями, смуток. Вона втихомирювала його, заспокоювала недавні його болі і разом настроювала на добрий лад, збуджувала радість і бажання.

І коли завмерли останні звуки оркестру і в залі з гори до низу, розійшлися бучні оплески, коли на сцені під приспущеною заслоною появились, усміхаючись, Кармен і Мікаеля, Тихон Лук'янович і собі заплескав долонями.

— Я бачу, вам хтось подобається? — закинула Валентина по тому, як він усівся поруч неї. — Кому це ви так плещете?

— Кому? Тим, хто добре співає.

— Нібито? — хитнула недовірливо головою.

— А я думала, що вам сподобалась гарченька Мікаеля, чи, циганочка може, встигла заповонити ваше серце?

Він ніяково ухмільнувся. Тож вона навмисне говорила про оригінальну темпераментну гру запальної Кармені, то вихваляла принадли риси ніжного голосу Мікаелі.

— Хто ж вам більше подобається?

— Ви знаєте! — відповів він, зашарівшись.

Вона повернула до нього голову, удаючи себе здивованою з його натаку.

— Я знаю? Звідки? Скажіть. Ну ж бо, скажіть.

Він скося, несміливо поглянув на неї, намагаючись збагнути її справжні думки й ставлення до нього. Привітна гра її очей викликала в нього бажання відповісти, але пустотливий вигляд і тон нав'али на нього стриманість.

— Та ну ж бо скажіть, — заохочувала його знов. А що сигнал сповістив про початок нової дії, вона урвала розмову, пообіцявши потім послухати його.

Він нічого не відповів. Схвильований, мовчазливо споглядав бучний бенкет у корчмі, де легко й граційно носилися танцюристи, де лунали звуки гітар, де шаленіли пристрастями первісних людей. Та ось з'являється Хозе. Його голос, чистий, як сонце, дзвінкий, як струна, рівними хвилями розливається в залі, все вище здіймається вгору, густіше наповнює простір ніжним металом.

Тихон Лук'янович з притаєним віддихом сидів тепер серед приишкої залі, захоплений чарівним співом. Його обличчя мінилося, як голос співака, що хвилював його, сповнював серце тремтінням. Ніби кожен звук, кожна нотка несподівано торкалася прихованих струн його власних переживань.

І в млі нічній ти чарівна
Мені з'являлась, як мана

Слухаючи арію, він несподівано, задихаючись від напливу почувань, зводився на ноги, то знову опускався на стілець.

Як ждав, як марив, марив про кохання...

Бринів все ярче голос, повний пристраєних бажань, ніжної ласки, смутку і благань. І коли, досягши високостей, враз замовк, Тихон Лук'янович кілька хвилин лишався непорушний, по тому поглянув замріяними очима на свою сусідку й проговорив зворушено:

— Прекрасно. Прекрасно! — повторив тремтливим голосом, бажаючи щось додати.

Валентина мовила жартівливо:

— Ви починаєте закохуватись? Хто ж це припав вам до серця? Тільки глядіть, — насварилася кокетливо пальцем, — у вашому становищі це не дуже безпечно. Вам не рекомендується хвилюватися.

Цей жарт він сприйняв, як застереження, як натяк на марність його бажань. Збентежений, подумав про свої літа і хворобу.

Сумовита рисочка поклатась у кутиках губ. Він став похмурий, тривожний, і до кінця вистави лишався стриманий, мовчазливий, лише зрідка відповідаючи на слова Валентини.

Вже коли вийшли з театру, заохотився провести її додому.

Вона зауважила була, щоб він не турбувався, бо прогулянка містом стомить його, та він рішуче повторив своє бажання. Тож повільно пішли вулицею, перекидаючись думками і вражіннями про виставу. Згодом, близько її приміщення, вибравши слухну хвилину, він почав урочистим голосом:

— Валентино Аристархівно, якби ви знали...

Вона обернулася, уражена його голосом. Він був осікся, відчувши знову непевність, по тому мовив тим же голосом:

— Валентино Аристархівно, я скоро поїду звідси. Так хочеться знати, чи не має у вас думки побувати ще в нас на станції?

— Ні, не збираюсь, — відповіла спокійно.

— Якби ви поїхали. Як хотів би я вас там бачити. Який щасливий був би з вашого приїзду, — проговорив схвильовано, ледве чутно, плутаючись у словах.

— Ні, Тихоне Лук'яновиче, я не поїду. Я вже буду тут працювати. Чого мені туди їхати? — відповіла

байдуже, не надаючи особливого значення його словам.

Він помовчав хвилинку.

— Не поїдете? Ну що ж? Прощайте. Прощайте! — витиснув із зітханням і раптово повернув назад.

— Та куди ж ви? Заждіть на хвилинку, — скрикнула, стурбована його поведінкою.

Він спинив ходу й очікувано, обернувшись, поглянув на неї.

— Вам не треба хвилюватися. Куди ви так поспішаєте? — проговорила тепло, ступивши до нього.

— Я завтра їду додому, — мовив тремтливим голосом.

— Так скоро? Не поспішайте. Приходьте завтра до нас. Ах! — махнула рукою, — я трохи не забула. — Вас хотів бачити батько. Хоче з вами поговорити. Зіходьте неодмінно. До побачення. Я на вас чекаю, — додала привітно й, кинувши жмуток усмішок, хутко пішла до дверей свого приміщення.

Він нічого не відповів. Зворушений останніми словами Валентини, замилювано подивився їй вслід, потім повільною ходою пішов назад, до готелю.

Розділ шістнадцятий

Хоч Тихон Лук'янович і кинув на вулиці: „Прощайте“, проте не поспішався з від'їздом. Натяк Валентини про бажання старого Любарського побачитись з ним, як і запрошення самої Валентини, викликали в нього і цікавість і нові надії.

Заспокоюючи себе думкою, що йому все таки не треба нехтувати лікаревими порадами, він вирішив одкласти на день-другий від'їзд. І цілий день провів у номері.

Тепер він думав про старого Любарського, про його виступ на нараді.

„Що має він сказати йому? З якою метою хоче бачити його? Про що гадає говорити?“

Він робив різні припущення, здогадки, вагаючись, чи треба йому піти, чи їхати до додому. Разом з тим згадував минулий вечір, виставу, музику, розмову з Валентиною, її жарти. Особливо лестили йому останні слова її, вимовлені на вулиці так тепло: „Заходьте неодмінно. Поговоримо“.

Тож другого дня по обіді він пішов до Любарських.

Йому відчинила Олімпіада Платонівна, запнута передником, ніби трохи здивована з його невчасної появи.

— А я на кухні оладки печу, — похвалилася своєю роботою, запросивши його до вітальні.

— Не турбуйтеся, я на хвилинку. Збираюся їхати та зайшов попрощатись.

— О, який моторний! Не встиг показатись і уже їхати! — накинулася на нього професорова.

Він зауважив, що треба їхати та братись за діло, бо нічого байдики бити.

Олімпіада Платонівна байдуже махнула рукою.

— Зарубав собі: діло та діло. Наче ви прип'яті до того діла. Треба, щоб не діло вами правило, а ви ділом, бо не можна ж і людей цуратися. А то не встиг показатись за десяток років, і вже їхати. Ні, ми вас не пустимо. Діло не втече. А ми вас на обід чекали. І Валя була вдома. Вам, казала, дуже сподобалась вистава?

Вона жваво торохтіла, легко переходячи від одної теми до другої, ніби поспішала зразу про все розповісти. По тому раптово і з страхом проказала:

— Та в мене ж оладки на огні, — й побігла на кухню, попросивши гостя зайти в кабінет до Аристарха Вячеславовича.

Професор Любарський зустрів його чемно, ніби не знати, який був радий.

— Як поживаєте? Як здоров'я? Як настрої? А я вже був турбувався. Не показується щось Тихон Лук'янович. Думаю, чи не взяв собі щось на серце після наради. Було б, звичайно, прикро, якби наукова дискусія відбилася на наших особистих відносинах.

Всадивши його на канапу, він знову повторив, що дуже радий його бачити, ніби своєю увагою хотів привернути до себе прихильність гостя.

— Звичайно, для мене особисто прикро, що з вашою роботою вийшло не все гаразд. Але, знаєте, нічого журитися. Наука — це дуже тернистий шлях і не легко дається.

Тихон Лук'янович стримано слухав Любарського, не розуміючи, чи це звичайна гра в добрий тон, чи бажання заспокоїти його, показати свою безсторонність, безсторонність людини, що керується лише високими нормами науки.

— Так як здоров'я? Краще? Уже минулося? То ви, певно, перехвилювалися.. Трапився, так би сказати, нервовий струс. Треба спокійніше ставитися до таких справ.

Присівши на канапу й склавши ногу на ногу, професор Любарський заспокоював його, то давав поради, потім поцікавився його дальшими планами, що гадає роботи.

— Збираюся від'їздити до себе на станцію, — відповів Тихон Лук'янович.

— Чи не гадаєте провадити ті ж самі досліди? — закинув Любарський з ноткою упередження.

— Думаю, — відповів коротко Тихон Лук'янович. — Хочу іще спробувати, перевірити, що вийде.

Професор Любарський нервово похитав носком черевика правої ноги, що звисала з коліна лівої над підлогою.

— Хочете таки опанувати проблемою родючості? — мовив скептично, з ледве помітною усмішкою. — Проблема цікава. Та підходите ви до неї, на мою думку, надто, як би сказати... примітивно, дуже вже захоплюєтесь практицизмом. Треба її ширше ставити, глибше до неї підходити. Треба підняти її на високий теоретичний рівень, проробити лабораторно над різними культурами і злаками, а тоді вже, якщо виявляться всі наслідки, можна і за пшеничну практику братися.

Тихон Лук'янович відповів, що він почав з пшениці тому, що це основа нашого багатства, тому, що відсутність гарних сортів дуже зменшує врожайність її, особливо в степу, де він працює і де частенько вона терпить від посухи й вимерзання.

— Я думав від цього окремого випадку перейти до інших культур, щоб потім вивести загальну теорію. Адже Дарвін, — зауважив скромно, — свою теорію про змінність видів будував на підставі спостережень над практикою англійських коннозаводчиків і садоводів. У всякому разі ця практика дала йому багато матеріалу.

Професор Любарський міцно стиснув губи, а його вицвілі брови раптово настовбурчились, повиснув заслонами над очима.

— Цілком справедливо, — зауважив він поблажливо, з ноткою нетерпеливості в голосі, — Дарвін користав-

ся і матеріалами коннозаводчиків, але пам'ятайте, що він користався і досягненнями природознавчої науки, теоріями видатних його попередників, не поспішався із своїми висновками.

Він нервово помахав носком черевика й вів далі тоном авторитетного вченого, перейнятого доброзичливим бажанням повернути свого учня на істину. Він знову говорив про те, що сьогочасна наука прикладної ботаніки стоїть на високому рівні, має цікаві досліди і шукання, без знання яких не можна йти вперед. При цьому він згадав і роботи американського вченого Алана з його теорією про рослини короткого дня і електрогенетичні методи одержання рослинних мутантів і спроби німецького вченого Гаснера охолоджувати насіння.

Коли він закінчив викладати свою лекцію, Тихон Лук'янович скромно зауважив, що йому відомі роботи тих учених, хоч практичне значення їх дуже невелике.

Професор Любарський звівся на ноги й, заклавши руки назад, пошав по кімнаті з одного кутка до другого, ніби над чимсь міркуючи.

— Я це до того кажу, — наважився, нарешті, викласти свою думку, — що важко у глухому закуті провадити наукову роботу. небезпечно. Ви завжди ризикуєте зійти на манівці. Вам треба було б лишити закуток і перебраться до центру.

Тихон Лук'янович цікавими очима подивився на професора й мимохіть подумав, чи не для цього хотів він бачити його.

— Да, треба переїхати до центру, — розвивав свою думку Любарський, пошав по кімнаті. — Тут

можна дістати в науково-дослідному інституті кафедрі. Це дасть змогу бути в курсі наукового життя й стежити за новинами європейської науки. Ну, звичайно, тоді можна легше провадити і свої дослідні, при повній, як то кажуть, зброї. У вас, бачу, є дослідницька струнка, і мені прикро буде, якщо ви занидієте в тім монастирі, як каже Валя, — усміхнувся ледве помітно, — без належного оточення, без підтримки.

Тихон Лук'янович закинув, що він зник до монастиря з тамтешніми кліматичними умовами.

— Це пусте, — перебив його Любарський. — Переїжджайте. Починається навчальний рік.

Несподівана пропозиція здивувала Тихона Лук'яновича. Він був зворушений увагою старого професора й подякував за його доброзичливість і турботи.

— Подумайте, тоді скажете мені, — зауважив Любарський. Він згадав, що йому пора йти на лекцію й почав збиратися з дому. — А ви посидьте тут. Я за якийсь час повернуся і поговоримо. Відпочиньте. Розташуйтеся. Бібліотека до ваших послуг, як колись було.

Тихон Лук'янович ще раз подякував за гостинність і відповів, що йому теж бракує часу й слідом за Любарським вийшов з кабінету в коридор, де їх перестріла Олімпіада Платонівна.

— Як? Уже тікаєте? І ви, Тихоне Лук'яновичу? Ні, я вас так не відпущу. Посидимо, вип'ємо чайку з оладками. А тимчасом повернеться і Валя. Вона так хотіла вас побачити, і буде дуже жалкувати, якщо ви поїдете.

— „Буде жалкувати?“ — повторив про себе Тихон Лук'янович, почувуючи, як серце, при цій згадці, часто

і голосно забилося. А втім, схвильований, повторив знову, що йому бракує часу.

На вулиці Любарський, всідаючи до трамвайного вагону, висловив надію побачити його ще раз в себе до від'їзду.

Той відповів непевно: „Не знаю“. Якусь хвилину постояв коло трамваю, ніби міркуючи, кудю податися, по тому повільно поплівся вулицею, навмання, до міста, у центр.

Розділ сімнадцятий

Повернувся Тихон Лук'янович до готелю з неясними, розбіжними думками, непевний своїх намірів, повний тривожних, незбагнаних передчувань.

Знявшись на четвертий поверх до свого номера, він хутко, ніби втікаючи від настирливих переслідувачів, замкнув за собою двері, скинув кепі і присів на стілець. Якусь хвилину сидів непорушно, замислений, роблячи зрідка розважні, незрозумілі порухи руками, по тому опустив очі на чемодан, що стояв коло ліжка, й проговорив уголос:

— Що ж, Тихоне Лук'яновичу? Будемо, мабуть, збиратися в дорогу?

З цими словами він звівся на ноги й, зробивши кілька кроків по кімнаті, спинився коло столика, де лежав зошит з копією свого докладу.

Гортаючи сторінки, він бистро бігав очима по рядках, мимохить згадуючи при цьому зауваження, кинут на його адрес підчас обговорення на нараді.

І раптово відчув утому, і смуток, і нехить.

— Так що ж будемо робити? Вертатись на станцію ні з чим?

Знизу, з ресторану почулися звуки музики. Прислухаючись, зненацька глянув у дзеркальні двері шафи. Сивина, що в останні дні ніби густіше взялася на скронях, не абияк вразила його. Він одійшов від шафи.

— Так як же бути? Може справді треба перебраться до міста, як радить старий Любарський? „Тут же цікавіше життя“, — згадав з іронією і фразу, вимовлену Валентиною, а втім замислився:

— „Цікавіше життя?“

Досі він не думав про своє життя. Ніколи це слово не привертало до себе його уваги. Ніби воно було таке просте і звичайне, як день, як ніч, постійні в своїй неминучій змінності. І ось тепер воно раптово вразило його, видалося повним глибокого змісту.

В його пам'яті зринули прожиті роки, пригадалися давні події, зниклі із свідомості вражіння, усе те, що радувало й турбувало його, чим болів і хвилювався.

Він походив із села. Там провів свої дитячі роки, повні злиднів і постійних турбот. Від семи років він мусив уже заробляти собі на одежину і на чоботи, пасучи влітку людські вівці, з цілого закутка зібрані в одну отару. Восьми років батько, обтяжений купою менших дітей та злиднями, хотів був послати його до шевця на сторону, щоб менше було ротів на хліб, та мати виплакала віддати спочатку до школи, щоб грамоти хоч трохи навчився та й на ноги більше зіп'явся б.

Його записали до земської початковсї школи. Школа зацікавила хлопця. Він добре сприймав грамоту. Повернувшись, додому, старанно вивчав завдання. Згодом почав читати книжечки, що їх давала вчителька з бібліотеки. З них він дізнався про далекі світи, про людей, по тих світах розкиданих, про відважних мореплавців,

про героїв і мучеників. В нього зроджувалися неясні мислі і чудні бажання, привабливі, як казка, примхливі, як сновиддя, бажання бути героєм, мореплавцем, святим.

Та вже другого дня по закінченні трирічної школи до них приїхав із сусіднього хутора Коверя, що брав у них в оренду надільну землю, розкинуту під його хутірцем, і батько звелів їхати з ним. „Поробиш у дядька до покровя, заробиш на штани, а там на зиму до шевця віддамо“. Мати була спробувала ще заступитись та батько нагримав.

Тож малий Тихон, трохи засмучений, вибрався з батьківського дому на заробітки, почувши останню пораду від матері. „Будь же, Тихоне, слухняний та роботящий, може дістанемо на відході, хоч трохи борошенця“.

З того часу дванадцятирічний Тихон став на шлях самостійного життя.

Щодня уранці з першим відблиском сонця, стара Ковериха будила його. З сонними очима й торбинкою через плече, де лежав крайчик хліба та шматочок старого, аж пожовклого сала, йшов із скотиною на луки, за хутірцем, і там лишався цілий день. Зробивши собі дудку, коротав довгі дні. Так минало літо. Повернувшись одного разу до двору, він побачив запряженого у тарантас вороного, що ним зрідка, тільки у великі свята, виїжджали до церкви або кудись на хутір у гості. Тут же крутився Коверин син Микола, причепурений, у синій куртці, з блискучими гудзиками, підперезаний ремінцем, з великою мідяною, блискучою, мов золото, бляхою.

— „Куди це ти?—поспитав його Тихон. „Іду в город учитися, переходжу з городського в реалку, — відповів хлопець, нахохлившись.

Скоро „хазяйка“ винесла корзину, навантажену різним печивом, показався і сам Коверя, теж причепурений, у новій чумарці й чистому картузі. Всівшись із сином у тарантас, тронув коня.

Тихон, зачинивши за ними ворота, довго дивився вслід, як котився тарантас, як все скоріше віддалявся, зникаючи в хмарах знятої куряви. Ах, як заманулось і йому поїхати вчитись! Та строгий голос Коверихи нагадав йому про його становище.

У нього вперше прокинулась неясна думка про соціальну несправедливість, а разом сміливе бажання боротися, протестувати, не миритися, нарешті, із своїм становищем. Йому згадалася прочитана в школі книжечка, як один хлопчик, що отак само, як і він, жив у злиднях, втік з дому до якогось міста і там, працюючи, почав учитись, як зазнав багато лиха, переміг багато труднощів, а таки вийшов на великого вченого, що йому пам'ятника поставили. Тоді в його голові зародилася наївна, але приваблива думка: пуститися й собі в дорогу, спробувати і собі щастя. Спочатку він був засміявся, навіть злякано зажмури́в очі, уявивши себе безпорадним, са́мітним, без копійки грошей в кишені серед чужого, байдужого до нього міста. А втім ця думка щодалі ставала настирливішою, все більше зваблювала його, манила принадами іншого життя. Він уявляв себе великим ученим, то героєм-реформатором, що викорінює соціальну несправедливість і всім дітям забезпечує можливість учитися, добре їсти, вставати не тоді, коли будить Ковериха, а хоч трошечки пізніше, тоді коли сонечко піді́б'ється над садками. Кілька днів, замріяний, ходив за хутором, за худобою, виграваючи на свою сопілку та усміхаю-

чись про себе, аж хлопці дивувалися з нього. Нарешті, наважився.

Наготовивши звечора торбинку з хлібом та доставши від Коверихи заробленого карбованця, ніби треба було передати батькові, він рано-уранці, як тільки почало видніти, схопився на ноги. І зразу ж, раніше, ніж Ковериха вийшла будити його до скотини, захопив торбинку й подався з двору.

Опинившись один у полі на широкому шляху, за кілька кілометрів від села, він був спинився нерішучо, не знаючи куди йому податися.

Він присів під однією із старезних дуплястих верб, що тяглися обабіч шляху, розв'язав торбинку й поснідав. Тоді згадав, що в місті живе його дядько, писав якимось від батьків листа, тож вирішив дістатися до ближчої станції, щоб їхати до міста.

Дядько привітно зустрів хлопця. Його сміливість сподобалась йому. Він похвалив його за добрі наміри, мовляв, може хоч з тебе що вийде, бо всі його небожі в селі, здається, так і посивіють у наймитах. Працюючи у залізничних майстернях за тесляра, він узявся влаштувати там і хлопця. Тихон почав привчатися, а вертаючи підвечір додому, брався за книжку. „Читай, читай!—заохочував його дядьків син-одинак, що на той час учився в технічній школі.

Хлопцева пристрась до книжки, до знання, вразили молодого техника. Він подумав про те, щоб надати його читанням—системи, а бажанням—певної мети. Тож дістав програму за перші три класа реальної школи й порадив вчитись за програмою. „Витримаєш за три класи, тоді можна на народного вчителя підготуватись або до технічної школи поступити, на машиніста

повчитися“. Порада видалася хлопцеві стільки ж привабливою, як і фантастичною, трудно здійсненою, більш фантастичною, ніж колишні мрії про героя, захисника знедолених і покривджених. „Ви скажете!“ — відповів недовірливо Тихон, гадаючи, що той просто глузує з нього. „А давай заходимось — не святі горшки ліплять — треба тільки добре узятись“, доводив технік здійсненність своїх порад. А щоб заохотити його, щоб зродити впевненість у силах, визвався допомагати йому в навчанні.

Тихон ретельно ухопився за книжки.

А по весні третього року, за порадою техніка, зголосився до реальної школи про своє бажання скласти іспити. Його допустили. Кілька днів зряду змарнілий, до краю стомлений, з блідими лицями, але з гарячими очима й таким же серцем, складав іспити з різних предметів.

Чекаючи одного разу на черговий іспит, він самотній, чужаком, тинявся по коридорах серед гамірливої комашні незнайомих хлопчаків і тут побачив Ковериного Миколу. Зрадивши, зупинив його. Той здивовано зміряв хлопця, мовляв, якими вітрами занесло тебе сюди. Тихон похвалився. Коверин накопив губу. „Ти складаєш іспити? — поглянув зневажливо на старенькі, потоптані черевики, потім на простенький піджачок. „Ти учишся, чи що?“ „Екстерном“ — відповів Тихон, ошелешений холодним тоном Миколи. „Дивись, а батько переказував, що ти пропав десь без вісті. Для чого ж ти учишся? З чого живеш?“ Тихон розповів. Працює теслярем, заробляє на хліб та й вчиться помаленьку. Важкувато, правда, та кортить. Думає після іспитів, якщо все гаразд обійдеться, піти вчите-

лювати на село. „Ну, а ти? Оце тут учишся?“ Коверин відповів гордовито, що він уже в п'ятому класі і як скінчить реалку, то поїде до Москви в Петро-Розумовський інститут, або до Петербургу в інженерський. „Ось куди стріляєш! На Петербург! — зауважив Тихон заздрісно. „Не піду ж я в село вчителювати, іди туди вже ти“, — кинув зневажливо Коверин і відійшов до гурту своїх товаришів.

Тихон скося поглянув на свого бундючного земляка і пішов, самотній, у другий бік коридора. Та коли витримав останнього іспита, коли одержав на руки свідоцтво і перед ним стало питання: „як бути?“ — в нього виникла думка, чи не повчитися далі самотужки, за реальну школу, та й собі піти на інженера? Думка манила, а заразом викликала побоювання.

Чи вистачить у нього пороку стільки працювати, як оці роки? Чи зможе він, працюючи в майстері, тягти далі учобу?

Але ж перший успіх підбадьорює, перший успіх надає нової сили, окриляє надіями. Тож і Тихон, окрилений першим успіхом, певний, що можна боротися і перемагати, вирішив йти вперед, готуватися далі, щоб здобути свідоцтво за реалку. А як робота в майстернях надто вже стомлювала, відбирала багато часу, то наважився згодом заробляти в інший спосіб. Він залишив майстерні й почав давати уроки, готуючи хлопчаків до реалки або репетируючи відсталих у перших класах. Хоч ця праця не давала гарантованого заробітку, проте здобув собі більше вільного часу й завзято напосівся на книжки.

А що виникали труднощі, особливо з математикою, то брав собі репетитора з учнів останнього класу

реалки, відриваючи кілька карбованців щомісячно із свого скудного заробітку.

Так працюючи, часом не доїдаючи, часом не досипаючи, проводячи ночі за морочливими задачами з алгебри й геометрії, він неухильно просувався вперед, все глибше й повніше опановував знання.

Провалений раз на іспитах казуїстичними запитаннями похмурого математика, він наступної весни знову ішов на іспити. Нарешті, осяг вимріяне, недосяжне було, таке чарівне в його очах свідоцтво за сім класів реальної школи. Тепер перед ним розгортався вільний шлях до вищої школи. Він думав піти на інженера й збирався до Петербургу, теж у путейський. Та поїхав перед тим у своє село навідатись до батьків, трохи відпочити.

Село справило на нього бажке вражіння. У батьковій хаті ті ж самі злидні, те ж саме борсання в боргах, як у павутинні. Менший брат у наймах у того ж таки Ковері, що встиг уже купити батькову землю, сестра на буряках у сусідньому маєтку. Не довго висидів Тихон у селі, хутко подався до дядька в місто. А втім його коротке перебування в селі визначило, здавалось, його дальший шлях. Він неясно, може, відчув голос сумління, бажання якоюсь мірою стати корисним для села. У всякому разі він рішуче відкинув думку поступити до інженерського інституту, а пішов у сільсько-господарський, щоб потім агрономом працювати десь на селі.

Та навчаючись в інституті, де познайомився із соціалістичною літературою, він добре розумів, що добробут села залежить не від того, піде він агрономом на село, чи не піде, що причина лежить у всій систе-

капіталістичного господарства. Тим то, коли по закінченні інституту професор Любарський порадив йому лишатися при інституті, щоб готуватися на професора, він охоче погодився на це.

Заклопотаний завжди працею, вічно обтяжений турботами про заробіток, він мало коли думав про розваги, про веселощі. Навіть у студентські роки, коли його товариші раз-у-раз улаштовували вечірки на дому, чи десь у пивнушці, він рідко коли брав у них участь. „Ось пождіть, трохи піджену роботу, тоді вже погуляю і я“, відповідав на зауваження.

Так проходило його життя замолоду, коли починав учитися, та й пізніше, коли вже вибився на вченого.

Чи добре склалося його життя, чи погано? Цікаво чи бідно? Був він вдоволений, чи ні? Він не цікавився цим питанням, досі ніколи не думав про це?

Похожаючи тепер по кімнаті, він знову подумав: як бути?

Знизу знову почулися звуки музики. Там грали уривки з Кармен. Він мимохіть згадав вечір у театрі і Валентину. Тоді підійшов до вікна й утопив очі в далінь. В його уяві стала осінь, голе поле, буйні вітри степові, порожній парк і своє приміщення. Його кімната, де провів за роботою стільки років, затишна кімната, де любив сидіти за столом у зимові вечори, — видалася йому надто глухою, самотною, непривітною.

Його огорнула туга, гостра, нестерпна, як колюча рана, як біль серця.

— То що ж робити? Може лишитися? „Тут же краще життя“?

Його мислі перепинив стук у двері. Кельнер викликав до телефону. Здивований, узяв трубку.

— Алло! Ви слухаєте?.. Говорить Валентина.

Вона висловила жаль, що не була дома підчас його візиту, поспитала про здоров'я, по тому закинула, чи не має дядя Тихоня бажання провести вечір у її товаристві. Вона залишилася одна вдома, була б дуже рада бачити його.

— Приходьте! Буде весело!

Розділ вісімнадцятий

За півгодини він подзвонив до Любарських.

Йому відчинила Валентина.

— А я вже боялася, що ви не прийдете. Збиралася по телефону вас полаяти. Визнаю свої помилки,—мовила пустотливо.

Тихон Лук'янович, знімаючи пальто, кинув дотепу, яка ж мовляв, ви нетерпелива людина.

— Заходьте до кабінету. Ми з батьком дружні. Я завжди користаюся його кабінетом, коли треба працювати. Він настроює на високий лад. Мислі так легкопливуть, — помахала руками над головою. — Та ви, мабуть, це знаєте по собі? Колись і ви тут засиджувались?

— Ай ви пам'ятаєте? — усміхнувся Тихон Лук'янович.

Спинившись коло книжкових полиць, він почав по корінцях переглядати назви книжок.

Валентина поцікавилася, як він себе почуває, як настрий, як вплинув на нього її рецепт. Здається не погано?

— Нічого, поправляюся, — відповів їй у тон. — Дякую за ліки. Застряв тільки оце в місті. Думав виїхати ще вчора і застряв. Правду сказано, не спіши язиком,—ніби виправдувався за свою легковажність.

— І гарно зробили, — похвалила його за вчинок, присівши на канапу.—Бо коли то зможете ще вибратись звідти Заїдете знову до свого монастиря, замкнетесь у своїй келії, засядете за святе діло, чи то пак за велику проблему, і світу не побачите. Треба покористатися хоч з випадку.

Він незрозуміло покивав головою, ніби аж ніяк не погоджувався з її думками, проте не вважав за потрібне і сперечатися.

— Не так, скажете? Чи гадаєте, може, скінчити своє затворницьке життя й податися в грішний світ? А ну розкажіть. Сідайте й розкажуйте! Та облиште покищо книжки. Дайте їм спокій.

Тихон Лук'янович покірно поставив на полицю книжку, що був розгортав її, розглядаючи малюнки, й пройшовся по кімнаті, скося поглядаючи на канапу.

Валентина закинула, що чула, ніби його хочуть призначити в науково-дослідний інститут та кафедру фізіології.

— Це вас не цікавить? Перший раз отаке чую. Йому дають у столиці кафедру, за яку кожен професор ухопився б обома руками, а йому байдуже. Невже ж вам краще лишатися в тому монастирі?

Тихон Лук'янович відповів, що мабуть таки краще. Там спокійно, затишно, природа кругом, простір. Треба до пуття довести свої досліди.

— Дивіться! — зауважила докірливим тоном, — щоб потім не було пізно. — А я думала, — вела далі по хвилині мовчання, — що ви будете в нас керівником фізіології і хотіла поговорити, чи не взяли б і мене аспіранткою. Я охоче перейшла б з метеорології. Щось вона перестає мене цікавити. Чи ви може були б проти?

Він скося глянув на неї, на золотисте волосся, що кучерявими пасмами облямовувало голову, й відчув лоскотне хвилювання.

— Чого ж проти?— мовив тепло, присівши на канапу, поруч неї. — Була б охота. Звичайно, фізіологія цікавіша за метеорологію, — почав був доводити майбутнє фізіології і замовк, сполошившись. — Та що я вас агітую, наче справді приймаю на відділ, я ж лишаюся там, у монастирі. Правда, ви можете перейти на цей відділ і без мене.

Вона відповіла, усміхнувшись, що перейшла б тільки тоді, коли б на відділі був такий гарний керівник, як він. По тому схопилася з канапи.

— Знаєте що, Тихоне Лук'яновичу? Ходімо до вітальні. Щось пограю. Я ж обіцяла вам, що буде весело, а виходить точимо тут теревені на дуже важні матерії, аж вам, здається, нудно стало.

Він був зауважив, що добре почуває себе і в цій кімнаті й радий точити тут теревені, а втім не буде перечити їй.

Коли перейшли до вітальні, вона, переглядаючи ноти, поспитала, щоб пограти.

Він неявно висловив своє бажання, мсвляв, хотів би послухати щось таке мрійливе, і додав, що покладається на її смак.

Всівшись на стільчик до піаніна, вона розгорнула перед себе ноти, витягши із купи зошитів, що лежали поруч на столику, й торкнулася пальцями по клавішах. Скоро полинули звуки тоскні, печальні, як пізня осінь, повні тихої скарги й покори.

Тихон Лук'янович схилив голову на долоню руки, обіперту ліктем об столик з нотами, й уважно слухав

музику. Його обличчя раз - у - раз мінилося, прибираючи замріяного вигляду, то раптово робилося скорботним, повним туги й безнадійності.

— Журлива якась ця музика, — важко зітхнув по тому, як завмер останній акорд.

— Вам не подобається? То правда. Шопен не кожному до смаку. Ви, здається, любите прозорішу. Хотите з „Кармен“?

Не чекаючи на відповідь, вона знову поклала пальці на клавіші.

Буйні звуки враз наповнили кімнату. Захопившись грою, вона пристрасно, у такт музиці, рухала плечима, притоптувала легенько ногами.

Тихон Лук'янович сидів був нерухомо, потім непомітно звівся на ноги. Ставши збоку Валентини, стежив за її порухами плечей, за вибраціями пальців, за веселою грою очей.

Та ось вона раптово обірвала гру, звелася на ноги й, обернувшись до нього, продекламувала:

„Я тільки, тільки мрію, тільки розважаюсь“. — І коли, граючи очима, зробила при цьому широкий жест рукою, зненацька торкнулася його руки, він стрепенувся і враз, мов пронизаний дотиком електричного струму, змахом руки охопив її стан. Притиснувши до себе, припав губами до її лица.

У двері постукали. І не встиг Тихон Лук'янович розімкнути руки, як на порозі з'явилась висока постать чоловічини в кепі, у пальті і в чоботях.

Валентина зробила крок назад.

— Ви? Звідки? — скрикнула оторопіло, ніби перед нею з'явилась примара.

— Та заходьте ж до кімнати, — сказала потому з

вимушеною усмішкою, поправляючи рукою розкуйовджене волосся.

— Я вам не заважаю? Ну, приймайте, — сказала постать, з ледве помітною ухмількою на обличчі.

Це був Машута.

Знявши кепі, він ступив уперед, привітався з обома, удаючи, що нічого не примітив, потім висловив задоволення, що потрапив, нарешті, на слід.

— Знаєте, Тихоне Лук'яновичу, я цілий день бігаю по городу, шукаю вас. З готеля в наркомзем, з наркомзема в інститут, — кажуть немає і не показувався, знову до готелю. Спасибі кельнер виручив. По телефону, каже, розмовляли, баришня якась викликала. „Баришня?“ От так штука, думаю собі, та й вирішив навідатись сюди. Не помилився. Так як воно? — поспитав по короткій павзі.

— Так, нічого. Міркуємо ось про життя-буття, — відповіла Валентина, мигнувши оком на Тихона Лук'яновича, що мовчазливо, нахмурившись, сидів коло нотного столика.

— Наукову конференцію продовжуєте? Знаменито. Так як воно, виходить? Нічого кажете? — мовив Машута.

Він говорив безневинним тоном, так наче і справді мав на думці наукові справи. Тож Валентина, що спочатку була підозріло зиркала на нього, потвердила із загадковою міною:

— Нічого, майже гаразд, — і поспитала, як Віра, як синаш.

Машута охоче відповів, потім звертаючись до Тихона Лук'яновича, поділився метою свого приїзду.

— Чекав я ото на телеграму. А її все не було. Ну, й не сиділось. Чи не трапилась, думаю, ще якась

Халена, бо час би вже і конференції закінчитись. Воно ж, знаєте, коли чекаєш і немає звістки, то всяке тобі в голову лізе. От і вирішив поїхати, може підмога потрібна. Ну, а в вас кажете, усе гаразд?

Обличчя Тихона Лук'яновича прибрало болісного вигляду. Він похмуро поглянув спід насуплених брів, але промовчав.

— Мабуть будемо двигати до готелю? — загадав Машута, тупцюючись по кімнаті, — треба, бо час не жде.

Він очікувано покрутив кепі, ніби ще раз хотів нагадати, що пора рушати, та підійшла Валентина й забрала з рук кепі.

— Хай вона полежить, а ви, товаришу директоре, роздягайтесь і посидьте трохи в нас. Я вас чимсь почастию.

Відчинивши дверці буфета, вона дістала пляшку й поставила на стіл. — Спробуємо. Саморобна наливка. Здається не погана, — наповнила бокали густою рідиною вишневої наливки.

Машута кинув оком на вино, що аж грало іскрами в бокалі, й ухмільнувся.

— Треба, кажете, спробувати? Що ж, Тихоне Лук'яновичу, присідайте ближче. Таке вже діло.

Він узяв бокал у руки й дотронувся губами, ніби випробуючи. По тому, поплямкавши губами, перехилив увесь бокал. А за ним і другий.

— Одобрю. Саморобка, кажете? Висока марка. Ну, а тепер дякую і будемо таки рушати. Там знайде чоловік у номер, так треба дещо обміркувати.

Він пальцями витер губи, узяв кепі і знову поглянув на Тихона Лук'яновича. Цей поцікавився, що за чоловік має зайти.

Машута розповів, що зустрівся в дорозі з техніком з їхньої округи, будував у одному радгоспі теплиці для городини, так хотілося з ним поговорити про нашу теплицю.

Переходячи на діловитий тон, він говорив, що треба зразу ж, повернувшись на станцію, братися за будівництво, щоб цієї вже зими посіяти під склом пшеничку.

Тоді Валентина мовила, що Тихона Лук'яновича закликають на кафедру фізіології і він має, здається, намір прийняти це запрошення, облишивши, розуміється, станцію.

— Хто? Що? Хто лишається? — насторожився Машута, не довіряючи своєму слухові.

Тихон Лук'янович скинув очима на Валентину й відповів непевно, що в нього справді є думка перейти сюди в інститут, на працю.

Машута поглянув на нього, потім на Валентину й скрикнув здивовано:

— Думаєте переходити сюди? А станція? А досліди? Знамениті наші досліди?

Тихон Лук'янович гірко усміхнувся.

— Кому потрібні ці досліди?

— Як кому потрібні? Усім нам потрібні. Цілій країні. Усі цим цікавляться. Ні, ви вже не кажіть дурниць, — напустився Машута, дивуючись, звідки узявся песимістичний настрій.

— Усі цікавляться? — вимовив той з біллю в голосі. — Якби ж то! Тільки де там! Радять спочатку повчитись.

Машута витріщив очі, підозріло слухав, не розуміючи його натяків. Тож Тихон Лук'янович розповів про нараду.

В його голосі прозвучала притамована біль, і зневіра, і тоска за виплеканими мріями, що, здавалося, були близькими до здійснення й раптово розвіялись, прибиті холодним подувом суворої дійності.

— От вам і цікавість. Нічого, кажуть, оригінального немає. Може справді ми відстали, працюючи там у закуті? А тут почали говорити про кафедру фізіології. Ну й спала думка перебраться сюди. Все таки центр наукового життя.

— От негідники! — скрикнув Машута й хутко, схвилюваний, засунувши руки в кишені, заходив по кімнаті. Спочатку він просто крутився й раз у раз, витягаючи руки, розмахував ними перед себе, ніби комусь загрожував. Потім, вгамувавши своє обурення, притишив кроки і тільки знизував плечима, дивуючись, як могло це трапитись.

— А я думав повернемось до себе з коштами, теплиці візьмемось будувати, нові сорти пшенички випробуємо.

Почуття обурення знову огорнуло його. Запалившись, він знову почав хутко крокувати з одного кутка до другого.

— Так нічого оригінального? Знаменито! — крутнув головою. — Ні, це щось не так. Не так! От мерзотники! — розмахував руками, давши волю своїм почуттям. Аж Валентина, ображена за науку, зауважила, що не можна так вульгарно лаятись і погорджувати рішенням наради й думками досить авторитетних учених.

— О, подумаєш, вульгарно! Дипломатію треба розводити, — огризнувся Машута. — Я люблю правду-матку. Ось що! Ну, ладно, — додав пом'якшено, отямившись.

Потім, заспокоївшись, помислив, як вийти з цього прикрого становища.

— Як дивиться на цю справу наркомзем? Чи погоджується і він з рішенням наради, чи не міг би дати хоч трохи грошей на досліди?

Тихон Лук'янович відповів, що він не звертався до наркомзема та й ніяково звертатись, нагадав колишню відповідь, що ставила розв'язання цього питання в залежність від ухвали наради.

Машута розкинув думками.

— Було таке діло, а все ж треба б іще раз спробувати. Діло стояще.

Він сказав не дуже впевнено, більше, здавалось, для того, щоб заспокоїти і себе і Тихона Лук'яновича. А втім ця думка видалася йому не зовсім порожньою, навіть спокусливою, як кожна думка, що збуджує, принаймні, хоч якусь надію.

— Треба спробувати. Хай розв'яжуть свою торбинку, — мигнув очима і знову згадав, що має зайти до нього технік. — Так рушаємо? — взявся за кепі.

Тихон Лук'янович поглянув на Валентину, що стояла за столом коло стіни і легенько, склавши руки за спину, похитувала плечима, й лишився на місці.

— Ми з Тихоном Лук'яновичем, — укинула Валентина, — гадали пізніше пройтися до кіна, щоб розвіятись трохи. Може й ви залишитесь?

Машута рішуче насунув кепі на голову.

— Прощайте! Да, Тихоне Лук'яновичу, — обернувся уже від порога, — завтра вранці ми зустрічаємось з вами в готелі. Чекайте!

Коли він пішов, Валентина полегшено зітхнула, помававши руками на двері, мовляв, скатеритиною дорога.

— Дуже він сьогодні задавакуватий. Дивиться, який я розумний і недоторканий. Сьогодні він навіть не

запрошує мене на станцію. Правда, це мене цікавить, як торішній сніг,— додала з ноткою удаваної іронії, ущімлена, видимо, його байдужістю до неї. — А як ви, Тихоне Лук'яновиче, ставитесь до нього? — поспитала раптом, змінивши бурчливий тон на привітний. — Це дуже гарно, що ви надумали переїхати до центру. Батько буде радий. Він вас дуже поважає. Бачить у вас надійну людину і вченого. Сподіваюсь, що ваше рішення незмінне!

Тихон Лук'янович помовчав. Тривожна задумливість застигла в його очах. Ніби наступила найважливіша хвилинка в його житті, коли треба вирішити свою долю.

— Так як, дядя Тихоня?

Він перехопив на собі її ласкавий погляд і наваживсь:

— Мабуть, остаточно. Еге ж. Бо там уже немає чого лишатися.

— Вітаю вас. А, знаєте? Батько теж працює над проблемою чи теорією про врожайність, тільки тримає це покищо в таємниці.

Він поцікавився, що то за теорія, та вона відповіла ухильно, що батько сам про це розповість, і раптово змінила розмову. Вона знову торкнулася своєї роботи й повторила, що конче перейде з метеорологічного відділу на фізіологічний.

По тому взяла із столу пляшку, де лишалося трохи наливки.

— Вип'ємо за ваш переїзд? Будемо з вами друзями.

— Тільки друзями? — випустив він ледве чутно.

— А вам цього мало? Ви невдоволені?

Він глибоко зітхнув, ступивши до столу. В цю хвилину розітнувся телефонний дзвоник і вона метнулась до кабінету.

— Батько передає, що скоро прийде додому, — сказала, повернувшись з кабінету.

Тихон Лук'янович постояв хвилинку, вагаючись, і завважив, що йому пора до себе.

— Та ви почекайте. Батько радий з вами поговорити. Він скоро буде, — намовляла його лишитися, та він заявив рішучо, що треба йти.

До завтра. Завтра ввечері ми побачимось з вами, — мовив схвильовано, потиснувши міцно їй руку на прощання.

Опинившись на вулиці, не поспішався до себе й довго блукав по місту, зворушений подіями дня. Розмова з Валентиною, її ласкавість, його освідчення і намір перебратися до центру, — все це цілою бурєю вривалося у звичний кругобіг його мислей, наповнювало його істоту лоскотним хвилюванням. А поява Машути, його увага і сподівання на можливість домогтися коштів зроджували в нього неясні надії, неспокій, вагання.

Повернувшись до готелю, він довго ще не міг заснути й перевертався з боку на бік, схвильований, розгублений, повний тривожних передчувань.

Розділ дев'ятнадцятий

— Ви ще в ліжку? В обіймах отого, як пак його, Морфія, а може й гарненьких русалочок? — гворив Машута, зайшовши ранком наступного дня в номер професора Ярового.

Тихон Лук'янович, відчичивши двері, присів був на ліжку й сонний, кліпаючи очима, поглядав на раннього гостя.

— Як спалося? Чи не привидилось чого? — провадив Машута жартівливим тоном. — А я заходив звечора, хотів був умовитись про сьогоднішній день та ви щось забарились, ну заскочив оце, бо, чого доброго, думаю, заманять оті русалочки нашого професора зрання, тоді шукай вітру в полі. А план такий: трохи перекусити й зразу ж, не гаючи часу, у похід.

При цих словах Тихон Лук'янович був насторожився, та почувши, що мова йдеться про відвідування наркомзема, байдуже опустив очі на босі ноги, і вже згодом, посидівши, почав прибиратися.

За кілька хвилин вони спустилися до ресторану. Тут за чаєм Машута, бажаючи довідатись про настрої професорів, почав розповідати про станцію. Забігав Цибулька. Нетерпеливиться хлопець. Хоче все родючість піднімати. Цікавиться й Воропай, переказує привіт. Вертайтеся, каже, скоріше.

Тихон Лук'янович мовчазливо сьорбав чай, не виявляючи особливого бажання підтримувати розмову, але із згадкою Воропая позирнув на свого колегу.

— Не баріться каже, — вів Машута, — та я і сам такої думки, бо чого ж баритися, треба полагодити справу та й назад, до роботи.

Він почав викладати свої думки про теплиці, про дальші досліди, про випробування нових сортів пшениці із світової колекції. А що допивали чай, то запропонував рушати в місто, до наркомзема.

Тихон Лук'янович несподівано заявив, що він не має бажання іти до наркомзему, бо немає ніякої рації після наради, бо ще скажуть, що хочуть наркомзем ошукати.

— Взагалі я вирішив перейти до центру, на кафедру фізіології, а там видко буде.

Машута не чекав на таку заяву. Він не надавав особливого значення розмові минулого вечора, гадаючи, що думка про інститут була висловлена між іншим, під впливом хвиливого настрою. Повторена тепер викликала занепокоєння.

— Та що ви собі взяли в голову? — напустився з докорами. — Лишити станцію? Кинути досліди і тільки того, що на нараді дурниць наплескали? От цього тільки й бракувало. Таж і працювати не можна, коли отак гостро сприймати усе. Ні, ви вже викиньте з голови. Підемо в наркомзем. Не вийде нічого, — пошукаємо ще дверей. Поставимо справу в партійному комітеті. Совітська власть, Тихоне Лук'яновичу, має багато дверей, де можна правди пошукати.

Він то обурювався на дурні голови з наради, то підбадьорював надіями на те, що все гаразд буде, що багато ще дверей, де можна правди пошукати. Тихон Лук'янович зрештою погодився піти до наркомзема, хоч знову висловив сумнів у доцільності їхнього візиту.

Коли вже вирушили з готелю, Машута напівжартома зауважив:

— Вас, я бачу, тут підмінили. То було стільки захоплення, віри, тільки й життя, що в дослідах, а це дивись! Хіба ж можна так зневіритися? Чи вас тут заворожили? Русалочка може з золотистою головкою причарувала?

Тихон Лук'янович зашарівся, проте, заховуючи ніяковість, відповів з удаваною байдужістю:

— А може причарувала.

Машута мигнув лукаво очима:

-- Глядіть, щоб у тенетах не опинились!

— А що ж поганого? Там мабуть, весело буває, у тенетах з русалками, — у тон Машуті.

— Як сказати? У намул ще затягнуть. Трудно й виборсатися.

Тихон Лук'янович підозріло поглянув на свого супутника. „Чи не догадується він, — майнула думка, — про його почуття до Валентини. І коли це має на оці, то чого, з яких причин заповзявся застерігати його?“

— Ви маєте начебто добру практику? — мовив з іронією. — Хоч начеб звідкіля їй узятися?

Машута засміявся.

— Як сказати? Було таке діло. Сознаюся. Не тепер, правда. Тепер у нас натурально. Созвучно. Це з Вірою, я кажу.

Помовчавши, згадав епізод із студентських часів.

— Учився я, ви знаєте, у тому ж інституті, де й ви. А як батько — сільський учитель, не міг допомагати, то доводилось самому заробляти. Більше, звичайно уроками. Ну, так одного літа дістав я кондицію на ціле літо до хлопчача одного великого купця. Треба було підготувати до гімназії. Купець мав на Дніпрі свою дачу. Тож його родина ціле літо провадила на цій дачі. Ну, і я з ними. А в купця та була ще донька доросла. Любарою звалася. Красуня — не надивитись. Моргне оком, — аж співати хочеться. Нахмурить бровою — аж на серці похолоне. Почуваю, що день мені не день, коли її не бачу. Ну, і вона до мене. А тут річка, місяць човни. Одне слово, одного дня після снідання мамаша покликала до себе й каже люб'язно. — „Давайте, Євгене Самійловичу, поговоримо з вами“. — „Давайте, кажу, поговоримо“, а сам почуваю щось неладне, бо це ж час, коли треба було з хлоп-

цем зацікавитися. — „Скільки вам років треба вчитися, Євгене Самійловичу?“ — питається. — „Та ще років, мабуть, зо три“ — кажу. — „А скільки ж ви будете одержувати коштів агрономом?“ — „Та скільки? Рублів, може, сімдесят п'ять, як де?“ — „Стільки вчитись, стільки витратити труда для того, щоб діставати оті копійки? Може, каже, ви облишили б інститут та перейшли б до нас на службу управляти конторою, листування вести тощо. Рублів сто попервах на місяць і все готове, а далі й більше“. Я почав одмовлятися. А вона провадить своєї. А по тому й каже: — „Ну, якщо ні, то щоб і духу тут вашого не було. Сьогодні ж вибирайтеся звідси!“ Серце в мене так і похолело. Вибиратися сьогодні, а Любара? Затіпалось серце і вже не знаю, що й робити. „Дайте, кажу, мені час хоч до вечора подумати“. Та й пішов собі в поле. А поле широке, хвилями вітер ходить, по стернях гуляє. Де-не-де лишилась пшениця — вже покосили. Іду собі та й думаю, як бути, аж зирк — у пшениці, у балочці дядько щось вовтузиться. Спинився, цікавлюся. „Сільця, — відповідає, — розставляю. Перепели тут водяться“. І щось ударило мені в голову. Ось що! Сільця розставляє! І так ніби стало ясно, протверезило. „Чорта лисого, думаю, упіймають“. А тогд ж вечора виїхав з дачі, і як рукою зняло.

Тихон Лук'янович скося позирнув на Машуту. Машута спокійно, не звертаючи, здавалося уваги, вів далі:

Як рукою зняло. Виходить, що і в цих ділах, треба регулятора держатися. Волю треба мати, бо інакше легко вскочити в сільце. От!

Тихон Лук'янович нічого не відповів, і тільки, нахмурившись, важко зітхнув.

Тим часом вони дісталися до наркомзему й зайшли до наукового відділу. На запитання Машути, чи можна бачити товариша Коверю, один із співробітників відповів, що той поїхав у наукове відрядження.

— Хто ж цей Коверя? — поспитав уражений Тихон Лук'янович.

— Заступник начальника наукового відділу, — відповів Машута, — у нього лишився кошторис, — поінформував про колишню з ним розмову підчас першого свого приїзду.

Тихон Лук'янович замислився. Чи не той це Коверя, аджеж він здається, вчився у Петровсько-Розумовському інституті? Його задуму перепинив Машута, запропонувавши іти просто до наркома.

— До наркома і послухаємо, що він заспіває, — рішуче підкреслив Машута на зауваження Тихона Лук'яновича, чи варто це робити.

Вони зайшли до почекальні наркома, де сиділо кілька чоловіків. Секретар, розпитавши прибулих, зник за дверима, а повернувшись попросив зайти до кабінету.

Нарком, немолода вже людина, чисто голена, з посрібленою головою й спокійними, живими очима, зустрів їх привітно.

— Дуже приємно бачити нашого вченого, що працює над такою важливою проблемою, як підвищення врожайності соціалістичних ланів, — говорив м'яко, підвівшись з крісла.

Після привітання всадовив їх збоку себе й одразу ж повів розмову.

— Ваші досліді, товаришу професоре, цікаві поєднанням теорії з практикою. Практичною своєю спря-

мованістю. Проблема поширення пшениці та й інших хлібних культур на північ, прискорення вегетації рослин, створення в найскорший час найвитриваліших сортів пшениці, відповідно до кліматичних умов радянського союзу — це ті важливі проблеми, що уряд поставив на чергу дня. І тому дуже приємно дізнатися, що ваша робота на невеличкій станції йде у плані розв'язання саме цих проблем.

Він говорив вільно й спокійно, поважним тоном, виявляючи обізнаність з дослідями, щиро радіючи з тих наслідків, що пощастило здобути на перших порах.

Тихон Лук'янович сприймав спочатку його мову, як звичайний вияв ввічливості, побоюючись, що за цим компліментом скоро почує застережливе „але“. Та коли нарком, розвиваючи свої місли, висловив думку, що наступного року треба провести досліді в масовому масштабі, у радгоспах і колгоспах, ясні вогники блиснули в його очах.

— А знайомі ви з думкою наради? — поспитав він по тому непевним голосом.

Нарком почухав гострий кінчик носа, й відповів, що він уважно прочитав і доповідь і стенограму дискусії.

— Мені здається, — говорив помисливши, — що ваші опоненти перебувають у полоні старих теорій. А по-друге багато і недоречно, надто схоластично теоретизують. Ваша теорія базується на тім, що рослина проходить у своєму розвитку різні стадії, що кожна стадія потребує різних чинників і що можна прискорити розвиток рослин шляхом стороннього впливу на одну із цих стадій. Я так розумію вашу думку? Добре.

Я бачу, що ви до вивчення рослини підходите з діалектичним методом. Це єдина правильна путь для науки і для прикладної ботаніки, в якій ми ще не маємо добрих діалектиків.

— От маєш! Я діалектик - ботанік, — укинув Тихон Лук'янович, полещений словами про єдино правильну наукову путь.

— Атож, це добра зброя, і вона дає оце вам здобутки. Не дарма сказав Енгельс, що тільки за соціалістичного господарства наука дійде до таких високостей, про які буржуазна наука і мріяти не думала. Добра зброя. Воюйте нею далі.

Машута, що з якоїсь хвилини нетерпеливо йорзався на стільці, веселими очима поглядаючи на професора то на наркома, нагадав про кошторис. Скоро два місяці, як вислали, та нічого не чути. Чекали на нараду, а треба б і теплиці поставити і так дещо зробити, щоб досліди поширити.

— Кошти на це будуть, — заспокоїв нарком. — Цими ж днями будуть переведені, — а на кінець порадив виготовити інструкцію для масового досліду в колгоспах.

— Будемо працювати, — потиснув руку, на прощання, пообіцявши допомагати в роботі і коли що, звертатися до нього.

По цьому обоє вийшли з кабінету. Машута, веселий, з виглядом людини, що тільки но закінчила змагання, вийшовши переможцем, а Тихон Лук'янович, розгублений, здивований і все ще непевний. Те, що трапилось, і зворушило його і вразило. Якусь хвилинку він ішов мовчки, замислений, по тому проговорив стиха, низавши плечима.

— От тобі маєш? Хто б подумав!

Машута приязно похлопав по плечу :

— Наша бере, товаришу професоре. Я завжди кажу, що не треба падати духом, коли одні двері зачинилися.

Повернувшись до готелю, Машута загадав про від'їзд.

— Сьогодні ввечері відходить поїзд, так ото і рушимо додому, щоб не гаяти тут часу.

При слові „сьогодні“ Тихон Лук'янович скинув очима. Він подумав, що сьогодні ввечері гадав навідатись до Любарських, хотів побачити Валентину й відчув, як на серці похололо.

— Так зразу від'їжджати? — мовив з тугою в очах і біллю в голосі.

Машута зауважив:

— А чого ж відкладати? Скоріше будемо дома, за роботу візьмемось. Час не жде. Чи ви, може, збираєтесь лишатися в місті? — мигнув лукаво бровою й, не чекаючи на відповідь, узяв у руки зошит з копією доклада, що все ще лежав на столі. Прочитавши кілька рядків про поводження пшениці з охолодженого насіння, труснув головою: — Знаменито! Побачимо, як буде розвиватися взимку під склом, як уродить у колгоспі? Цибулька нахваляється засіяти зразу кілька га. Так як, товаришу професоре? Виїжджаємо сьогодні?

Тихон Лук'янович стояв коло вікна й задумливо, заховуючи свої мислі, поглядав на місто своїми кварталами воно тяглося геть аж до синього обрію, виблискуючи на сонці залізними дахами кам'яниць, перетягати там і там високими димарями заводів.

— Так виїжджаємо? Треба замовити мабуть квитки? — не вгамовувався Машута й, змірявши задуманого професора уважним поглядом, вийшов з номера,

Тихон Лук'янович постояв ще з хвилину коло вікна, зробив кілька кроків по кімнаті й узяв із столу зошита. Розгорнувши сторінку, почав читати вступну частину, де викладалася гіпотеза про різні стадії розвитку рослин. Лагідна усмішка, ледве вловима, завітала в очах і розплилась на все обличчя.

— Правильна, каже, наукова путь. Добра зброя. Воюйте. Треба воювати, — проговорив уголос.

Згодом витяг з чемодана папір й сів до столика.

По кількох рядках спинився, перечитав уважно написане й знищив на шматочки, по тому знову узявсь за перо. Знищивши кілька аркушків, він нарешті написав коротенько:

„Любий мій друже, Валентино. Я вирішив попрацювати іще на станції над своїми дослідями й сьогодні виїжджаємо. Дуже жалкую, що не міг сьогодні вас навістити. Сподіваюся незабаром побувати в місті, тоді неодмінно побачу і вас. А може ви не важитесь приїхати на станцію для роботи?..“

Різкий стукіт у двері перепинав його. До кімнати ввійшов Машута й сповістив, що квитки замовлені.

— Будемо збиратися? — закинув непевно, побачивши на столі листа. Тихон Лук'янович, зняковівши, похапцем вивів останній рядок, заховав папірця у конверт, і заметушився.

— Збираємось. Будемо їхати. Сьогодні! Неодмінно! — вигукував голосно, рішуче і нервово, аж Машута насторожено позирнув на нього, і вже тоді відказав:

— Ну й знаменито! А теплиці воздвигнемо? Ого-го!

ЧАСТИНА ТРЕТЯ
ЖИТТЯ МОЛОДІЄ

Розділ двадцятий

Попелясто-чорні, кучеряві та важкі, як пасмо кримських гір, хмари витикаються ізза дерев і низько, чіпляючись за оголені галузки цурпастих верховин, ливуть на південь. Пухнасті метелики першого снігопаду раз-у-раз зриваються над парком і, кружляючи, повільно сідають на затрушені жовтим листом алеї. Холодний вітер, розгонистий і рвачкий, налітає із степу й гуркотить об залізний дах будинку. Холодно і в приміщенні, у лабораторії професора Ярового, де термометр Цельсія показує плюс два. А втім це байдуже. Власне це саме зараз і потрібне, і Тихон Лук'янович, поглянувши на термометр, лишається цілком вдоволений.

Одягнутий в козушок, у шапці і в чоботях, він щойно, поснідавши, прийшов до своєї лабораторії.

Тут скрізь, на підвіконні, на столах, на постелених на підлозі дошках, скрізь невеличкими купками лежало зерно, з нумерами коло кожної з них, написаними на маленьких шматочках паперу.

Тихон Лук'янович став коло столу, узяв з однієї купки кілька зернин, уважно подивився на маленький, ледве помітний проріст, що вибивався крізь оболонку. По тому висмикнув з пачки на столі конверт, зібрав до нього насіння й, вивівши назву, робив те ж саме з другою купкою.

— Азербайджанка еритроспермум, феругінеум, ко-

операторка, українка, — виводив на конвертах одну за одною назви різних сортів пшениці.

Усе це він робив мляво, повільними рухами, не поспішаючи, як людина, що має попереду досить часу, чи почуває якусь непевність. Зібравши кілька купок, він облишив зерно й підійшов до вікна.

Крізь галузки чагарників і рухливе мереживо снігової тканини, його звиклий зір намацав блискотливе скло прозорих мурів тендітної, довгастої форми, споруди—теплиці. Та zarazом на його обличчя набігла тривога.

Ця теплиця, над закінченням якої так клопотався Машута, нахваляючись пустити в найскорший час, несподівано опинилася перед загрозою консервації на всю зиму. Не вистачало, головне, флянців і кількох труб для ogrівальної сітки, без чого теплиця лишалася мертвою коробкою. А що всі спроби дістати їх кінчалися безрезультатно, то Машута в останні дні, хвилюючись за долю споруди, вирішив сам пошукати дефіцитного в районі матеріалу. Він виїхав до міста, сподіваючись повернутись днів за два, проте йшов уже п'ятий день, а його не чути було.

— Певно нічого не вийде,—думав Тихон Лук'янович, поглядаючи у вікно на важкі хмари, що сунули з півночі.—Ще кілька днів і буде вже пізно: ударять морози, застигне в трубах вода. І сподівані досліди в теплицях, яким надавав стільки значення, доведеться одкласти аж до весни.

Стурбований безрадісними мислями, втиснувши голову в плечі, відійшов од вікна до столу. Подувши на намерзлі, із заляклими пальцями руки, він схилився до насіння й почав ділі сортувати його по пакетиках.

За будинком щось рвонуло, загуркотіло під дахом,

застогнало в трубі довгим пронизливим, як виття голодного вовка, скавулінням.

— У-у... в'ю!.. — війнуло по приміщенню холодною цівкою.

Тихон Лук'янович знову ступив до вікна.

Буйний вітер, гойдаючи верхів'я дерев, хутко гнав на південь попелясті хмари. Білі пухнасті сніжинки, як метелики, все густіше, помахуючи крильцями, мерехтіли в повітрі. Десь близько, сумовито, як скиглиння чайки, скрипіли розгойдані стовбури дерев.

Тихон Лук'янович прищулився. Він втопив очі в парк, у далінь і замислився. І раптово пригадалась йому Валентина, вся в білому, з золотистими пасмами волосся, з лагідною усмішкою на обличчі. І раптово зринули в пам'яті її слова: „Ви щасливі? Вам не буває нудно на самоті?“

Почуття невдоволення чи незбагнутого якогось суму стиснуло йому серце. „Чи добре зробив, що поїхав тоді, не побачившись навіть з нею?“

Його задуманість перепинив рішучий стук. Сполоханий незвичним гуркотом, відімкнув двері. До лабораторії ввалився Машута в дорожному плащі, із запорошеними снігом плечима. Струснувши сніг, розмашистим порухом кинув кепі на стільця й радісний, з таємничим виразом на обличчі проговорив, потиснувши холодну руку Тихона Лук'яновича:

— Так от! Зима в наших руках. Кампанія, можна сказати, виграна!

Тихон Лук'янович, зненацька захоплений, не зовсім, здавалося, розумів директорову радість.

— Яка кампанія?—перепитав здивовано, все ще перебуваючи в колі недавніх сумовитих думок.

— Наша. Теплична. По часті родючості, — відрізав рукою в повітрі. — За кілька днів пускаємо пару й сонце. Ну, а в вас, як діла? — кинув зором на стіл, на пакетики, на купи зерна.

— Готуюся, — відповів Тихон Лук'янович коротко. Машутині слова про те, що за скільки днів можна пускати пару й сонце, викликали і цікавість і недовір'я.

А Машута вдоволений, поглядаючи на пакетики, розповідав про свої пригоди, як він бігав з одної установи до другої, з райвику до земвідділу, а звідти до комунгоспу, шукаючи отих гемонських флянців, як нарешті потрапив за сорок верстов на цукроварню і там усе роздобув.

— Тепер усе в наших руках. Усе.

З парку почулося тягуче рипіння коліс і фуркання коня. Простора гарба, повна кладі, прикрита брезентом, проїхала повз приміщення лабораторії.

Машута, зиркнувши в вікно, схопився за кепі.

— Приїхали. Ануж подивимось, — моргнув оком з таким виглядом, ніби там прибули багатющі трофеї, незаперечливі докази його героїчних перемог.

Тихон Лук'янович повільно, не поспішаючи, вийшов слідом за Машутою.

Пара коней з гарбою стояли біля скляної споруди теплиці. На землі коло гарби лежали скинуті труби, флянці, тут же стояв короб з електричними лампами, акуратно зложеними в сірих паперових кожухах. Завхоз з хурманом виймали з гарби вазони. Широка фаланга їх, різного калібру і стилю, маленькі, низенькі, конусоподібні, то широкі, пукаті, як кухонні горшки, розмістилися тут же на галявині, а ті все вибирали нові та нові.

— Мабуть Євген Самійлович з цілої округи зібрав горшки, — хтось пожартував.

Машута тільки усміхався. А побачивши Тихона Лук'яновича, переможним зором повів навколо гарби, по тому витяг із короба велику лампу й урочисто підніс угору.

— О! Дивіться! Запалимо таке сонце, що ого-го!

Тихон Лук'янович, повний здивовання, дивився на труби, на горшки, на лампи.

— Таки справді все на руках. Не сподівався, — мовив стиха, зворушений директоровою передбачливістю.

Машута зауважив напівжартома, з деякою ноткою задавакуватості.

— А ви сумнівалися? Не таковські ми. А як у вас діла? Скоро будемо сіяти?

Тихон Лук'янович нічого не відповів. Попросивши завхоза накопати землі для вазонів, він рівною ходою пішов до лабораторії. Тут, заклавши руки за спину, пройшовся поміж дошками із зерном, потім труснув головою, ніби розвіюючи недавні сумніви, і зосереджений і уважний заходився сортувати зерно по пакетиках.

А за скільки днів це саме насіння Тихон Лук'янович висаджував у наповнені обігрітою землею горшки.

Наготовивши цілий ряд вазонів, з обробленим насінням і окремо з контрольним, він вивосив у теплицю, де пробували вже ogrівання, і тут розміщав на полицях, що довгими рядами заповнювали все приміщення.

Висаджуючи все нові сорти пшениці, він не счувся як зайшла до нього Пелагія Йванівна. Нагадавши про обід, вона голосом, сповненим підозрілості, поспитала, що воно ото буде.

— Квіти б сказати, так ні?

— Пшениця, Пелагіє Йванівно.

— Пшениця? І до чого ж ото воно? У' горшках пшениця?

— Будемо взимку врожай збирати, — відповів жартівливо Тихон Лук'янович і додав поважніше, ніби отямившись: — Випробовуємо пшеницю в горшках. Шукаємо сортів, щоб добре родили.

— Так ото в горшки? Ну й вийде ж воно що, чи це так?

Тихон Лук'янович змовчав, а Пелагія Йванівна, посто-
явши, похвалилася, як і вона колись отаке робила. Сіяла жито по весні в миску, щоб паску прикрасити.

— Ну й що? Виросло? Колосилось?

— Та де там! — махнула рукою, — зійшла, позеленіла довго стояла, та так і зів'яла.

— То-то! А в нас вийде, — похвалився Тихон Лук'янович. — І зерно матимемо. Узимку й зберемо.

— Вийде? Подумайте. Що то значить ученість! Так ото, кажете, щоб сорти були родючі?

Поміркувавши, вона натякнула ще й про картоплю, що погано родить у степу.

— І картопля буде добре родити, — відповів весело, упевненим тоном, Тихон Лук'янович. І зніяковів.

„А чи буде родити? Чи не помиляємось?“ — мимохіть закралася тривожна думка, як тільки згадав нараду й виступи своїх опонентів та їх заперечення.

Розділ двадцять перший

Одного дня Тихон Лук'янович одержав з пошти черговий номер журналу: „Прикладна ботаніка“. Тож по обіді, уместившись на тапчані в своїй робітній

кімнаті, спокійно переглядав зміст книжки. Остання стаття за назвою: „Проблема прискорення вегетації рослин“ зразу ж впала йому в очі. Він похапцем, із зрозумілою цікавістю, розгорнув відповідну сторінку.

Це була, власне, інформація про нараду, що відбулася восени, у Харкові, з його участю. Інформація про його доклад. Тут, у стислій і досить спрощеній формі, було подано зміст його доповіді, де навмисно затушковано деякі положення і факти, натомість багато уваги приділено його критиці. Оперуючи фразами опонентів, досить уміло підібраними, особливо з промови професора Любарського, стаття, при удаваній об'єктивності, цілком солідаризувалась із безапеляційними твердженнями опонентів.

„Отже відкриття професора Ярового про природу озимості й прискорення вегетації рослин, — так закінчувалася стаття, — при видимій цікавості, являється не більше, як однією з чергових бульбашок, з якими часто молоді вчені, може й ентузіасти, але безкритичні до свого матеріалу, виступають перед науковими колами.

Ущиплива мова статті безіменного автора з перших рядків не сподобалась Тихонові Лук'яновичу. Та найбільше вразили його авторові висновки, остання фраза з бульбашками. Прочитавши вдруге цю фразу, він сердито кинув журнал на тапчан і схопився на ноги.

Обурення за в'їдливий тон, за надто легковажне поводження з його докладом, за захоплення фразами опонентів охопило його.

„Випадкові явища, що нічого не дають ні для науки, ні для практики“ — згадував твердження опонентів, повторювані і в статті. — Бульбашки! А що коли ці явища та знову потвердяться? Що тоді заспіваете?

Похмурий, з насупленими бровами, з кошлатою головою, мов ужалений, ходив по кімнаті. Нараз, стрепенувшись, підійшов до вікна.

Волохатий, сизо-молошній, хвилястий, як ранній туман, присмерк горнувся між стовбурами дерев, осідаючи на засніжені доріжки. Ясне світло, мов заграва, пробиваючись крізь галузки дерев, блискало звідти, з глибини парку.

Почуваючи недомагання, він два дні не виходив з кімнати, до теплиці, не мав на меті і цього дня виходити з дому, але тепер не стримався. Він зняв з вішалки кожуха, накинув на плечі, заховав у шапку кудлату голову й пішов з приміщення.

Навкруги було тихо, морозно. Сіявся лапастий, м'який, як пух, сніжок, легко й нечутно падаючи між деревами. Лише вгорі, заплутавшись у пожовклому листі, що полишилось на верхів'ях пізностиглого дуба, сумовито шелестів вітерець.

Тихон Лук'янович повільно, знайомою стежкою, свіже затрушеною снігом, пішов углиб парку.

Буйне полум'я, скоро виткнувся зза чагарників на галявину, вдарило в очі. Там, попереду сліпучим, як сонце огнем, палахкотіли, не згораючи, прозорі мури теплиці. Мільярди іскор, як діаманти, щедрою рукою розкидані, грали, переливалися в кучугурах снігу.

Коротку мить, мов зачарований, стояв він на галявині, милуючись із цього видива. Поривчастий вітер шугонув галявиною, нагадавши йому про дійсність.

Він прискорив ходу.

М'яке, тепле повітря війнуло назустріч, в обличчя, ледве, поминувши присінці, вступив до теплиці. Тут було видно, як у соняшний день. Кілька електричних

ламп, звисаючи на шнурах із скляної стелі, рівним світлом наповнювали приміщення. Довгі ряди низеньких полиць, заставлені вазонами із знятими вгору табличками на тоненьких паличках, рівнобіжно тяглися через довге, квадратної форми приміщення теплиці. Тихон Лук'янович поглянув на термометр на стіні, коло дверей, на вазони з молодим проростом, скинув кожух і нерішуче ступив уперед. На його обличчі поклаталася рисочка непевності, надій і побоювань.

Уже кілька днів зряду, як він, нетерпеливий, приходив сюди й оглядав вазони, чекаючи на зав'язку рурки. Не мавши змоги останні два дні виходити з дому, він тепер, з побільшеною цікавістю, але й тривогою поглядав на зелені руна. Не наважуючись, здавалося, розвіяти надій, він якусь хвилинку стояв непорушно. Нарешті схилив голову й обережно, тремтливими руками, розгорнув кущувату зелень. Чорна хмара враз насунулась на його обличчя, ставала темнішою, як він повільно посувався між полицями, оглядаючи проріст.

„Чи справді я помилявся й минулі спостереження були лише щасливим випадком? Чи може цього разу не додержав термінів при охолодженні? — блискавкою промайнула в голові низка тривожних запитань.

Та ось хмари на його обличчі почали танути, блідніти, зникати. Привітна усмішка, заграла в очах.

Обійшовши всі полиці, вийняв з кишені зошит, занотував спостережені явища виходу в рурку понад сотні нових сортів пшениці й, вдоволений, стояв серед вазонів, милуючись буйною зеленню. По тому накинув на плечі кожуха й твердою ногою пішов до дверей. У присінцях несподівано стикнувся з директором.

— Я так і думав, що ви на цих ланах гуляєте, — заговорив Машута веселим тоном. — Привіт вам од Віри. Цікавиться як діла, чому не приїжджаєте?

Три дні тому він був поїхав з дому в район по справах. Звідти, їдучи назад, завернув убік, до Вербівки, щоб навістити дружину. Повернувшись оце на станцію, він забіг на приміщення Тихона Лук'яновича, бажаючи поділитися своїми вражіннями й довідатися про становище з тепличними посівами. Не заставши його вдома, кинувся до теплиці.

— Так що нового? Як тут, на цих полях? Не колоситься ще? У районі теж запитували. Збираються приїхати, подивитись. Не підкачати б нам з колосками.

— Іде в рурку?! Бачу Бачу! — гомонів Машута, з урочистого вигляду Тихона Лук'яновича, зрозумівши, що тут сталися важливі події.

Вони зробили кілька кроків углиб теплиці, як спозаду почувся скрип. На порозі з'явилася висока, у пальті і в валянках, постать.

— Не сподівалися? — говорив Воропай, вітаючись. — Заїхав по дорозі. Ну як?

— Колінця вже зав'язалися. Значить, буде скоро колоситися. У лютому збиратимемо перший врожай. Знаменито — відповідав Машута.

— Природа в наших руках.

Воропай кинув оком на буйний зелений, як рута, проріст пшениці, на соняшне, затишне, заляте електрикою, приміщення теплиці, за блискучими вікнами якої, із стогоном і скавулінням бився вітер.

— Так колінця зав'язалися? — проговорив задоволено, прислухаючись до завивання вітру. — Тепер нам байдуже і стихії. Чи не правда?

Вони повільно пройшлись поміж зеленими полями, і Тихон Лук'янович охоче розповідав про дослідні сорти.

— Харашо! Розшифруйте їх,— піддакував Воропай.

Вертаючи парком назад, вони розмовляли про дальші досліди.

Машута, захопившись, розвивав думку про нове поширення станції, а Воропай закинув про практику. Треба, мовляв, спробувати весною посіяти в колгоспі.

Тихон Лук'янович не сперечався. Звичайно він про це і сам думав. Тепер можна. Ось днями виготує інструкцію й може поїхати.

Розмовляючи, вони скоро опинилися біля флігелька Тихона Лук'яновича й зайшли до його робітної кімнати.

Вімкнувши електрику, Тихон Лук'янович, ніби зненацька, опустив очі на тапчан, де лишився розгорнутий номер журналу й раптово нахмурився.

— Хотів би я знати, що скажуть тепер наші вчені. Хто бульбашки пускає? — мовив сердито, незвичним тоном, за яким приховувалося почуття болі й зневаги.

На запитання Машути про що йдеться, мовчазливо ступив до тапчана і взяв книжку „Прикладної ботаніки“.

— Ось прошу. Погляньте. Це ми, виявляється, у бульбашки граємося.

Воропай, уражений роздратованим тоном, зазирнув у журнал на розгорнуту сторінку й заінтригований нею, побіг по рядках. Та хутко скривив обличчя.

— Нічогенько собі статейка. Добре допомагають. — протяг спроквола, з гримасою. — Хто ж це пише?

Тихон Лук'янович знизав плечима.

— Хто знає. Та це байдуже. Друкує журнал, — зауважив сумовито.

Машута й собі уп'явся очима в рядки, потім, помисливши, махнув байдуже рукою, ніби не надавав тому ніякого значення.

— Це пусте. Звичайно, шкода, що з'являються порожні митикування в поважному журналі. Та не варто звертати на це увагу, — заспокоював стурбованого колегу. — Історія доводить, що нові відкриття на перших порах часто-густо зустрічали заперечення від туподумних людей.

Тихон Лук'янович важко зітхнув.

— Тут стільки працюєш, віддаєш всі свої сили, хочеш знайти щось для науки, збагатити нашу, не дуже вже багату, агротехніку, а там хтось вискакує і замість того, щоб допомогти, щоб спільними силами розв'язати проблему, починає тебе ледве не шахраєм узивати. Подумайте: бульбашки!

— Не журіться, Тихоне Лук'яновичу, — мовив Воропай. — Хай собі там пописують, а ми будемо діло робити. Будемо працювати. Будемо двигати вперед оту агротехніку.

Розважний тон втихомирив був Тихона Лук'яновича, та лишившись один в кімнаті, він знову захвилювався. Він уявив собі, що стаття із зневажливими виразами вийшла у світ, буде читатися і вченими і агрономами, тими самими агрономами, на допомогу яких він мі би вважати при масових дослідях у колгоспах, і почуття образи й тривоги огорнуло його. Ні, він не може байдуже поминути цієї статті. Він мусить подати наслідки своїх дослідів, мусить довести про них до наукового світу й заперечити твердження наради.

Тож вирішив звернутись до „Прикладної ботаніки“ із статтею.

Усівшись до столу, узявся за перо.

Він писав про свої нові досліді в теплиці, про дальшу роботу над розкриттям природи озимості. Він заперечував твердження опонентів про випадковість його спостережень, обґрунтовував правдивість гіпотез, висунених у своєму докладі, про певні стадії розвитку рослин, про процеси, що відбуваються в насінні, під впливом процедур.

„Цієї весни — кінчав він статтю, — ми спробуємо в колгоспах поставити масові досліді за звичайних польових умов, і я сподіваюся, що це дасть добрі показники і для науки і для практики сільського господарства.“

Після того написав коротенького листа до редакції, де вимагав видрукувати статтю в ближчому номері журналу. Запечатавши конверт, він зразу ж почав готувати інструкцію, як насіння обробляти, щоб масові досліді на прискорене вистигання пшениці в колгоспах запровадити.

Відійшло лише кілька днів, відколи Тихон Лук'янович вислав до редакції статтю та йому вже нетерпеливилось. Йому кортіло знати, як поставилась до неї редакція, чи буде надрукована і коли саме. Він хотів, щоб вона з'явилась якнайскорше й розвіяла б те негативне вражіння, що, певно, справила інформація про нараду на наукові й агрономічні кола. Навіть більше, він добре розумів, що поява цієї статті в журналі свідчила б деякою мірою про визнання в наукових колах його робіт.

Тож подумав, щоб прискорити справу, удатися з листом до когось із своїх знайомих. Його мислі зверну-

лися до Валентини. Він давненько вже збирався написати їй листа, щоб про себе нагадати і про неї довідатись. Та не мавши відгуку на першого листа, вагався, побоювався бути причепою. Тепер лучився дуже слухний випадок.

На початку листа він писав про свою роботу. Хвалився новими дослідями в теплиці, що потверджують його перші спостереження. Потім торкнувся інформації в журналі й своєї статті. Натякнувши про те, що вона могла б познайомити з нею й Аристарха Вячеславовича, він просив довідатись про її долю в редакції й сповістити його.

„Отже як бачите, мій любий друже, я працюю. Тут поки що все йде гаразд. Теплиця дуже допомагає в роботі. Вона просто перед вікнами на галявині, де, пригадуєте, садили городину, й виблискує електричним світлом. Я люблю вечорами поглядати у вікно, у парк, на її фантастичне видово. Тоді згадую і вас, ваш приїзд до нашого „монастиря“, наші зустрічі, пізніші розмови. Ще й досі з радістю вчуваю ваш голос, веселий сміх, жарти, і думаю, чого вас зараз немає тут. Як хотів би я вас тут бачити!“ Він жалкував, що не може взимку побувати в Харкові, як сподівався раніше. Все діла : досліди в теплиці, треба й до весни готуватися. Він висловлював надію, що вже потім по весні, напевно, вибереться до столиці й навістить свого друга. Нарешті цікавився, як вона живе і працює. „Не забувайте ж свого друга в „монастирі“ напишіть якнай докладніше про все“.

Скінчивши листа, він довго, схвильований, ходив по кімнаті. А то спинявся коло вікна й замріяно поглядав у парк, де білим полотном стелилася зима, то на теплицю, де негасимо, мов нові сонця, горіли огні електрики.

Розділ двадцять другий

Одного ближчого дня, Тихон Лук'янович вирішив побувати, нарешті, у Вербівці. Він мав на оці, користаючись з підтримки прихильного агронома, в особі Машутиної, домогтися запровадження в місцевому колгоспі масового досліду на прискорене вистигання пшениці.

Тож уранці на господарському дворі запрягли в легенькі саночки коня, і Тихон Лук'янович, напучуваний добрими побажаннями Машути, вирушив у дорогу. За скільки годин, перемігши тридцяти кілометрову степову відстань, з розкиданими зрідка хутірцями, наближався до Вербівки. Він не без цікавості в'їжджав у село. Якже! Це ж тут він у дитинстві наймитував, звідси пустився берегів.

Село змінилося. Одні хати ніби осіли, вгрузли в землю, світили облупленими стінами, стали зовсім ветхими, поруч підносились нові, недавно побудовані. Село розрослося. І навіть там, на широкому вигоні, де за його часів пасли худобу, де цвіли, пригадав, високі, як чагарник будяки, тепер тяглися селянські стріхи. Стрункі тополі, вириваючись зза стріх, гордовито мріяли вгорі своїми верховинами.

— Що сталося з Коверею? — мимохіть подумав, озираючись на село.

Кремезний, високий і довгий, з багатьма вікнами, будинок на краю вигона, притяг до себе його увагу.

Це була „Вербівська школа колгоспної молоді“. Звідти з галасом викотилась на вулицю ціла юрба дітвори. Невеличкий гурт хлоп'ят і дівчат з книжками в руках, у супроводі жінки, певно вчительки, простував на

дорогу. Тихон Лук'янович притишив коня й поспитав, як проїхати до агрономки.

Жінка в чобітках, у бекеші і в шапці з довгими вухами, зав'язаними на підборідді, відповіла стиха: „Я агрономка“. Але в ту ж мить, як тільки підвела голову, скрикнула радісно:

— Добрий день! Та вас і не впізнаєш, — простягла руку, з широкою, як та майська рожа, усмішкою. І не встиг Тихон Лук'янович опам'ятатися, як Віра Михайлівна стрибнула в санки.

— До мене треба от сюди, — узяла в свої руки віжки й круто і звикло повернула коня.

Тихон Лук'янович трохи посунувся, набік, даючи місце поруч себе, й проговорив:

— А я це вибрався сюди, щоб про посів поміркувати та й надумав до вас заїхати. А ви ось тут? У вчительки вже записалися? Чи не гадаєте зрадити агрономію?

Віра Михайлівна відповіла жваво:

— Зрадити? Навпаки. Я хочу й інших посвятити в агрономію. Викладаю школярикам агрономію. А видовго до нас збиралися. Мабуть здорово намерзлися за дорогу? — поглянула через плече на посріблену паморозю борідку.

Кидаючи короткі фрази, вона рівною ристю пустила вперед слухняного коня.

За скільки хвилин були вже біля її будиночка. Тут вона зручно стишила коня й легко, вистрибнувши із санок, розпахнула ворота.

— А тепер ходімо грітися, — запросила до хати після того, як разом з Тихоном Лук'яновичем випрягла коня й, накривши рядном, поклала йому сіна.

— Роздягайтесь, сідайте й розкажіть, — наказала привітно, як тільки зайшли до приміщення.

Тихон Лук'янович розстібнув кожуха й дістав з кишені записочку від Машути.

Віра Михайлівна сковзнула по рядках.

— Пише, щоб потурбувалася вами. Чудій, наче про це треба мені нагадувати. Та роздягайтеся, а я ось трохи приберуся.

Вона обережно, навшпиньках ступивши, розчинила двері до другої кімнати, і раптово заговорила здивовано-лагідним тоном:

— А, ми вже встали? Вже виспалися? Ми вже гуляємо?

Там серед кімнати стояла розкладна, з дерева зроблена, загородка. За її штахетками, на застеленій килимом підлозі, сиділо мале. Кругле, з короткими товстими ніжками, у панчішках, з червонястими щічками, з купою білого кучерявого волосся на голові. Малятко зацікавлено роздивлялося малюнки тварин у книжечці, та побачивши матір заіритувало:

— Ма... гу... гу, — залопотіло короткими складами й, кинувши книжечку, зайорзалось, на підлозі. — Ма-гу, — простягло рученята вперед, до бильця, безсило пробуючи підвестися.

Віра Михайлівна коротку хвилинку постояла коло перегородки, стежучи за безсилим порухами дитини.

— Ах ти „ма-гу“! Не можеш і попки підвести! — усміхнулася ласкаво. Схилившись, рвучко вхопила його на руки.

— Ну, здрастуйте, кажи, дядя. Ось, як ми вже вирости. Пізнаєте нас? — промовляла ніжно, радісно і гордовито.

Тихон Лук'янович, не знаючи що відповісти, ніяково усміхнувся. Мале, надувши губи, раптово заверещало.

— Ох, який же ти скандаліст, — вкинула Віра Михайлівна й, притиснувши до грудей, вийшла знову до другої кімнати.

Погодувавши, посадила його знову за загородку, поклала перед ним книжечок, іграшок, поправила зачіску перед дзеркалом і вийшла до вітальні.

— Ну розкажіть, що нового. Чому довго не приїжджали? Що чути з Харкова?

— Працюємо. Так ніби нічого. Давненько був збирався та вичікував, що покаже теплиця. Тепер видніше стає, — розповів про нові сорти пшениці, що пішли в рурку й будуть виколошуватись.

— Не „нічого“, а зовсім добре, — зауважила Віра Михайлівна, здивована з його стриманості. — Тепер уже й вчені зірки не заперечуватимуть ваших успіхів? — згадала осінню нараду, про що їй розповідав Машута.

Тихон Лук'янович похмурився.

— Хто знає. Покищо не визнають. Ну та побачимо, — проговорив жвавіше. — Приїхав оце, щоб у колгоспі спробувати, щоб перевірити на масовій сівбі. Як би його це зробити? До кого краще вдатися? Вам тут видніше.

— А вже ж, що видніше, — підхопила Віра Михайлівна й замислилась, міркуючи над тим, як краще зробити. — Та чого ж я думаю? Сьогодні в тутешньому колгоспі „Молоде життя“ виробнича нарада. Так ми і поговоримо. Єсть! Ось пообідаємо і рушимо.

Вона вибігла в кухню, де вже поралась дівчина, готуючи страву.

— Ну, Лесю, — сказала спокійно і просто, — давай нам чого поїсти, бо ніколи.

Скоро пообідали, вона розповіла дівчині, як і чим треба буде погодувати малого, як треба одягти, йдучи гуляти.

— Та не забудь же вуха перев'язати, бо сьогодні холодно, — дала останні розпорядження, натягаючи на себе бекешу. — До побачення. До побачення, Гайок, — помахала рукою до малого, що йорзався за загородкою на килимі. — А тепер можемо рушати, — звернулася до Тихона Лук'яновича, що очікувано, поглядаючи на рухливу агрономку, тупцював коло дверей.

Незабаром, пройшовши вулицею, вони опинилися перед великим подвір'ям з коморами, із стайнями, з великим, під залізним дахом, будинком.

— Ось тут і правління колгоспу, — показала рукою на будинок.

У просторій світлій кімнаті на табуретках і лавочках сиділо кільканадцять колгоспників. Нарада уже відбувалася. Говорив голова колгоспу Супрун, років тридцяти мужчина, кругловидий із спокійними, трохи натовленими очима.

Поява гостей, особливо професора Ярового, зродила цікавість. Адже його прізвище дехто чув і раніше, навідуючись на станцію.

— Сідайте ближче до столу, — попросив Супрун, закинувши, чи не скажуть чого на початку вчені.

— Ні, будь ласка, продовжуйте, а ми послухаємо, — відповіла Віра Михайлівна, пробираючись до столу крізь заставлену стільцями кімнату.

Супрун поправив свої рижі вуса й поінформував.

— Радимось ми оце про весну, щоб значить, як блисне сонечко та із стріх потече, ми вже на колесах були.

Потім діловитим тоном провадив свою перервану мову.

Він говорив про те, щоб заходитися зразу ж справляти сівалки, борони, букера. Щоб готувати зерно, щоб прочистити його, провітрити та й протруїти.

Тут же призначили бригадирів, говорили про слюсарів, хто буде відповідати за ремонт, хто має доглядати, чи вчасно і добре виконується робота.

— А тепер може вчені скажуть своє слово, коли що не так, — звернувся накінець Супрун до гостей.

Віра Михайлівна скинула оком на Тихона Лук'яновича, ніби натякаючи, що зараз випадає слушний момент для його виступу.

Тихон Лук'янович широкими очима озирався навколо. Він оце вперше мав нагоду побувати в колгоспі на нараді. Тож уважно слухав мову про те, як треба робити, щоб хазяйство підняти, щоб урожай кращий зібрати, то поглядав на стіни, завітчані різними плакатами, відозвами, лозунгами. Його увагу особливо притягав сільський малюнок, у кольорах. Чепурні білі хатки, широкі зелені вулиці, усновані дротами електричних проводів. Майдан з клумбами квітів, де бавиться дівора. А кругом села густі та високі, з важким колосом лани пшениці, безмежні як море, хвилясті як вітер. „Наше майбутнє“.

Замріяними очима, уп'явшись у малюнок, він прозирав ніби в те майбутнє. Тож Віра Михайлівна, взяла собі слово.

Власне кажучи, вона цілком задоволена з того, що тут почула. Вчасно підготуватися до весни це вже

наполовину виграти врожай. Звичайно наполовину, бо решта залежить від обробітку, від роботи в полі. Та про це вони ще поговорять потім, а тепер треба послухати професора, нашого земляка, про нову агротехніку, про те, як пшеницю можна сіяти, щоб кращий урожай забезпечити.

— Будь ласка, товаришу професоре!

Тихон Лук'янович, провизаний мов стрілами, кількома десятками, насторожених очей, стрепенувся. Спустившись на землю із замріяних височин, він пригадав колишню нараду в столиці й раптово відчув непевність.

— То дозвольте сказати дещо і мені про те, як кращих урожаїв дійти, — почав тихо, ледве стримуючи хвилювання. — Глибока оранка, вчасна і добра сівба, правильний сівозмін, гарне насіння — це те, що забезпечує врожай. А проте ви знаєте, що часом і за доброго, вчасного обробітку урожай терпить, терпить від посухи, від вимерзання, а то від запалу зерна. Усе йде гаразд, потім, дивись, за якийсь тиждень, другий до вистигання, подує суховій і спалить зерно. Що із цього виходить? А те, що якби на тиждень-другий раніше могла вистигнути пшениця, то можна було б застрахувати від запалу. Так от про це і поговоримо.

Розповівши про свої досліді, про прискорене вистигання пшениці, він закинув, що треба було б спробувати це в колгоспі, у полі, посіявши на перших порах якийсь десяток га озимої та ярої пшениці.

Накінець порадив, якщо колгосп погодиться на таку сівбу, виділити насіння, щоб найближчими днями можна було почати його обробляти.

— Звичайно це перші спроби, а все таки можна сподіватися на підвищення врожаю, — скромно закінчив свою доповідь.

Тихий шепіт, як поранковий шелест дерев кучерявої діброви, зірвався в кімнаті над головами колгоспників, і замовк. На зосереджених обличчях поклатася і задума і цікавість. Почулися запитання і застереження. Хтось запитував, чи не сіяли де в колгоспах отаким способом і який з того результат вийшов. Хтось висловлював сумнів, щоб ото з градусником пшеницю сіяти.

Коли перемови стихли узяв слово Супрун.

— Ми не проти агрикультури — говорив він повільно, знизуючи плечима, ніби дивуючись. — Агрикультура, машини, сівозміни, це все ми розуміємо. А от щодо обробки з термометром та з водою, то цього ще не чули. Щоб чого не трапилось, бо тепер знаєте? Радять, радять, наче і добре, а потім виходить не дуже... Конечно, я не думаю, ми чули професора, та, знаєте, стільки бува всяких, як би сказати, ну шкідництв, що хто його знає. Це ж пшениця, її легко згноїти. Просто скажу, яюсь боязко за це братися. Бо хто ж потім буде відповідати? Звісно хто? — голова.

Тихон Лук'янович збентежено слухав Супруна. Хоч він і не лестив себе надією, що тут зразу і вхопляться за його пропозицію, проте не сподівався на таке упереджливе, недовірливе, ба навіть підозріле ставлення до нього.

Збентежений, поглянув на Віру Михайлівну. Вона спокійно, ніби нічого особливого не трапилось, сиділа на стільці й безтурботно водила олівцем по газеті.

Помовчавши, він натякнув, що така сівба буде і в деяких інших колгоспах, про це потурбується, мовляв,

Наркомзем. На доказ поважності своїх слів витяг з кишені аркуш друкованого паперу.

— Ось так і треба б зробити, як написано тут, в інструкції.— Супрун узяв папір, посунувся ближче до світла й, тримаючи його обома руками, почав читати.

... Найкраща температура в воросі для озимих пшениць має бути від 0° до 2° тепла. При температурі нижче 0° , процес в насінні не відбувається.

... Насіння має бути вологе. Відволожують зерно в купі на підлозі, а для цього треба добрати й приготувати приміщення.

Він читав повільно й поважно про те, яких умов треба додержати, щоб у насінні відбулися потрібні процеси. Нарешті, не дочитавши до кінця, поклав папір на стіл.

— Щось воно дуже вже того, мудрьоно — розвів руками.— Щоб чого не трапилось. Як ви, товариші, гадаєте? Чи візьметься хто за це діло? Ти б узявся? — звернувся до ланового.

Той налякано покрутив головою. Йому з температурою возитися? Отакого ще не бачили. Хтось непевно закинув, що діло, конешно, невидане, а все ж треба б помаракувати над ним. А що коли справді результат вийде?

Супрун знову підніс до світла інструкцію й мовив, почитавши:

— Таки щось воно мудрьоно. Ні, мабуть ми пождемо. Подивимось. Вийде в інших, тоді спробуємо і ми. Так, мабуть, і запишемо. Ви як гадаєте?— звернувся до агрономки.

Віра Михайлівна ніби тільки й чекала на це. Вона підвелася, щоб подати свою думку, та несподівано почувся нетерпеливий голос:

— А може не так запишемо? Не поспішай, — це кинув Свиридів, секретар сільського осередку.

Почувши в сільраді, де був у цей час, що приїхав професор Яровий, він разом з Цибулькою пустився до колгоспу. Вони ускочили у приміщення саме в ту хвилину, коли голова робив останні висновки.

Протиснувшись до столу, й зрозумівши про що справа, Свиридів мовив:

— Як, значить, іде про те, щоб сіяти по вченому, щоб шукати способу боротися проти суховіїв і запалів та вимерзання, то я кажу: нам треба це зробити, бо я чув як це робиться, і нічого такого важкого там не має.

Віра Михайлівна, що спочатку була насторожилась, здивована несподіваним вигуком, спочутливо покивала головою.

— Я теж саме хотіла сказати. Справді, тут, в цій роботі нічого складного немає. На заводах виробляють які складні машини та інструменти, і робітники вміють, справляються, а ми не можемо насіння обробити? Треба за техніку боротися і в нас, у колгоспі, як он написано, — показала урочистим жестом на плакат, на стіні.

У кімнаті настала напружена тиша. Очі всіх уп'ялися в стіну, ніби вперше оце побачили там кольористий плакат з красномовними лозунгами, що кликали боротися за опанування техніки, за агрикультуру.

— Я беруся за це діло, — заявив Роман, розірвавши мовчанку.

Супрун ніби завагався й поспитав похмуро, ні до кого не звертаючись, хто буде відповідати.

— Хто береться за роботу, — відказав Роман.

Супрун замислився.

— Ти відповідатеш за все? З тебе будемо потребувати, якщо зерно згноїш?

Роман помовчав. Супрунове застереження збентежило його. Він поглянув на Тихона Лук'яновича. Короткий момент вони дивилися один одному в очі. По тому Роман мовив твердо, рішуче:

— Я відповідатиму.

Супрун узяв знову інструкцію й покрутив у руках.

— Звісно, я не проти агрикультури. Як так! Я тільки кажу, що невидане це діло. Ну, а коли така ситуація, то можемо спробувати.

— Треба посіяти, — підкреслив Свиридів. — Берися, Романе, за це діло, ти тут щось тямш. А професор допоможе ще словом.

— А як же! Звісно, — заявив Тихон Лук'янович.

Коли нарада незабаром по тому закінчилась і люди почали розходитись, Роман підійшов до професора й проказав несміливо:

— Наш голова сумнівається.

Тихон Лук'янович добре розумів, що сумнівається не тільки голова, що розвіяти ці сумніви зможуть тільки добрі наслідки задуманого масового досліду. Тож почав давати поради, як процедури провадити, як треба зерно відволожувати та за температурою стежити.

— Дивись же, Романе, — заважив наприкінці голосом, повним надій і тривоги, — щоб усе вийшло гаразд. Роби точно, як написано в інструкції.

По нараді Тихон Лук'янович закинув був, що треба рушати назад, у дорогу, та Віра Михайлівна рішуче запротестувала,

— Зразу в дорогу? У глупу ніч? У такий мороз? Та ви, що собі думаєте? Хочете заблукатися десь у степу? Хочете, щоб потім я за вас відповідала? Ні, я вас не відпущу. Переночуєте, спочинете, а зранку і в дорогу.

Тихон Лук'янович відчував слушність її міркувань і не сперечався.

У вітальні Віра Михайлівна попросила почекати на неї. Вона погодує малого та вкладе його спати.

— А ви посидьте, подивіться газети, книжки.

Тихон Лук'янович ступив у куток до етажерки. Тут на кількох полицках стояли книжки, між ними збірник творів Леніна, збірник з діалектичного матеріалізму, основи ботаніки, Гоголеві „Вечори на хуторі під Диканькою“, кобзар Шевченків.

Він довгенько зазирає на палітурку однієї то другої книжки, раніше, ніж спинився, нарешті, на Гоголевих вечорах.

Згодом вийшла й Віра Михайлівна.

Зачинивши за собою двері, мовила задоволено, тихо, урочисто:

— Заснув. Можна і погсмоніти.

Тихон Лук'янович загорнув книжку й хитнув головою.

— Кумедно. Невже було коли отаке на нашій землі?

Віра Михайлівна поглянула на книжку й усміхнулася.

— Ви читали „Вечори“? Леся теж любить це читати.

— А ви?

— Я? Я вже виросла, — завважила спокійно, — і не постаріла ще стільки, щоб згадувати колишні „Вечори“. У нас цікавіші бувають у Вербівці.

— Вигадуйте.

— Справді. Без вигадок. Шкода, що не вмію писати.

Наготовивши чай вона багато розповідала про село і нових людей, про хлібозаготівлі, про колгоспи, про сільсько-господарський гурток, про Цибульку, нарешті, що хоче поставити межі стихійним лихам, і не раз уже заходив до неї, запитував, коли ж приїде професор.

— Чи він і в роботі буде такий ретельний? — закинув Тихон Лук'янович. — Щоб не підвів? Поглядайте, будь ласка, як почнуть обробляти насіння.

Вони довго гомоніли про село, про врожай і досліді. Аж геть коло півночі Віра Михайлівна загадала, що час уже й спати.

Тихон Лук'янович уклався в вітальні, коло грубки на розложеному на підлозі сіннику.

Тут було затишно, тепло, просторо, хоч і не звикло.

Він довго не міг заснути. Перекидаючись з боку на бік, думав про нараду в колгоспі, про Супрунове застереження, про жвавий виступ Цибульки. А разом йому згадалася й остання ніч, проведена у дитинстві, тут же в Вербівці, коли він збирався пуститися в далекий світ.

Усе це, переплітаючись одне з одним, творило цілу гаму настроїв. А втім йому здавалося, що він нині, як тоді в дитинстві, опинився ніби перед новою дорогою, загадковою, невідомою, але привабливою, повною надій, а може і перемог.

Розділ двадцять третій

За скільки днів по нараді Роман Цибулька пішов селом пошукати приміщення для передпосівної обробки насіння.

Він згадав і подвір'я колишнього куркуля Ковері. Там близько кремезного будинку, де тепер у великій кімнаті містився червоний куток, а збоку жив безхатній колгоспник Семен Чміль з родиною, стояли ще вінбарі, де раніше взимку працювала куркулева маслобойка.

От це приміщення й прийшов оглянути Роман. Приміщення видалося цілком придатним, саме таким, як і радив Тихон Лук'янович: затишне, з дерев'яним долом, з віконечком, зручним для провітрювання і навіть з пічкою.

— Нам цього і треба, можна і діло починати, — мовив задоволено Роман і попросив Чміля, з яким оглядав приміщення, прибрати його, звільнити від усяких покидьків та трохи протопити.

— Кому ж то й для чого, для якого діла це приміщення потребувалось? — поцікавився Чміль.

— Будемо до сівби готуватися. Насіння будемо обробляти. Ось що!

— Як то насіння доробляти? — розвісив вуха Чміль.

— А так і будемо доробляти, — засміявся Роман. — Усякі процедури робитимемо, щоб потім, як посіємо скоріше росло та краще родило. Урожай, одне слово, будемо підіймати. Якщо хочеш, приставай до нас, бригаду організую, попрацюєш з нами.

Чміль ображеним тоном відказав, що хоч він і неписьменний і в батраках ходив, а не дозволить глузувати з нього.

Роман умовляв.

— Ти, Бавиловичу, не ображайся. Я кажу наосяще. Агрикультуру будемо двигати, щоб хліб краще родив. Приставай до нас. Ти ж тепер гулящий? — пробував переконати Чміля, доводячи поважність своїх намірів.

— Агрикультуру двигати? Бреши, бреши, а ще й комсомолец. Двигайте, у вінбарі, — пирснув зо сміху й, махнувши зневажливо рукою, вийшов у двір.

Роман сумовито, спантеличений неприязною мовою Чміля, подивився йому в спину, по тому заходився знімати по кутках павутиння, прибирати приміщення, наводити в ньому чистоту.

А наступного дня до цього приміщення Роман з кількома товаришами привіз на санках кілька лантухів озимої пшениці й висипав її ворохом на чистий діл провітреного і протопленого приміщення, де стояла наготовлена в діжці вода, лійка, лопати.

Хоч Роман, діставши інструкцію, першого ж дня добре вистудіював її, а втім, приступаючи до процедур, хотів ще раз перевірити, чи все добре усвідомив. Тож розмістившись із своєю невеличкою бригадою коло вороха, повільно, уголос прочитав ще раз інструкцію, спиняючись над кожною фразою й гуртом обмірковуючи, коли що здавалося неясним.

— Зрозуміло для всіх? — поспитав Роман наприкінці, після того, як дочитали й обміркували останній пункт поради.

— Начебто, — зауважила комсомолка Настя Сімейко, важко зідхнувши, й зробила при цьому незрозумілий порух плечами.

— Аж не віриться. А цікаво!

— Ну помагай пан біг,—засміявся Василь Дорожка, зводячись на ноги.

— Може ще молебна заказати? — пожартував Роман. — Ні, обійдемося вже своєю власною рукою, як там співається, та інструкцією, — мотнув папірцем.

Робота розпочалася.

Це була досить проста, невибаглива, для кожного приступна робота, що вимагала лише звичайної уважності й точного додержання визначених правил.

Спочатку зсипане ворохом насіння розгорнули на підлозі рівним шаром. Після цього один брав з діжки лійкою воду й повільно поливав шар, в той час, як другий перелопачував шар, дбаючи, щоб зерно скрізь було однаковою мірою змочене, щоб вода не попадала на підлогу. Після того, як змочене насіння протряхало, всмоктуючи в себе вологість, починали знову поливати водою й перелопачувати.

Роман, уважний і заклопотаний, з пробудженою жилкою молодого дослідувача й почуттям відповідальності за взяті на себе обов'язки, метушився коло насіння. Він то відмірював воду, стежачи, щоб витрачалось не більше, як визначено в інструкції, то брався за лійку чи за лопату, бажаючи показати іншим, як слід робити, коли йому видавалося, що зерно не гаразд перелопачується або надто щедро поливається водою.

— Ось так, от так, отакечки, — примовляв м'яко й ласкаво, раз-у-раз зазираючи в інструкцію.

Коли молодики, засукавши рукава, працювали коло насіння, до приміщення надійшов Чміль.

Мовчазливо, нічого не кажучи, став на порозі, витяг з кишені пожовклу стару газету й, одірвавши маленький шматок, старанно розімняв його пальцями.

Потім назбиравши в кишені щипочку тютюну, згорнув цигарку. Якусь хвилину солодко смоктав її, скося, із зневажливою міною на гострому обличчі, поглядав на молодиків. Нарешті мовив глухо, глузливим тоном, мотнувши головою на змочену пшеницю.

— Ну і що ж це воно таке?

— Що бачиш, чоловіче, — відповів Василь Дорожка, перегортаючи лопатою шар. — Обробляємо зерно.

— От не знала баба клопоту. Ну й для чого ж ото?

— Яровизуємо, Семене Вавиловичу, — ось для чого, — кинула Настя Сімейко, щойно поставивши лійку на підлогу.

— Так. Так, — поцмокав губами Чміль. — Тільки що з цього, питаюся, вийде?

— Що вийде? Я тобі вже казав, — устряв у розмову Цибулька. — Пшеничка гарна виросте. А з неї напечемо хліба, білого, пахучого, пухкого, аж-аж! — повів носом Роман, ніби почув приемний пах пшеничного, свіже напеченого, щойно з печі вибраного хліба.

Хлопці весело засміялися. Чміль затягся димом, по тому чмихнув носом.

— Не їсти вже нам мабуть такого хліба.

— Чого ж це, папашо, зрікаєтеся такого хліба! — кинула жартівливо, з поважним видом Настя, — боїтеся може шлунок пошкодити?

Чміль зробив удавано-байдужий вигляд, ніби хотів сказати, що не її це розума діло. Почухав нігтями підборіддя, вкрите рижим ріденьким щитинням і зідхнув.

— Ні, не їсти вже такого хліба. Вже не бачити нам таких паляниць. На гливтяках доведеться сидіти.

Цибулька не стерпів.

— Не треба зарікатися, Семене Вавиловичу. Будемо їсти ще й не такий. Солодкий хліб будемо їсти. Приставай до нашої бригади. Берись за роботу.

Чміль повів оком по шарах змоченої пшениці й розійшовся сміхом.

— З оцієї пшениці солодкий хліб наросте? Ну з цієї наросте!.. Їстимете! Не так його хлопці, треба робити. Молоді ще ви! — кидав крізь сміх ущипливі слова. — Не так його робили. Раніш чорні пари робили, як пух той лежали, то й хліба родили, а тепер у коморі пораються! Працюйте тут сами, а я вже краще пожду роботи в полі, ніж сили по дурному отут витратити.

Він сплюнув сердито набік і поважною ходою, з виглядом людини, що знає собі ціну, пішов з приміщення.

По кількох днях тричі змочена пшениця почала кільчитися. Маленький, ледве помітний зародок, що зберігався досі в непорушному стані, почав оживлятися, проростати.

Роман нетерпеливо, як колись на його очах робив професор, брав одну, то другу зернину й, нігтями розчіплюючи кожуру, спостерігав за зміною зародка.

— Росте! Ось дивіться! — показував своїм товаришам зернину, вдоволений з того, що своїм втручанням збудив заховану в зернині чарівну живу силу.

Завваживши, що зародок, прорісши, упирається своїм гострим живчиком у шкіру, а то вже навіть витикається маленькою, упругою, ледве помітною точкою, здібний ось-ось розірвати її, Роман подумав, що треба припинити даліше проростання. Розчинивши двері й віконечко, почали охолоджувати приміщення,

Тепер вони мали доглядати, щоб температура в приміщенні й воросі зберігалася саме та, що вимагалось за інструкцією, щоб відбулися в зерні потрібні процеси розвитку. Тож безпересталь удень і вночі, чергуючи, клопоталися коло зерна, вимірювали температуру, згортали у ворох, коли зерно починало надто охолоджуватися, чи навпаки, стелили тонким шаром. Стежили, щоб воно не взялося цвіллю, щоб лишалося в доброму стані.

І знову якимось зайшов до приміщення Чміль. Згсунувши руки в кишені старої світини, він постояв хвилину, гордовито, з неприхованою усмішкою, поглядаючи на зерно то на молодиків.

— Все ще доробляєте? Носитесь, як дурень із ступою, не знаєте вже куди й приткнутись, і сюди, і туди, — розвів перед себе руками.

— Доробляємо. Трудимось, — відповів спокійно Василь Дорожка, запустивши руку у ворох, — бо знаєш, якщо хочеш їсти калачі, то не сиди на печі.

Чміль почухав борідку.

— То вже так. Звісно. Я согласен. Слова нет, — пробурмотів невдоволеним тоном, зрозумівши, що на його адрес зробили не дуже чемний закид. — А тільки, щось воно кумедне виходить, щоб ото в коморі день і ніч коло зерна товктися. По моему це все юрунда.

— По твоєму? Ну ти професор, — укинув Цибулька викликавши сміх у молодиків.

Чміль промовчав. Він зніяковіло, озирався навколо. По тому, помацавши в кишені, витяг шматок газети, довго й задумливо розминав його, нарешті поспитав, чи немає в кого тютюну.

Дорожка кивнув головою на лавочку, де лежала його пачка махорки з білим, акуратно зложеним папіром.

— Як немає? Будь ласка.

Чміль мовчазливо скрутив цигарку, послинив язиком і розпаливши, солодко зотягся димом.

— Міцний у тебе, Василю, тютюнець, — похвалив Чміль. — Аж у грудях бере. Ну, все таки, хлопці, до чого це воно йдеться, — проговорив згодом тихомирно. — Невже таки пшениця наросте?

Цибулька позирнув на Чміля.

— Закортіло калачів? Треба заробити. Може хочеш працювати?

Чміль знизав плечима.

— Та воно звісно, як би знаття, то конешно, чого б і не так.

Роман помислив.

Ближчими днями він сподівався приступити обробляти насіння ярої пшениці, тож треба буде ще людей. Він подумав, що може справді треба притягти до своєї бригади цього бурлакуватого Чміля, може він оговтається.

— Так от що, Семене Вавиловичу. Якщо хочеш, не заглядай по кутках, а ставай до роботи.

Чміль не сподівався, здавалося, на такий зворот справи.

— Конешно, якби знаття, — процідив знову, вагаючись, а зрештою пристав.

— От і добре. Привчайся! Придивляйся, бо потім, може, самому доведеться чергувати, — розповідав Роман, як треба робити, щоб пшениця потім добра росла.

Чміль похитував головою.

— Побачимо, що з цього вийде. Щось тільки не дуже віриться.

Розділ двадцять четвертий

„Дорогий дядя Тихоня. Хоч Ви поступили тоді зовсім не по джентльменські, несподівано накивали п'ятами з Харкова, а проте мені приємно було дістати од Вас звістку, довідатись, що Ви здорові й бодрствуете в монастирі. Розуміється, я хотіла якнайскоріше вдовольнити Вашу цікавість і зразу ж, як тільки встигла дещо з'ясувати про статтю, взялася за перо. Я мала розмову про неї з товаришем Коверею. Може Ви знаєте його? Це тямуща людина, науковий співробітник інституту, раніше працював у Наркомземі. Він читав цю статтю, як член редколегії журналу „Прикладна ботаніка“. На його думку тепличні Ваші досліди не дають ще достатнього матеріалу для заперечення висновків осінньої наради. Він гадає, що краще, у ваших же інтересах, щоб не потрапити в неприємне становище, почекати до накопичення ширшого матеріалу. А проте це його особиста думка. Вашу статтю він гадає поставити на обговорення редколегії. Ось так справа із статтею. Чи вдовольняє це вас?

„Зі свого боку хочу завважити, що Ви зробили необачно, відмовившись від кафедри фізіології в інституті. Бо замкнувшись на глухій станції, Ви замикаєтесь у вузьке коло проблем, одриваєтесь од наукового життя. Не зможете дати для науки того, що змогли б дати, працюючи в центральних закладах, в оточенні наукових і особистих друзів. Правда, кафедра фізіології в інституті заміщена тимчасово. Аристарх Вячеславович якось недавно висловлював думку, що Ваша кандидатура мала б великі шанси. Подумайте“.

„Ну, що ж у Вас, дядя Тихоня, нового? Чи тільки й життя, що теплиця та рурка? Коли ж Ви, нарешті, виберетесь до Харкова? Саме б оце впору. Якраз сезон. Облиште на якийсь тиждень роботу. Все одно не переробите. Приїжджайте. Буду дуже рада. Буде весело. Не жалкуватимете. То як, мій хороший друже? Чекаю на Вас. Ваша Валя.“

Тихон Лук'янович, зворушений останніми рядками листа, удруге прочитав їх. Особливо вразили його прикінцеві слова: „Чекаю на Вас. Ваша Валя“. Ці слова прикували до себе всю увагу його, захопили свідомість, наповнили собою всю істоту його.

— Чекаю на Вас. Ваша Валя. Ні, таки вона мене любить, любить. Моя Валя, — повторював у захваті, ніжно, пошепки, з притиском.

Схопившись на ноги, він радісний і тремтливий, сяючи очима, ходив по кімнаті, лагідно усміхався й ніжно повторював: „Моя Валя“, ніби бачив її перед себе, почував її голос, ніби вперше в тих словах почув красномовні докази її визнання.

Згодом втихомирившись, сів до столу й ще раз повільно почав читати листа. Тепер він спинився на першій половині його. Тривожні вогники все частіше спахували в очах, як він далі й уважніше читав.

Нарешті, зідхнув, нахмурився. Йому тепер видалося, що за досить стриманими виразами Валентини, приховується прозорий натяк на можливу затримку його статті. Щоправда, редакція ще не розглядала її, але ж є думка одного члена колегії. Не досить нового матеріалу! Випадковість! Думка, що збігається з висновками наради.

Так що ж? Треба чекати накопичення нового матеріалу?

Він мимохіть подумав про Коверю. Чи не той?
— А коли той?

Тихон Лук'янович завагався зробити якісь висновки. Звісно, кожен науковий робітник може висловлювати свою думку. Зрештою нічого ще невідомо, може редакція ухвалить і стаття буде видрукована.

Тож вирішив, не барячись, написати до Валентини. Він дякував їй за листа, за ласку, просив вибачити за клопоти. Але справа із статтею його так турбує, що він дозволяє собі знову просити її навідатись до редакції й сповістити його про остаточні висновки.

„Ви запитуйте, мій хороший друже, коли я зможу вибратись до Харкова?—писав далі в листі, оминаючи справу про кафедру.—Якось та виберусь. Неодмінно. Гадав ближчими днями та не доведеться, бо весна на носу й треба думати про масові досліди. Треба готуватися до них, щоб добре вийшли, щоб товариш Коверя не закинув більше випадковості в моїх дослідах. А покищо чекаю на вашого листа. Пишіть більше, частіше. Не забувайте про свого друга, який так часто мріє в себе про золотоволосу, веселу дівчинку Валю“.

Втішаючи себе надією, що його стаття може незабаром ще з'явиться в журналі, він знову подумав про масові досліди. Так, тільки масові досліди з добрими наслідками зможуть розвіяти серед наукових кіл недовір'я, що створилося там навколо його роботи.

Турбуючись долею засіву у Вербівському колгоспі, він постановив поїхати у Вербівку, доглянути за процедурою над насінням, а заразом довідатись і про Коверинового сина.

Одного ближчого дня узяв у дворі коня й маленькими саночками вирушив у дорогу.

Діставшись до Вербівки, заїхав до правління колгоспу.

Супрун, що на цей час сидів у конторі за столом, щось вираховуючи, зустрів досить стримано.

— Вичисляю ось зерно на посів, — моргнув оком на табличку з цифрами. — А ваші вже сіють, чи збираються сіяти. Там возяться з ним у вінбарі. Подивилися б, може що не так.

— Авжеж. Для цього й забився сюди, — відповів Тихон Лук'янович.

— Петре, — звернувся Супрун до одного хлопця, що збирався на вулицю, — справив би товариша вченого до Ковері, тобі це буде з руки.

При слові „Коверя“ на обличчі Тихона Лук'яновича певно відбилосся занепокоєння, бо Супрун поспішився пояснити.

— До подвір'я Ковері. Був тут кріпкий мужик, тепер розкуркулений. Там Цибулька з хлопцями коло зерна вовтузяться.

— Ось що, — процідив Тихон Лук'янович, здивований з okazji.

Він не любив хвалитися своїм безрадіним дитинством ані згадувати свого наймитування. Тож і тепер промовчав про те, що добре знає, хто такий Коверя. Але одмовився од провожатого, мовляв він і сам знайде дорогу.

Високі старезні тополі коло подвір'я, уквітчані памороззю, що рясними кетягами осаджувала густе галуззя, нагадали йому колишній хутірець Ковері.

Він притишив коня. А що ворота були розчинені, то заїхав одразу до двору. Вилізши із санок, зацікавлено озирався навколо, на великий, кремезний будинок

під залізним дахом, із пофарбованими віконницями, на вінбарі, повітки й комори, що опоясували розлогий двір. Ніби пригадував, що тут змінилося. Несподівано двері вінбару прочинилися. Звідти визирнула зав'язана хусткою голова та й зникла знову за дверима. Натомість вийшов парубійко, у чоботях, у довгому, по коліна піджаку із сивим коміром із барашка. Коротку хвилину він дивився в двір, потому кинувся до санок.

— От неждано,—негадано,—розплився широкою посмішкою, несміливо простягаючи руку, щоб привітатися.

— Здоров буз, Романе, здоров,—проговорив Тихон Лук'янович, міцно потиснувши хлопцеві руку. — Ось куди ви забралися! Як же воно тут у вас?

Роман добре зрозумів запитання. Його біляве обличчя раптового прибрало поважного вигляду, де можна було прочитати і вдовolenня і непевність.

— Обробляємо, — мовив коротко.

— І що? Все гаразд?

— По інструкції.

— Ану покажіть, подивимось.

Роман замнявся.

— Підемо спочатку до хати, обігріємося.

— Ні, ні,—заперечив Тихон Лук'янович. — Треба подивитися. Спочатку діло, а тоді можна й погрітися.

Він увійшов у вінбар.

Настя Сімейко й Дорожка, стояли навколюшках коло вороха й руками розгортали зерно, стелили його товстим шаром по підлозі.

Тихон Лук'янович кинув оком на ворох.

— Руками?

Дорожка розгублено підвів голову й перепитав, хіба руками не можна.

— Можна і руками. Тільки лопатою зручніше, хоч від цього може попсуватися деяке зерно.

Настя сперлась рукою об ворох.

— Так ми будемо руками. Хай буде важче, аби краще вродило. Совіцька власть труди любить.

Дівчин дотеп усім сподобався.

— Ну, працюйте, — відказав, заохочуючи, Тихон Лук'янович.

Поспитавши термометр, заходився виміряти температуру у воросі і в шарах. Потім узяв у руки кілька зернин, вийшов на світло й уважно обдивився. Знову взяв з другого боку кілька зернин і так само уважно й мовчазливо обмацував кожуру, торкаючись пальцями маленького, як точка, пророста, що випинався із оболонки.

— Так що? — не стерпів Роман, який нетерпеливо й боязко стежив за порухами професора.

— Нічого, гаразд, — процідив нарешті Тихон Лук'янович, оглянувши нову пучку насіння, зачерпнутого із середини вороха. — Головне тепер — точно витримати термін і стежити за температурою, щоб зерно не перегрілось, щоб зародок лишився в такому стані ані на йоту більше не проріс.

Поцікавившись справою з яровою пшеницею, Тихон Лук'янович порадив, коли саме можна приступати до її обробки.

— Так як сонечко почне пригрівати, тижнів за два до ранньої сівби, і починайте. З ярою менше клопоту. — Захопившись, він почав викладати, як треба над ярою процедури провадити.

— Ну та це все в інструкції написано. Робіть по інструкції. А тепер можна і погрітись, — мовив накінець, потираючи намерзлі руки.

Роман прошепотів щось до Насті. Дівчина всміхнулася, кивнула головою на знак згоди й метнулася в двір.

— Тільки не барися ж!—кинув у догонку Роман і попростував з Тихоном Лук'яновичем до будинка.

Скоро були в присінцях, що ділили приміщення на дві половини. Звідси Роман повернувся ліворуч, де, пригадав Тихон Лук'янович, була колись світлиця.

Це була чиста, простора кімната Ковері з кількома вікнами, на полах. Колись тут коло глухої стіни стояло широке дерев'яне, з бильцями ліжко, з високою, ледве не до самої стелі, горою пухких подушок, у кутку біля дверей містився дерев'яний, масивний, з різьбленими дверцятами буфет, а навпроти коло стіни, заповненої на всю широчінь іконами в рамцях із штучною позолотою, стояв дубовий стіл.

Це була парадна кімната куркуля, доступ до якої був заборонений для наймитів. Це була його „святая святих“, двері якої відкривалися лише в дні великих свят, де, повернувшись з церкви обідали, приймали вибраних гостей.

Все це раптово промайнуло в голові Тихона Лук'яновича. Тож почуття цікавості, непевності, а може навіть незрозумілого страху мимохіть поійняло його тепер, як тоді, коли в дитинстві боязко зазірав до цієї світлиці. Та ледве переступив поріг, ледве зачинилися за ним двері, як спинився, приємно вражений. Коло глухої стіни, замість ліжка, стояли дві невеличкі шафи, крізь скляні дверці яких виднілися книжки. На полицях третьої лежали маленькі пучки висушених колосків пшениці, ячменя, великі гранки соняшника, кілька колосків кукурудзи. Серед кімнати стояв вели-

кий стіл. Кімната, прикрашена плакатами та портретами вождів революції й видатних письменників, стала ніби просторішою, світлішою, привітнішою.

— Тепло тут у вас, — проговорив вдоволено Тихон Лук'янович, озирючись по кімнаті.

— Це наш червоний куток, — похвалився Роман, — а то бібліотека. Стяглися восені гуртом та й купили оце.

Він витяг з кишені ключа й відімкнув шафу. Тихон Лук'янович зацікавлено, з професійною звиклістю, потягся до полиць. Тут були переважно невеличкі книжки з окремих галузей сільського господарства й польових культур, кілька брошур з політкампаній та ще з десяток книжечок з красного письменства.

— Малувато, — зауважив Тихон Лук'янович, — треба б прикупити, — й назвав цілу низку книжок з поля агрономії.

— Треба б, — зітхнув Роман, — та купило притупило. Розбагатіємо, тоді вже поїдемо за книжками.

Тихон Лук'янович пообіцяв, якщо Роман навідається до нього на станцію відібрати дещо із своїх книжок для їхньої бібліотеки.

Романові очі спалахнули вогниками. Як же. Він безпремінно, як трохи управиться, загляне на станцію.

Тихон Лук'янович звернув увагу на шаховку з колосками. Роман усміхнувся, ніби йому було ніяково, тому оловів: у них тут виник невеличкий сільсько-господарський гурток, читають книжечки, ну і так міркують, агрономка навідується. Віра Михайлівна. Ото вона і шафу завела, щоб значить видніше було.

Тихон Лук'янович привітно, уважним зором зміряв парубійка. Ніби кажучи: так ось який ти, а я і не знав

Ніби тільки тепер йому стало зрозумілим, звідки в нього береться кмітливість, і знання й уміння розбиратися в агрономічних питаннях.

— Так у вас тут гурток? Учитесь? Молодці! Може вийдуть з вас молоді дослідники. Учіться!

Він знову загадав, щоб той навідався до нього за книжками, потому поглянув на свого годинника й закинув, що треба далі рушати.

Роман, що з якоїсь хвилини насторожено поглядав у вікно, то прислухався до звуків за дверима, раптово збентежився.

— Уже в дорогу? Та ні, ви пождіть. Погрійтеся. І коняка краще відпочине, поїсть та може..

Він замовк і, знімаючи, кинувся за двері.

Незабаром Роман повернувся, а з ним ступила до кімнати Настя з великою мискою кислї, щойно підсмаженої капусти, що так і парувала апетитно-лоскотним духом.

— Як же так. Треба погрітись, перекусити. Ось сюди на стіл. Тут покищо нікого немає,— прибрав Роман зі столу газети, куди Настя поставила миску з капустою, тарілки з виделками й великий окраєць хліба.— Треба підкріпитись, бо дорога далека. Скидайте свого кожуха й сідайте.

Тихон Лук'янович завагався. Він мав на меті навідатись ще до Машутиної, де сподівався перекусити та й відпочити, з тим, щоб зарання й назад виїхати.

— Ні, ви вже, будь ласка, сідайте, нашої колгоспної капусти покуштуйте,—припрошувала Настя, нарізаючи хліба й привітно поглядаючи на знімаючого професора.

— Ну так і будь,—погодився, Тихон Лук'янович, зворушений гостинною чемністю молодих колгоспників.

Як тільки всі трое всілися до столу, Роман несміливо одгорнув борта піджака й витяг півлітровку й дві чарочки.

— Треба погрітись. Як же. Бо з холоду та й знову на холод. А дорога ж далека, — мовив несміливо, ніби виправдуючись, наливаючи у чарочки. Ну хай же добре вродить наша пшениця!

Тихон Лук'янович живо перекинув чарочку.

— А тепер спробуй і ти, — Роман налив у свою чарочку й подав Насті.

Настя, засоромившись, хихикнула.

— Ніколи і в рот не брала, а вже тепер, раз таке діло, спробую. — Вона поглянула на Тихона Лук'яновича й піднесла чарочку до рота. Та ледве доторкнулася губами до вінця, як кисло скривилася.

— Хай їй грець! Мені й так тепло, — поставила на стіл.

— Діло хазяйське. Нам більше лишиться, — зауважив Роман, наповнюючи й другу чарочку.

Після другої відновилася розмова. Роман торкнувся обробки ярої пшениці, похвалився, що візьме для цього гарновку. Настя мимохіть згадала, як добре родила ця пшениця в Ковері.

— Як вода стояла, було чим робити.

— Треба, щоб у нас краще вродила, — зауважив Роман. — Чи не правда? — поглянув на Тихона Лук'яновича.

— Для того ж і робимо, — відповів Тихон Лук'янович і спитав про Коверю.

— Хто його знає, де він, — відповів Роман. — Хотіли було спочатку вислати його кудись подалі, та потім змінили, старий уже та наче й покірний. До сестри, була чутка, у сусідній район перебрався,

— А де ж його син? Був у нього син учений. Чи не чути про нього?

— Микола Самсонович? Якже, знаємо. Являвся і він раніше сюди. А вже останні роки перед розкуркуленням щось не видно було. Чутка йшла, що посварився з батьком. Розійшлися.

— По духу розійшлися. Зрікся він батька чи що. Та хто їх знає, — вкинула й Настя.

— Зрікся? А де ж він тепер? — перепитав Тихон Лук'янович, ще більше зацікавлений.

Роман розвів руками.

— Хто знає. Раніше працював на Волзі, потім у Одесі. Пізніше була чутка, що десь у Харкові.

Тихон Лук'янович замислився.

— У Харкові?

В цю хвилину скрипнули двері. До кімнати зайшов Дорожка й потер руками.

— Холодно? Ну погрійся. — Роман налив чарочку. — Ще б трохи й запізнівся.

Настя вкинула, що треба, мабуть, змінити Василя—хай погріється, й знялась зза столу. За нею й інші.

Тихон Лук'янович почав збиратись від'їжджати.

— Дивися ж, Романе, щоб і з ярою робив усе, як по інструкції, — тепло потиснув на прощання руку. За двором був завагався, чи не заїхати до Віри Михайлівни, та поглянув на годинника й вирішив, щоб не запізнитися, вертати додому. „Хай іншим разом“, — подумав про себе, спрямовуючи коня на битий шлях.

Іхав спокійний, улевнений, що на цих молодиків можна звіритися, і тільки думка про того Коверю викликала задуманість на його спокійному обличчі.

Розділ двадцять п'ятий

Раз ввечері на зборах партосередку, довго засидівшись, міркували про весну, про сівбу, про те, що за скільки днів, як трохи протряхне, треба і в поле виїздити. Цікавились і Романовою роботою над зерном, висловлювали сумніви, побоювання і застереження.

— Гляди ж, Романе, — нагадав Свиридів поважним тоном, — справа сурйозна. Щоб зерна не згноїв бува.

Роман відповідав, що в нього все добре ідеться, як прописано в інструкції. Та вийшовши на вулицю, відчув занепокоєння за долю своїх дослідів. І хоч він мав зранку заступати на своє чергування, та йому заманулося ще тепер навідатись, самому доглянути за насінням, коло якого цієї ночі чергував Чміль.

Тож замість того, щоб іти додому, потяг селом до колишнього Ковериноного подвір'я.

Стояла ніч, темна, беззоряна, чорна, якрілля на весні. Навкруги було тихо, мовчазливо, ні звука. Село вже спало, повите пухким мороком, густим, волохатим, як кучері вовнястих баранів. Тільки ще там позаду, де лишилася контора колгоспу, блимав огоньок, яскравим відсвітом, мов райдуга, відбиваючись у густому мороці.

Глибоко пірнаючи чобітьми в грузьку та чіпку, як трясовина, землю, напоєну талою, ще не висхлою водою, Цибулька важко чвалав уперед.

Коли був недалеко вже подвір'я, несподівано зза воріт, мов з безодні, виринула чорна, як ніч, постать. Наблизившись, Роман відчув на собі колючий погляд і мимохить і собі зазирнув в обличчя стрічному. Зігнута постать з нахлобученою шапкою й піднятим ко-

міром кожушанки, прочвалала повз нього, відвернувши голову вбік. Роман байдуже, поинятий своїми мислями, пройшов до двору. Та опинившись за хвірткою, раптово стрепенувся. „Чи не старий Коверя? — спинився уражений, ніби полоснув його хто ножем. Він повернув назад, за ворота. Напружив зір. Прислухався. На вулиці нічого вже не видно було. Постать зникла в темряві, як у безодні.“ Чого б він з'явився сюди? То мабуть привидилось“, — згадав перекази людей про те, що Коверя живе десь у другому районі, у свого родича.

Зайшовши до двору, попростував до комори. Тут у коморі, де провадились процедури над насінням ярої пшениці, було темно. Він покликав Чміля, але той не відгукнувся. Тоді пішов до вінбару. Там задушливо чаділа лампа. Чміля і тут не було. Він узяв термометр і поклав у зерно. Потім трохи згорнув його й знову повернувся до комори. Засвітивши лампу, засунув руку у ворох. Зерно в середині почало перегріватися. Він мерщій розчинив двері, схопив лопатку й почав розгортати ворох. Охолодивши зерно, причинив двері й ступив у куток, де лежали лантухи з пшеницею для контрольного посіву. Гадаючи почекати на Чміля, він хотів був присісти на лантухи, та не встиг опуститися, як під ним щось ворухнулось, захропіло. Він схопився на ноги й налякано крикнув од дверей: хто тут? У кутку між лантухами щось заговталось, промурмотіло. Протираючи очі й позіхаючи, виліз Чміль.

— А я думаю, хто тут, а це ти з'явився, без тебе, думаєш, не справляться, — заговорив Чміль безневинним тоном, ніби нічого не трапилось. — А я ворухив

Його, ворушив, плазував коло нього, плазував, аж поперек заболів, та й присів оце трохи відпочити. Ну, давай покуримо, — витяг з кишені осьмушку махорки. — Закурюй, Романе.

Цибулька одмовився.

— Та закурюй. Сьогодні я частую. Чи тобі не до смаку махра? А я поважаю. Міцний тютюн. Не то що усякі турецькі там. Аж на душі стає веселіш, як покуриш.

— Ти сьогодні щось розбагатів, — кинув Роман. Потому зміряв його пильним зором і поспитав, чи не приходив хто сюди оце, звечора.

Чміль розвів руками.

— Начебто ні, нікого не було. А може до кутка хто приходив, хто його знає? Мало хіба їх швендяє туди? Може.

— А Коверя сюди не з'являвся, бува? — поспитав Роман непевним тоном.

— Коверя? Та йому невидко й носа сюди показати. Що ні, то ні. Це вже так.

Безневинний і надто запобігливий тон Чмілів непременно вразив Романа. Він зміряв його холодним поглядом, та нічого не завваживши, перевів розмову.

— Так ти, кажеш, добре працював коло зерна? А чого ж воно почало закріватися? Мабуть звечора і не доторкнувся ні разу?

— Тобі видніше. У тебе очі видючі. Здалека бачиш, — огризнувся Чміль. — А я кажу, аж поперек заболів.

Роман скипів. Стримуючи хвилювання, мовив сердито:

— На чувалах мабуть перележав? Може. Не спорю. Тільки не біля зерна. Кажу, почало закріватися. Добре,

що хоч вчасно навідався, а то всю справу б нам попсував, всю роботу понівечив би. Та й зараз ще хто знає, чи не пошкодив чого, — додав похмуро.

Чміль став на дибки.

— Овва! Справу б попсував. З вашої справи і так один пшик вийде. Так раніше шукаєте винуватця. З хворої голови, на здорову. Я раніше казав, що це марні труди.

Роман відважив спокійно і єхидно:

— Звісно, якщо ти будеш вилежуватись. А ти працюй, як слід, до чого тебе приставлено. Тоді й буде діло. Та ти знаєш, що за одну, може, недоспану ніч потім хліб цілий рік їстимеш?

— З цього їстимеш? Дідька лисого з цього їстимеш! Раніше пари робили, як пух лежали, а тепер у коморі товчтесь.

Цибулька зміряв Чміля пильним зором.

— Ти знову своєї? Хто це пари робив? Ковері може й робили вашими ж руками. Тобі, я бачу, не хочеться працювати з нами? Що ж, тоді йди собі. Тебе ніхто не тримає. Я лишаюся тут сам.

Чміль стояв на місці, крутив борідкою, ніби чекав, не то вагався, міркував. По тому вийняв тютюн, скрутив цигарку й, прикуривши над лампою, повільно вийшов з комори.

Роман причинив двері, схилився над розстеленим шаром зерна, помацав рукою, почав нагортати у ворох. Згодом, навідавшись до вінбарю, присів у коморі на лантух з зерном, обіпершись спиною об другий. Тут сидів скільки хвилин непорушно. Тепло від лантуха й втома навівали дрімотність. Він мимохігь заплющив очі, почав засинати. Та згадавши недавнє

Хропіння Чміля, мотнув головою. Розвіюючи дрімотність, став ходити по коморі й побачив у другому кутку, у діжці короб, з якого витикалося газетне шмаття. Він витяг короб, почав переглядати. Тут були дрібні хатні речі, видимо наспіх зібрані сюди, після розкуркулення Ковері, невеличкі, зв'язані до купи, шматочки ситцю, що лишилися певно після викройки спідниці, порожні, без ниток катушки, зламане веретено, черепки побитої посуду, дешеві олеографії монастиря і якоїсь божої матері, а ще кілька книжок, життя святих, псалтир у чорній оправі та журнал „Нива“ — все це жужма лежало в коробі.

Роман підкрутив гніт у лампі й узяв псалтиря, бажаючи скоротити вільний час та й познайомитися з книжкою. Він почав розглядати сторінки з великими кольоровими, заголовними літерами загадкових для нього псалмів. Тож повільно горнучи, натрапив на невеликий шматок ізписаного паперу, що лежав між псалмами. І спокійно, без будьякого упередження, підніс його до лампи.

„... Що ж до того, щоб оголосити господарство за культурне і цим саме зберегти його в своїх руках, то це справа досить складна. Раніше, рік-два тому це можна було б зробити, зараз дуже важко, бо є вже постанова, всі такі господарства забрати для колгоспів. Потім ви самі добре знаєте, що мені встрявати в цю справу незручно“ ...

Перші рядки цієї записки не абияк зацікавили Романа. — „А проте Ви все таки спробуйте, — з побільшеною увагою читав далі. — Зверніться спочатку на сусідню досвідну станцію, поговоріть з директором. Може він підтримає. Це було б добре. Усе це треба

робити негайно, бо повторюю, є вже постанова і незабаром її почнуть переводити в життя. Потім, не чекаючи результатів переговорів, треба зразу ж розпродати скотину, а гроші постарайтесь перевести на золото. Це надійніше. Ви самі добре розумієте. Якщо заберуть господарство для колгоспа, то згодом, мавши золото, можна буде його поновити. Бо колгоспи, я думаю, довго не протягнуть, за рік—два переведуть те, що дістануть, а там і розпадуться, як було в двадцятому році, коли теж росли були як гриби“ ...

Папірець був без початку і без кінця. Невідомо від кого. І Роман, дійшовши останньої фрази, замислився. Для нього було безсумнівним, що записку адресовано до старого Ковері, що, той, певно, у свій час не знищив її, потім уже забув про неї. Заразом перед ним розкрилися деякі махінації Ковері. Він пригадав, як останніх тижнів перед розкуркуленням з його господарства почала вбавлятися скотина: зникли воли, як він зняв навіть одного разу гвалт уранці, що вночі злодії вивели із стайні молодого чистокровного жеребця. Хоч тоді його лемент видався надто підозрілим, а проте не звернули уваги і з господарства зникла ще й частина овець.

— Так ось чого зменшилося тоді худоби в Ковері?— проговорив обурено Роман. — Хто ж той радник?

Він зненацька подумав про Ковериноного сина. Та хутко покрутив головою. „Не може бути. Він же розійшовся з батьком. Чи не знає чого Машута?“ — згадав пораду з листа звернутися до директора.

— Ну це треба розкумекати, — постановив з'їздити, як управиться трохи з роботою, на досвідню станцію, щоб поспитати дещо в директора.

Він засунув у кишеню піджака записку, перегорнув до кінця псалтир, кинув його назад у короб і пішов оглядати зерно.

Заніміла, глуха, як сама ніч, тиша, розпласталася за коморою на подвір'ї, над селом, а проте Роман не міг уже задрімати ні на хвилину.

І захований в кишені шматок листа, і невідома постать, що зустрілася йому звечора дорогою, знову чомусь нагадавши про старого Коверю і, непевна, нарешті, поведінка Чміля — все це разом загостило Романову уяву. Він мимохіть думав про можливі підступи при-таєних ворогів, про те, що слід бути на сторожі, що треба багато ще працювати, щоб на порох розвіяти сподіванки куркульських радників.

— Не діждете! — кинув голосно і обурено, згадавши фразу з листа про швидку загибель колгоспів.

Перемагаючи утому і сонливість, що мимохіть вступала в його тіло, як тільки присідав на лантух, він зводився на ноги й ходив по коморі, схилявся до зерна, вимірював теплоту, згортав його у ворох або розгортав по підлозі.

Минуло ще кілька днів. Молоде сонце, буйне, радісне, лагідне, променястою зливою, дзвінкою як пісня, напоювало землю. Обігрита сонцем земля мліла, як зніжена гарячими поцілунками молодиця, пробуждалася, глибоко дихала своїми багатирськими грудьми — рада прийняти насіння, готова запліднитися.

Колгосп „Молоде життя“ вирушив у поле. Іхали сіяти овес і ячмінь та й пшеницю. І Роман Цибулька теж із своєю бригадою. Дбайливо зібравши з підлоги оброблене насіння пшениці, навантажили лантухами підводи

й виїхали на відведену скибу землі. Добре розробивши ріллю, починали сіяти.

Засипаючи в сівалку з лантуха зерно, Настя Сімейко ніжно поглядала на чисте, трохи набубнявіле зерно й примовляла:

Ой посіємо яру пшеницю
Та й уродиться зелене стебельце
Зелене стебельце, золоте ядерце

Блискаючи очима, вона радісно і мрійливо повторювала :

Зелене стебельце, золоте ядерце

Аж Роман, що був тепер, як ніколи, схвильований і тремтливий, наче його сіпала пропасниця, поглянув на неї здивовано і строго, ніби вона своїм приспівом надто легковажила відповідальною хвилиною їхньої роботи, а чей і самого життя.

А втім, коли минуло ще декілька днів і засіяна обробленим насінням ділянка взялася дружнім прорістом, тим часом як контрольна ще лисніла чорною землею, Роман звеселів і сам мимохить, милуючись, повторював стиха, лагідно :

Та й уродиться зелене стебельце,
Зелене стебельце, золоте ядерце

Цього дня він радісний вертав з поля в село, повторюючи „зелене стебельце, золоте ядерце“ й думав про те, що тепер можна б і на досвідну станцію з'їздити.

Розділ двадцять шостий

Одного дня зранку Пелагія Йванівна, подаючи з кухні до столу сніданок, закинула, що на лавочці близько

вікна сидить якийсь парубійко. Запитував, чи скоро вийде професор.

— Що ж йому? Хай заходить до хати, — звелів Тихон Лук'янович. Він сидів коло столу з Машутою, що забіг перед цим поговорити про справи. — Хто ж там? З наших? З робочих?

— Та й не доберу, хто воно. Щось у брилі. Наче скидається на того, як, пак, його, на отого, що минулої весни тут з вами робив. Та як же його? Дивися? Та Цибулька! Ну й пам'ять же стала.

— Роман Цибулька! — скрикнув Тихон Лук'янович радісно й здивовано. — Чого ж він під вікном? Зразу ж хай до хати йде.

До кімнати ступив Роман у сірій захисного кольору блузі, підперезаний, у сірих від пилу черевиках, із солом'яним брилем у руці, щуплий, але засмаглий, змужнілий, з густим пушком на губах.

Привітався від дверей і зауважив ніяково, ніби на виправдання:

— А мені сказали, що ви снідаєте, так я ото і присів відпочити та й почекати.

— Мабуть на своїх від залізниці? П'ятнадцять кілометрів устиг уже відміряти? Клади свого бриля й сідай до столу, — поклав йому молодшої каші з пшона у тарілку. — Автомобілів у колгоспі ще немає, — кинув мимохіть погляд на сіру, аж побілілу від пилюги шкіру черевиків.

— Та так. Обійдемося покищо і без них. Скоро може будуть, — усміхнувся Роман, сідаючи до столу. — Кажуть свої заводи вже пустили?

— О, ви починаєте вже багатіти. Про автомобілі згадуєте! — зауважив Машута. — Як там у вас діла? Чи не передавала чого агрономка?

Агрономка нічого не передавала, бо він поїхав несподівано і не бачив Віри Михайлівни. А діла в них не погані. Хліба зав'язалися добрі. Зараз полють пшеницю.

— Новий спосіб боротьби з бур'янами? Цікаво, які наслідки будуть, — мовив Машута й поспитав, як справа із новою сівбою.

— Які були сходи? Як вийшла пшениця із землі? — підхопив Тихон Лук'янович, хоч він добре знов від Машути, що їздив у Вербівку, просходи,

Цибулька притримав ложку й спалахнув.

— Сходи? Ще й не бачив таких. Так ураз і пішло. Контрольна було все ще лежить, чорніє земля, а ця так і схопилась, так ураз і взялась. На очах. Отак було стоїш, дивишся і бачиш, як розриває землю, підіймає грудочки, так і пре вгору. Дуже гарні були сходи.

Очі в Тихона Лук'яновича засвітилися вогниками. Усміхаючись, презирнувся з Машутою, а далі мовив до Романа:

— Кажеш дружно сходила? Рівно? Без затримки?

— Куди там! Ураз так і застелила землю, мов шовком.

— А як же тепер? Як виглядає? Чи немає лисин у посіві? — поспитав знову Тихон Лук'янович.

— Добре, — хитнув головою Роман. — Як узялась із землі, так і пішла, так і пішла. Зараз уже вище колін. Скоро колос викидатиме. А густа, листата, зелена, як рута!

— Треба буде подивитися, — зауважив вдоволено Тихон Лук'янович. — Ти ж там записуєш усе? Коли посіяна, коли сходила?

— А як же!

Роман помацав у кишені штанів і витяг свою записну книжку.

— Гаразд, записуй і далі, — похвалив Тихон Лук'янович. — А я скоро виберусь і сам подивлюся.

Машута взяв книжечку, й зацікавлено поглядав на дати з життя пшениці, акуратно виписані в книжечці.

— З тебе, бачу, виходить гарний учень. Роби, може візьмемо на станцію.

Поклавши на стіл книжечку, Машута поспитав, що в них на селі ще цікавого.

Роман помовчав. По тому розгорнув книжечку, звідки вийняв маленький шматок ізписаного паперу.

— Ось тут подивіться. Почітайте.

Машута пробіг по рядках і здивовано здвигнув плечима.

— Культурне господарство? Звернутись до директора? Нічого не розумію. Хто це писав? І коли? І до кого? Звідки взялося?

Роман пояснив. А хто писав покищо невідомо. Він хотів ото довідатися в товариша директора, чи не звертався до нього з Вербівки старий Коверя перед розкуркуленням. Може він тоді про що згадував?

— Вербівський куркуль Коверя? Ні, не знаю такого, не чув.

Тихон Лук'янович і собі прочитав.

— Інтересно! І хто ж писав? Як ти думаєш? — звернувся до Цибульки.

Роман мовив непевно:

— Не доберемо розуму. Якийсь аблакрат. Думка вже була про сина його та тільки, знаєте, легко й помилилися. Він же наче розійшовся з батьком.

Тихон Лук'янович розповів Машуті про сина. Працює тепер десь у Харкові, чи що.

— Чи не він, бува, у Наркомземі? Ви, здається, зустрічалися з ним?

Машута помислив.

— Цього вже не знаю, звідки він. Зрештою це можна довідатись, як буду в Харкові. А тільки якось не віриться, щоб він ото писав. Він справив вражіння цілком радянської людини. Щоправда, я з ним тільки один раз і зустрічався і то в службовому кабінеті.

— Та ми ото й самі такої думки, щоб значить не помилитися, — мовив Роман. — Щоб здря на людину не подумати. Як так можна. Та ми це розкумекаємо там, у себе.

Заховавши записку в книжечку він підвівся зза столу.

— Тепер начебто все. Можна й назад вертатися. От би тільки...—Він запнувся і нерішуче потягся до бриля.

Тихон Лук'янович якусь хвилинку сидів замислений, зацікавлений. Ніби щось згадував, по тому з порухами Романа стямився і проговорив:

— Ти вже збираєшся? Може подивишся наші ділянки?

Роман розплівся радісною усмішкою. Він про це ж і хотів сказати.

Назавбаром усі троє вийшли з кімнати.

За дверима Машута, повертаючи до контори, моргнув.

— Покажіть йому, покажіть. Хай розуму набирається. Може вчений з нього вийде.

Тихон Лук'янович разом з Цибулькою пішли парком на поле.

Цієї весни Тихон Лук'янович добре тут попрацював, висіявши обробленим насінням понад тисячу різних сортів і ліній пшениці із світової колекції. Тож, як тільки вийшли за парк, зразу опинилися коло цього поля, поділеного на маленькі занумеровані латочки. І Роман широкими завидючими очима, стишивши хід, зорив навколо, не знаючи на чому спинитися. Аж Тихон Лук'янович мовив:

— Це все пшениці. Ти вже бачив дещо раніше і знаєш як робити. Ходімо далі. Там буде для тебе цікавіше.

Простуючи доріжкою повз незлічених латочок з густими, зеленими рунами то вже у стрілках, вони вийшли на край пшеничного поля. За ним почалися нові латочки з картоплі, з кукурудзи, сої, проса, сорго.

Тихон Лук'янович окинув оком.

— Оце ось у нас нове. Пробуємо впливати на ці культури.

Він спинився коло двох латочок картоплі. Одна з великим міцним бадиллям, з пуп'янками цвіту, друга худосочна, з низькорослим, тоненьким зачучвиреним бадиллям.

— Оце Ешкур. Першу латочку засадили обробленим насінням, другу звичайним. Перша буде скоро цвісти, зав'язуються і клубні, у другої нічого ще немає.

У Романа загорілися очі. Він уже закинув був, що на той рік і вони в себе, у колгоспі отаке зроблять з картоплею. А втім Тихон Лук'янович застеріг.

— Не поспішайся. Іще дещо тут неясно. Побачимо, що вийде. Робіть покищо із пшеницею.

Роман вдячно поглянув на професора й відповів покійно:

— Почекаємо, а пшеничка в нас вийде, здається, на славу. Якщо й картопля так само, то можемо бути багаті.

Він мрійливо закотив очі, згадав, що там, у Вербівці зараз гаряча пора, полють пшениці, й заспішився. Тихон Лук'янович пройшовся з ним до місточка на річечці. Тут спинився й уважно поглянув на степ, на молоді хліба, що, як море, котилися до далеких синіх берегів. Потім повільною ходою пішов назад до своїх ділянок. І тут довго, замислений, з ясними вогниками в очах, що сплахували, то згасали, ходив між грядками й думав про те, що все йдеться гаразд, що досліди на доброму ґрунті, обіцяють дати новий цікавий матеріал. А разом думав про те, що з Харкова довго немає листа, і він досі так і не знає про долю своєї статті.

— Мовчать?!

Нарешті одержав давно очікуваного листа од Валентини.

Вона просила пробачити за те, що загаялась з відповіддю. Вона не мала вільного часу, а головне, не хотіла писати раніше, ніж виясниться справа із статтею. Щоправда, вона нічого й не вияснила, бо справа і досі остаточно не розв'язана. Чому? На це вже впливають причини не принципіві, а якби сказати? маленькі перебої нашого апаратного механізму, точніше, деяка неув'язка в роботі редакції. Товариш Коверя скаржить-ся, що редакція ніяк не може зібратися, бо члени її то в роз'їздах, на кампаніях, то завантажені більш важливими справами.

Тихон Лук'янович, дійшовши до цього місця, важко зітхнув. „Виходить, що мої досліди не дуже важливі“.

Нервовий, тремтливий, поіннятий цікавістю і побоюванням, читав далі.

„А ви, дорогий дядя, так нічого й не відповіли мені на запитання про Ваш перехід до Харкова. Це, очевидно, треба зрозуміти, що Ви остаточно зрікаєтесь і переїзду і кафедри? Вирішили лишатися в монастирі? Дуже шкодую. Ну що ж? Спасайтесь, хоч усе одно у святі тепер не попадете, не канонізують. Тільки й радості, хіба, що може згодом засохнете, як ті колоски, що стоять у Вашій кімнаті по кутках. Чи може ще поміркуюте? Навідаєтесь до нас? Справді! Хіба ж можна так жити? У вас же тільки й думок, що про грядки, про рурку, про масові досліди, з яких може нічого не вийде“.

Потім вона знову торкнулася статті.

„Мені здається, що Ви надаєте багато значення появі статті в журналі. Чи варто вже так турбуватися? Яка зрештою різниця, появиться ваша робота на місяць раніше, чи пізніше (якщо вона мусить з'явитися). Ви, мені здається, виявляєте тут необачну квапливість. Справжня ж наука не прихильниця поквапливості. Ви добре знаєте, що деякі видатні вчені працювали десятки років над тим, щоб дослідити якусь інфузорію чи молюску й виступали перед наукою не раніш, як всебічно вивчали її. А ви недовго ще досліджуєте, самі ж почуваете ще непевність, а хочете вже зразу друкувати про наслідки“.

Холодний, скептичний, ущипливо-менторський тон листа приголомшив Тихона Лук'яновича. І хоч наприкінці, в останніх рядках, вона просила вибачити її за „сварливий“ тон, а втім почував себе до краю збентеженим.

— І вона сумнівається! І вона дорікає! А я ж сподівався на її спочуття, на її підтрим, на допомогу?!

Розгублений, він подумав про те, щоб написати їй листа. Ні, краще поїхати до Харкова, побачитись з нею, розповісти про все.

Про все? Про що? Про нові іще незакінчені дослідиди? Про масову сівбу в колгоспі, в успішному закінченні якої вона сумнівається?

Він завагався. Чи не краще пождати наслідків?

Його мислі звернулися до дослідів. Його помануло до Вербівки.

Розділ двадцять сьомий

У правлінні колгоспу, до якого передусім навідався Тихон Лук'янович, приїхавши до Вербівки, нікого не було. Він затримався на якусь хвилинку, сподіваючись, що може хтось надійде з членів правління. Справді, незабаром цокнула клямка і в розчинених дверях показалося двоє малих, років по семи, хлоп'ят. Ставши на порозі, хлоп'ята несміливо зорили оченятами. Тож Тихон Лук'янович поспитав, де голова колгоспу.

— Поїхали працювати, — відповів один коротко, обіпершись боком об дверну лутку й скоса, спідлоб'я, пускаючи скалку наївними оченятами на сторонню людину.

— Куди поїхали? — поспитав м'яко Тихон Лук'янович.

— Там! — махнув рукою другий хлопчик, замурааний, з мазками глини й землі на обличчі. — У поле.

— У поле? А ви що тут робите? — поглянув на вимазані лица хлоп'яти.

— Ми? — зам'явся замузаний карануз, сормливо опутивши очі. — Ми будемо, — й позирнув на свого приятеля, шукаючи ніби підтримки.

Той метнувся на двір, і не встиг Тихон Лук'янович оглянутися, як хлопчик повернувся назад і мовчазливо, з поважно-урочистим виглядом, показав на долоні виліплєну з землі й глини хатку з вікнами, з дверима і дашком.

— О, дуже гарно. Молодчаги, — похвалив Тихон Лук'янович.

Хлоп'ята, сяючи очима, подалися в двір.

Тихон Лук'янович зрозумів, що йому тут немає чого чекати і собі залишив контору. Усівшись у тарантас, пустив вільно коня. Замислившись, не счувся як кінь завернув у провулок, де мешкала агрономка. Тихон Лук'янович усміхнувся з кінської завбачливості і вирішив навістити Машутину, тим більше, що почував ніяковість, не заїхавши минулого разу, на провесні.

А втім приміщення агрономки було замкнене. Тож рушив далі до колишнього Коверино подвір'я, де сподівався знайти Цибульку. Але й там, у будинку, у червоному кутку, до якого спочатку зайшов, нікого не було. Не знайшов, так само, нікого і в дворі, у вінбарі.

— От тобі маєш! Кругом пусто. Де ж це народ? — ходив розгублений по двору, не знаючи що робити, до кого ще звернутися.

Несподіваний брязкіт заліза розітнувся зза вінбарів, звідки витикався шпичастий, мов гостроверха шапка, дах клуні. Тихон Лук'янович пройшов до клуні. Тут на широкому просторі колишнього глитайського току, стояв цілий ряд молотарок. Кілька слюсарів

ходили коло молотарок, оглядали їх, вистукували, вислуховували.

Тихон Лук'янович підійшов ближче до слюсарів Привітався.

— Ремонтуйте?

— Підправляємо, бо скоро треба буде крутити. Хлебушка поспіває, — мовив один із слюсарів. — Хлебушка скоро поспіває. А ви це мабуть з району, чи може з емтесе? Підправляємо. За нами невстойки не буде. Ну ця вже готова, можна пускати, — вів привітно, пристукуючи молоточком по барабану машини. — Як там у інших?

Тихон Лук'янович поспішився заявити, що він хоче бачити Цибульку.

— Романа? Нашого агрокультурника? Та він удень тепер рідко сюди показується.

— А де ж він буває тепер?

— У полі. Роман тепер у полі. Він там хліба по своєму посівав так, кажуть, і днює, і ночує, біля нього, все щось записує.

Поблажливий тон слюсаря, за яким приховувалось не знати чого більше: прихильності до Романа, чи кепкування, зацікавили Тихона Лук'яновича. Він поспитав, що виходить з того посіву.

— Кажуть росте. Не думали, щоб з того вийшов якийсь товк, коли він тут узимку в коморі з насінням воловодився. А тепер буцімто добре росте. Таки достукався. Щось тямить. Кажуть у вченого там на станції щось перейняв.

Тихон Лук'янович не признався:

— То його можна бачити коло того поля? — поспитав стримано, заховуючи свою цікавість.

Тоді встряв у розмову другий слюсар.

— Стривайте. Його там немає,— мовив розважно, тримаючи руку на молотарці,— сьогодні він, говорили, збирався йти до проса.

Тихон Лук'янович розгублено поглянув на одного слюсара, на другого й проговорив, що йому неодмінно треба бачити Цибульку. Як би його знайти?

Перший слюсар знизав плечима.

— То він до проса пішов? — Йому було, видимо, ніяково за свою помилкову інформацію. — А я думав... казали...

Бажаючи згладити свою провину, він висловив бажання під час обіденної перерви, що має бути незабаром, пройтися в поле, справити до Цибульки.

— Посидьте трохи, — показав рукою на сухого дуба, що лежав збоку. — А може? — запнувшись, звів очі на товариша, — може Чміль проведе? Він десь тут недавно блукав. — Агов! Семене! — протяг голосно, спроквола, аж луною відгукнулось десь далеко за садком.

На цей поклик незабаром зза дерев, розгортаючи галуззя густого вишняка, вийшла розхрістана постать, з рижою розкуйовдженою борідкою, у потоптаних черевиках, у коротких з латками на колінах штанях.

— Ти, Семене, сьогодні начебто спочиваєш, — мовив слюсар з ледве прихованою ноткою жартівливості. — То може прогулявся б у поле? Справив би ось товариша до Цибульки, там, де полють просо.

Чміль невиразно розкинув руками, ніби вагався. В нього щось поперек сьогодні болить. А зрештою погодився.

— До Цибульки? Та можна й провести. От тільки б покурити,

Тихон Лук'янович помацав у себе в кишені.

— Будь ласка!—витяг коробку цигарок, що про них був забув, бо сам уживав люльку.

Чміль задоволено запустив у коробку руку, розпалив цигарку й, звеселівши, проговорив крізь зуби, тепер, мовляв, можна і Цибульку пошукати.

Вони всілися в тарантас і вирушили з двору.

Спочатку їхали селом, мовчазливо. Тихон Лук'янович правив коня, а Чміль байдуже смоктав цигарку, лише зрідка показуючи рукою, куди треба держати.

Скоро, поминувши останню хату в завулку, опинилися за селом і повагом покотилися вибалками та низинами повз огородів. Обабіч дороги тяглися грядки брусельської капусти, з зеленим лопастиим, приземкуватим листом, виднілось бурштинове бадилля буряків, картоплі, кучерявилися, як молодий дубняк, соняшники, випинаючись буйним верхів'ям угору, до сонця. Там і там маяли червоні то білі хустки дівчат і жінок, що низько, як гуси, схилившись до землі, пололи, видно, городи.

— Чиї це городи? Колгоспні? — порушив мовчанку Тихон Лук'янович.

— І колгоспні і людські, — відповів Чміль. — Що ближче до села, за хатами, значить людські, а вже далі колгоспні.

— Тобто? — перепитав Тихон Лук'янович, не розуміючи Чмілевого визначення.

— Що то людське? Ну значить, коли кожен для себе трохи обробляє, його буде, а то колгоспа. З того мо припаде й для нашого брата, а мо й ні, для контракцій там усяких піде.

Глуха Чмілева мова вразила Тихон Лук'яновича. Він скося, через плече, позирнув на нього, але промовчав.

Тим часом городи перейшли в хліба.

З одного боку дороги суцільним безмежним масивом йшла озима пшениця, що, виколосившись, уже красувалася: високі, горбаті хвилі, ритмічно, з кожним подихом степового вітру, здіймалися від дороги й котилися в степ.

З другого боку тяглася ярина: ячмінь, пшениця, овес, що тільки но починали колоситися. Тут над густою прозеленню набубнявілих стрілок зрідка тирчали довгі золотисті вусики остистих ячмінів, а там далі маяли рясні, як кашка, перші колоски вівсів.

Тихон Лук'янович, вбираючи в себе кріпкий, як шафран, лоскотний дух пшеничного цвіту, уважно поглядав на хвилясту пшеницю, на розгонисті лани ярини, то чисті й рівні, то зрідка забур'янені, з лисинами, ніби виміряв і виважував. Нарешті проговорив:

— А все ж добрячий хліб вийде.

— Та так. Не поганий, якщо позернить, — укинув спокійно Чміль.

— З хлібом будуть люди.

— Хто й зна? — буркнув під ніс Чміль.

— Чого ж — хто й зна? На трудодні, хто робит, дістане.

Чміль почухав долонею підборіддя й кинув коротко:

— То ще не факт.

— Як не факт?

— Та так, — випустив, як пару Чміль. Помовчавши, вів глибокодумно:

— Я ось вам скажу: минулого року припало в нас на трудодень по півтора кілограма, а то на станцію по-

текло. Тільки й бачили, як молотили. Півтора кілограма на день. Хіба це хліб?

— А як у вас робили минулого року? У травні може пшеницю досівали? — згадав, як того року по деяких селах дуже погано робили, надто пізно кінчали сівбу.

— Та так. Щось було, — промурмотів Чміль.

— Було? То ж мабуть і вродило добре? Центнерів по три на круг із га припало?

— Та так. Щось, казали, біля того.

— Біля того? Іще менше? Ну що ж! Те на те й вийшло. Цього року люди з хлібом будуть, — моргнув Тихон Лук'янович ласкавим поглядом на поля.

— Може, не знаю, — промурмотів Чміль і примовк.

Вони наблизилися до ділянки з просом. Кушувате, молоде, буйно-зеленаве поле тільки починало колоситися. Там і там на його хвилях витикалися рясні, золотисті, мов віхті, колоски. Цілий гурт мужчин і жінок, плаваючи по коліна в зелені, гуськом наступав у глибину поля. Виполювали бур'яни.

Порівнявшись з полільниками, Тихон Лук'янович спинив коня й гукнув, чи немає там Цибульки.

— Ось він! — з гурту почувся відгук.

З проса, обережно ступаючи, вийшов на дорогу Роман, босий, у сірій сорочці, з оберемком бур'янів, притиснутих лівою рукою, мов перевеслом, до грудей. Кинувши оберемок на дорогу, підійшов до тарантаса.

— Драсті, — проговорив, граючи очима. — Полимо оце. Хочемо звільнити просо від чортополохів, як зробили з пшеницею. А це ти? А я й не туди! — зауважив на Чміля, — може на роботу виїхав? — примруженим оком позирнув на сонце, що високо стояло в прозорій блакиті.

Чміль відказав :

— Яка там робота! Не думав і з хати виходити, у боці щось колить, та хлопці гукнули: проведи товариша в поле.

— Гляди Семене! Щоб чого потім не вийшло. Трудоднів у тебе дуже мало. На себе будеш нарікати, — мовив недовіжливо Роман. — А ви це до нас вибрались? Давненько на вас чекали, — звернувся до Тихона Лук'яновича. — Тепер у нас весело. Є на що подивитися. Аж душа радується, — повів очима круг себе. — А там! — моргнув весело бровою. — Проїдемося, подивимося.

— А як же ж, — погодився Тихон Лук'янович, привітно поглядаючи на поле, то на засмагле, аж бронзове обличчя Романа, на його жилаві руки, із засуканими рукавами, розписані трав'янисто-землистими знаками.

— А як же ж, поїдемо, подивимось, що там наростало.

Чміль поспитав покурити.

— Це ж ви туди до холодного поля? — кинув поглядом на Цибульку. — Поїжджайте. А я ось покурю, спочину трохи й назад подибаю.

Він повагом спустився на землю. Роман плигнув у тарантас і Тихон Лук'янович тронув коня.

Коли від'їхали, Роман мотнув головою назад, де лишився Чміль.

— Що він собі думає! Як гадає жити? Коли не коли вийде в колгосп на роботу, а то десь блукає, по городах тиняється.

Тихон Лук'янович поцікавився, з яких він.

— Та як би сказати? Колись мав і своє хазяйство, хоч і поганеньке, та любив у пляшку заглядати й про-

вів усе чисто, ходив потім по людях. Думали в колгоспі працюватиме, а він, навпаки, більше бурчить.

— І чого б йому? Сказати б з багатирів? — здивувався Тихон Лук'янович.

— Їхні побрехеньки, видко, слухав.

— Ну й багато ж таких роботяг у колгоспі?

— Були, — відповів Роман глухо, — та схаменулися. Узялися за розум. Тепер лишилися одиниці. Ну та виведемо і цих на чисту воду. Ось сюди, сюди, — показав рукою на дорогу, що під прямим кутом повертала в бік. — Ось тут і наше поле.

Тихон Лук'янович ледве притишив коня, легко вистрибнув на землю й, зробивши кілька кроків уперед, спинився. Перед ним високим муром стояла стеблиста, густа, непроглядна, пшениця, що її не пройти, не пролізти, густа, як вода, як лава, чиста, як щире золото, з довгим, рівним, один у один гранчастим колосом.

Якусь хвилинку він стояв непорушно, мов зачарований, утопивши зір у пшеницю, що довгими гонами, йшла до обрію, потому перевів очі на Романа. Перестрівшись, якусь мить вони мовчазливо дивилися один одному в очі й засміялися. Нарешті Тихон Лук'янович порушив мовчання. Він узяв у руки гранчастий колос, що починав уже наливатись й любовно провів від стебла до краю.

— Так це озимка?

— Ново - кримка.

— Слід сіялки?

— Еге ж.

Тихон Лук'янович згадав нараду.

— Вийшло й без спеціальної машини, — мовив про себе, задумливо, і поспитав, де яра.

Дорогою, понад муром вони пішли далі.

Довгі колоски гарновки, що своїми гострими вусиками підносились над стеблистою озимкою, мимохиті прикували до себе увагу Тихона Лук'яновича.

— Уже виколосилась? Здорово! А контрольна?

Прискоривши ходу, поійнятий і цікавістю і нетерпінням, пустився далі. І раптом колосиста лава, що тяглася врівні з плечима, обірвалась. За нею зразу ж починалося зелене контрольне поле гарновки, рідкувате, низькоросле, що зрідка починало викидати колос.

— Одного дня сіяли? — поспитав уражений.

— А вже ж,— відповів, сяючи, Роман,— по інструкції. Усе по інструкції.

Тихон Лук'янович довго стояв на межі цих двох ланів, засіяних одним і тим же сортом, одного дня, на однаковій землі і так різко відмінних. То він повертався до першого поля, засіяного обробленим насінням, густого, стеблистого, з дорідним колоском, йому по плечі, що вже, відкрасувавшись, починав братися м'якушиною то на низькорослу пшеницю, по пояс, засіяну звичайним зерном.

Очі йому горіли. Лице його мінилося, раділо, усміхалося. Він був зворушений і схвильований.

— З цього буде хліб. Добрий хліб! — проговорив, нарешті, задумливо. — Дякую, Романе, — потиснув йому тепло і дружньо руку.—Ви врятували можна сказати, честь науки.

— Ми? — витиснув Роман, радісно здивований і додав зніяковіло. — Ми? Та ми працювали.

Нараз обличчя Тихона Лук'яновича пересмикнулось. А в ясних і радісних очах відбилася тривога, і злість, і обурення.

— Приїхали б сюди та подивились, дідько б вас ухопив, — кинув гнівно, аж Роман налякано поглянув на нього. — Та це я про одних там... — зауважив похмуро, ніби йому стало ніяково за раптовий вияв обурення й мимохіть подумав про Коверю, про записку. — Чи нічого не з'ясовано?

— Покищо нічого. Радились у комсомолі та й послали записку з листом до Харкова, до редакції газети, до „Комсомольця України“. Так, мовляв, і так. Хай перевірять. Може справді від сина, — зауважив непевно.

Повернувшись до прося, Роман закинув, чи не заїхав би Тихон Лук'янович до червоного кутка.

— Спочили б з дороги, нас почекали б. Ми за годину б прийшли. Зготовили б там чогось перекусити.

— Не турбуйтеся. Працюйте, — відповів Тихон Лук'янович. — Кінчайте скоріше полоття, щоб не запізнилися.

Роман не сперечався. Помнявшись, мовив несміливо:

— Так уже ж приїжджайте до нас, як зберемо урожай. Пиріжків напечемо!

— Добре, добре!

Наказавши зробити точний обрахунок урожаєві дослідного поля, Тихон Лук'янович попрощався з Романом і поїхав полем, прямуючи до села.

Близько городів зустрівся з бігунцями. Їхала Машутина і Супрун.

— Звідки? — скрикнула оторопіла Віра Михайлівна. — З холодного поля? Ну як?

— Добре. Дуже добре. Просто радує.

— Золоте поле, — усміхнулася Машутина. — Чи не правда? — звернулася до Супруна.

Той зніяковів.

— Да, хлібець вийшов чистий. Хто ж його знав. Невидане діло. На той рік можна буде ширшу скибу засіяти.

Потім Віра Михайлівна поспитала, чи не звернув Тихон Лук'янович на просо. Чи не пізно тепер полоти?

— А чого ж? Доки колос не викинуло, ще не пізно. Тоді вже небезпечно та й недоцільно.

— Я теж гадаю, — поглянула на Супруна і додала. — Ось що, товаришу: паняйте ви далі, а я повертаюся з професором.

Вона пересіла в тарантас. І вони рушили до села.

— Тепер ви вже не втечете, як було минулого разу, навесні, — мовила докірливо. — Хоч би на очі показалися, так ні. Як вам не соромно?

Вона поправила на голові червону з квітами косинку, зав'язану вузликом на потилиці, що була низько, на самі брови зсунулась на лоба. Поглянула через плече.

— Виправдуйтеся!

Тихон Лук'янович, полещений увагою, зітхнув.

— Знаєте, і рад би в рай. З хлопцями тоді затримався. — І додав, що натомість сьогодні він уже заїжджав і гадав оце ще навідатись.

— Справді? А я вже думала, що й сьогодні збираєтесь обминути та хотіла з вами посваритись. Так ви заїжджали? А я їздила з Супруном на той бік села, там готують пар. Добре, що поїхали.

Прибравши поважного вигляду, вона розповідала про оранку, про те, що ніяк бригадири не можуть зрозуміти, що різна земля потребує різної оранки.

— Виводимо бур'яни. Доводиться перевіряти. Ну нічого. Пар виходить не поганий. На той рік, — спо-

діваюсь, урожай буде кращий. От тільки що! Малувато в нас сортового насіння. Чи тепер може треба чекати на нові, найродючіші сорти?

Тихон Лук'янович добре зрозумів цей натяк і відповів трохи загадково.

— Може.

Незабаром вони дісталися до її приміщення. У кімнатах було порожньо.

— Наші гуляють, — мовила Віра Михайлівна, знімаючи з голови косинку.

Усадовивши Тихона Лук'яновича, вона вийшла до кухні. За якусь хвилину на столі стояла миска із сиром, тарілка з таранькою, із свіжими огірками, з молодою картоплею.

— Будь ласка, сідайте. З власного огорода.

Тихон Лук'янович поглянув на ранню овоч.

— О, я думав ви тільки ретельна агрономка. Аж бачу й дбайлива господарка.

— и починаєте жартувати, — насварилася пальцем, — а проте це гарна ознака. — Ну оповідайте, як ваші справи, — поспитала натяком, припрошуючи спробувати молоді картоплі.

— Мої справи? Як би сказати? Начебто й добре. Набирається новий матеріал, цікавий, там на станції, і тут, у колгоспі. Правда, наука все ще мовчить. Заперечує. Доведеться скоро їхати до Харкова. До Наркомзема.

Із згадкою Харкова, Віра Михайлівна поспитала про Валентину. Чи не пише чого? Чи не приїде сюди знову?

Він, зашарівшись, косо позирнув на неї, ніби хотів пересвідчитись, чи не знає чого вона про його відносини.

— Покищо не чути, — відповів стримано.

— Будете бачити її, як поїдете до Харкова?

— Мабуть, — відповів глухо.

— Вона вам подобається?

Густа, червона, як кров, фарба розлилась на його обличчі. Він промовчав, ніяково опустил очі в тарілку.

Тоді вона перевела розмову. Знову поспитала про станцію, чи не передавав чого Машута.

— Євген Самійлович гадає скоро заїхати до вас, — охоче відповів Тихон Лук'янович, вхопившись за нову тему.

Скоро перекусивши, Віра Михайлівна запросила відпочити на повітрі.

Вони вийшли за будиночок, де був розпланований невеликий фруктовий садочок. Молоді з крилатими паростками яблуні, кучеряві, як шапка, із стрільчатим галуззям груші, тендітні вишні з червонястими де-не-де ягодами, підходили до самого будинка. Оброблені грядки квітів: ясно-блакитні півники, рожеві піони, красольки, пишалися коло доріжки між молодими деревцями. Тут же стояла лавочка, а поблизу неї, на посипаній піском землі, дерев'яна загородка.

Вони присіли на лавочку. Тихон Лук'янович замилюваними очима дивився на квіти, на чисто прибраний і добре впорядкований садочок.

— Ви я бачу, не тільки добра господарка, а й поетеса, — зауважив м'яко. — Невже це ви самі дбаєте?

— Не маю часу — скажете? Вигадки! Було б бажання та любов. А час завжди знайдеться. Я люблю тут відпочивати. Як набігаєшся за день, як намаєшся, так приємно посидіти тут і відпочити. А то й помріяти.

— Помріяти?

З глибини садочка вийшла дівчина з малим на руках. Віра Михайлівна повернула голову.

— Ви ось де! А я думала, де запропастились. Нагулялися? Посади його, Лесю, на пісочок, бо з ним важко вже мабуть ходити. Хай привчається сам розважатися. Дівчина спустила малого за загородку, на кочугуру дрібного жовтого піску, де лежали всякі забавки. Мале вгрузло в пісок, розкинувши перед себе ноги, схопило маленьку лопатку й почало копірситися. Віра Михайлівна коротку хвилинку стежила за його порухами, потім проговорила:

— І помріяти трохи, коли стане якимось не по собі.

— Вам?

— Атож, чому це вас так вражає? Чи ви відмовляєте мені в мріях?

— Мені здавалося, ви завжди така спокійна, врівноважена.

— Ах, ось що — витиснула задумливо. — Дивуєтесь, що й мені буває якимось не по собі. Не годиться? Та це сьогодні видко в мене, — усміхнулася, — якийсь неврівноважений настрій. Вона замовкла й пильними очима поглянула за загородку.

Мале пересунулось на чотирьох до бар'єра, простягло рученята й, схопившись за бильце, важко, з зусиллям, звелось на ноги. Якусь хвилинку постояло на місці, легенько вгинаючи ніжки в колінцях, ніби випробовуючи їх міць. Потому, тримаючись руками за бильце, повільно почало пересувати ніжками. Загородка була розчинена. Тож мале, опинившись на краю бильця перед воротами, спинилося, мов, перед безоднею. Тут озирнулося навколо, не знаючи що робити, й несміливо, набравшись відваги, ступило вперед

за ворота, у вільний простір. Опинившись без підпори, воно знову спинилося, поглянуло навколо, бажаючи видимо, зорієнтуватися. Те, що трапилось, і сподобалось йому, і налякало, і зацікавило його.

Тож занесло одну ногу вперед, простягло руки, й розмахуючи ними, як гуска крилами, бігцем, похитуючись, пустилося до матері.

Віра Михайлівна пильно, із застиглою напруженістю, стежила за його рухами. І в ту хвилинку, коли Гайок, перемігши страхітний простір, заплутавшись ногами, полетів прямо їй в спідницю, вона схопила його на руки.

— Ура! Ми топаємо! Ми вже пішли! — лопотіла радісно й ніжно, цілуючи малого.

Тихон Лук'янович нагадав про себе.

— Ви мене сьогодні справді здивували. Я гадав... — проговорив непевно, навертаючи знову на перервану бесіду.

Віра Михайлівна нічого не відповіла. Вона, здавалося, нічого й не чула. Поцілувавши малого, вона, захватно, знявшись на ноги, гойднула його на руках, примовляючи: „ми вже топаємо, ми вже пішли“.

У цю хвилину з двору повернулася Леся, й сповістила, що із сусіднього колгоспу хтось приїхав. Віра Михайлівна зирнула на руку, на годинника на ремінці, й спустила малого за загородку.

— Я й забула. Треба їхати в сусіднє село.

Тихон Лук'янович підвів голову.

Сонце, описавши круг на блакитному полі, черкнулося вже верхів'їв молодих дерев. Денна спека спадала. Повіяло прохолодою.

— Пора і мені вертатись, — мовив задумливо.

Напоївши коня, незабаром вирушив з двору.

— Приїжджайте ж частіше до нас!— гукнула Віра Михайлівна на прощання й пішла до кімнати переодягтися, щоб їхати до сусіднього села, де обіцяла влаштувати бесіду про значення глибокої оранки.

Розділ двадцять восьмий

З Вербівки Тихон Лук'янович повернувся в доброму настрої. І загальні види на врожай в колгоспі, і чудові наслідки масової дослідної сівби, що вже тепер, без сумніву, виявились, перевищивши всі сподівання, усе це не абияк вплинуло на нього. А коли, повернувшись на станцію пройшовся, за звичкою, між своїми дослідними грядками, то і зовсім звеселів. Нарешті, він має блискучі докази сівби, в добрих наслідках котрих так рішуче відмовляли його опоненти. Тепер він покаже безглуздість їхніх міркувань.

— Ну шановні колеги й опоненти! Тепер ваша карта бита!

Він відчув бажання зразу ж поділитися своїми спостереженнями, своєю радістю, розповісти про бачене, показати поля всім, хто сумнівався. О тепер він сміливо може написати й Валентині.

„Ну, мій хороший друже! Даремно в минулому листі Ви дорікали мене в покvapливості та й в інших наукових гріхах, — так, приємно схвильований, почав до неї листа. — Сьогодні, як ніколи, я переконаний в правдивості науковій вибраного мною методу впливу на насіння. Щойно я повернувся з колгоспу, де провадилась масова дослідна сівба. Чудові хліба на цих полях — найкрасномовніший доказ. Якби ви побачили

їх! Якби ви подивилися і на мої грядки з новими сортами пшениці, то погодились би, що я не можу мовчати, що я мушу „квапитися“. Чому? Тому, що я хочу, щоб це відкриття скоріше стало здобутком науки і колгоспів, щоб разом далі розробляти його, підносити врожайність колгоспних ланів!“

„Любий, хороший мій друже! Справді, приїжджайте. Негайно. Хоч на один день, подивитесь. Може цілою екскурсією. Може разом з Аристархом Вячеславовичем з опонентами, що виступали на нараді. З редакцією „Прикладна ботаніка?“

„Приїжджайте!— поговоримо і про Харків. Тепер, коли справа на доброму ґрунті, коли пішла вже в колгоспи, я нічого не матиму проти дослідного інституту, бо досліди надалі потребують комплексного дослідження й погодження із селекцією. А цього найкраще можна досягти в інституті. Приїжджайте ж. Чекаю. Нетерпеливо. Ваш Тихоня“.

Виславши листа негайною поштою, він щодня, у полудень, в той час, коли звичайно приносили пошту й приїжджали пасажирки із залізниці, виходив за парк і очікувано поглядав на дорогу.

Проте минув тиждень, ранні хліби достигали, а ніхто не приїздив. Уже й жнива почалися, уже й Тихон Лук'янович не одну сотку ділянок вижав стиглої пшениці, а відгуку на листа ніякого. Він дав телеграму та знову відійшло кілька днів, а відгуку не було.

— Що трапилось?

Він робив різні припущення. Він гадав, що лист десь загубився на пошті, що Валентина може виїхала з міста кудись на практику, й не одержала вчасно його листа, що, нарешті вона, хоч і запізнившись,

може ще приїде. Тож, схвильований і непевний, виходив у парк, виглядав, сподівався. Зрештою втратив надію й поійнятий тривогою, подумав про те, щоб поїхати до Харкова.

Він почав уже збиратись, готуючи матеріали для доповіді, що її гадав прочитати десь у наукових колах. Та зайшов Машута, щойно повернувшись із Вербівки, і передав йому листа.

Правління колгоспу „Молоде життя“ разом з комсомольським осередком запрошували його прибути до Вербівки на колгоспне свято. „Неодмінно приїжджайте, товаришу професоре, на наше свято. Ми на вас усі дуже чекаємо“, прочитав приписку від Романа Цибульки.

— Я ж збирався їхати оце до Харкова?— закинув був Тихон Лук'янович.

— Ні ви вже, будь ласка, одложіть Харків. З'їзди-мо у Вербівку на свято,— відказав Машута,— це ж раз на рік випадає. Люди будуть сердитись, якщо не приїдемо. А до Харкова можна і потім, може розом і виберемось. Тихон Лук'янович ще раз прочитав запрошення й, зворушений увагою вербівців, вирішив з'їздити на свято.

— Так і будь. Поїдемо!

Наступного дня раненько Машута зайшов до приміщення Тихона Лук'яновича й словістив, що коні вже запряжені.

Сам чисто виголений, у новому френчі і вчищених чоботях, що аж блискотіли, він трохи поморщився, поглянувши на сіру робочу толстовку Тихона Лук'яновича, на його розкуйовджену голову.

— Ідемо на свято. Дівчата може будуть гарні, треба й причепуритися,— кинув Машута поблажливо.

Тихон Лук'янович був зневажливо махнув рукою. А втім сховався за дверима своєї робітної кімнати й за якусь хвилину вийшов акуратно причісаний, у чорному, парадному костюмі.

— От і знаменито! Може там засватаємось, -- усміхнувся Машута.

Вони всілися в тарантас, і Машута звелів кучерові рушати.

— Та паняй, Трохиме, живіше, щоб на пироги не запізнитися, — укинув весело.

Трохим заніс ногу на вісь, скочив на передок і тронув віжки.

На краю парку, на повороті кривулястої дороги, вони стикнулися з підводою, що мала, відомо, повернути в парк.

— Тут дослідна станція? — почулось милозвучне сопрано з тачанки, де сиділо троє пасажирів у дорожніх плащах, з відлогами на головах.

Тихон Лук'янович, уражений голосом, що його нібидесь чув, насторожено поглянув на тачанку й поспитав, кого їм потрібно.

— Директора або професора Ярового. — почувся той же милозвучний голос, і раптово каптур упав з голови на плече.

Молода дівчина, труснувши звільненою головою в кепі, легко, тримаючись рукою за обшивку високої тачанки, сплигнула на землю.

— Де ж їх тут знайти? — поглянула веселими круглими, чорними, з іскорками очима.

— Ось ми обидва. Я професор Яровий, — відповів Тихон Лук'янович, уважно поглядаючи на обличчя й пригадуючи, де ж він бачив його.

Дівчина затримала на ньому свої очі й мовила зли-
вовано і недовірливо :

— Ви професор Яровий? Загорський! Чуєте? — звер-
нулася до чоловіка, що тільки що і собі сплигнув на
землю. — Так ви професор Яровий? Правда? Ну доб-
рий день вам, — простягла руку. — Марія Коломієць.
Пригадуєте історію з гібридом?

Тихон Лук'янович привітно потиснув руку. Він і
дивувався з того, якими вітрами їх сюди занесло, і
ніяків, згадавши, що з тим гібридним зерном так
нічого і не зробив.

— А ми оце просто із залізниці. Дорога далеченька.
Приїхали познайомитись у вас із дослідями та й по-
працювати, — мовила Коломієць, просто дивлячись сво-
їми великими чорними очима.

— Почули про ваші досліді. Дуже зацікавилися.
Та й приїхали. Приймаєте? Чи може вам таких не треба?

Машута, нічого не розуміючи, поглядав то на стри-
маного Загорського, що очікувано тупцювався коло
тачанки, то на дівчину.

Її жвава мова й енергійність, що почувалася в ру-
хах, у поглядах, у тоні, сподобались йому.

— Та звідки ж ви, товаришочки, взялись? Чого ви
вмієте? Якою роботою цікавитесь?

Дівчина промовчала, зніяківівши. І Тихон Лук'яно-
вич розповів про свою зустріч із студентами.

— Ми вже тепер аспіранти науково-дослідного ін-
ституту, — заявив Загорський. — На відділі фізіології.
Цікавимось проблемою озимості. Хочемо познайоми-
тись і з вашою роботою. Маємо відрядження. — Він
поліз у кишеню, бажаючи, видимо, документами під-
твердити свої слова.

Машута ще раз зміряв поглядом молодих учених і лишився вдоволений.

— Віримо на слово, — проговорив діловито, скося все таки зирнувши в розгорнутого Загорським папірця, й додав: — Заїжджайте до двору. Попрацюйте у нас. Чи як, Тихоне Лук'яновичу?

Цей не заперечував.

— Чого ж? Хай познайомляться, попрацюють. Шкода тільки, що кінець літа, робота в полі згортається. Та нічого, почнемо в теплицях. Ви ж удвох на роботу? — поглянув на третього пасажира, що все ще з відлогою, накинутою на голову, сидів на тачанці.

— Я тільки на день, сюди, на два, — одгукнувся той й заговтався на тачанці. — Маю вертатися назад, до Харкова.

З цими словами, він обережно зліз на землю, повільними порухами скинув відлогу й винувато, якось крадькома, поглянув на тарантас.

— Ви? товариш Черниш? — скрикнув Тихон Лук'янович, таким голосом, ніби перед ним стояло якесь видиво.

— Так. Я. Бачте, я мушу насамперед визнати, що тоді на нараді виступив, якби сказати, ну надто необачно. Ну, знаєте, така робота, новина, а тут виступає така, здавалося б, досвідчена людина, як професор Любарський, ну легко можна було, як то кажуть, і звихнутись. Але хто ж думав?

Надто стримана й непевна мова Черниша, і зацікавила і насторожила Тихона Лук'яновича.

— Я розумію, — відповів вибачливо, й дуже радий, що хоч ви заглянули сюди. Що ж ви маєте в нас робити?

— Бачите? Я, це вам відомо, науковий фахівець інституту, а з недавнього часу входжу і до складу редакції „Прикладна ботаніка“, замість Ковері. Так от інститут і редакція доручили мені ознайомитись тут з вашими дослідями й виступити в журналі. Трохи запізнились, бо вже в газеті, у „Комсомольці“ з'явилася статейка якогось кореспондента про якусь тут Вербівку, де сіяли вашим насінням. Правда, науці за комсомольцями не вганятися.

— У газеті була кореспонденція про вербівські досліді? — мовив Тихон Лук'янович, приємно вражений, і згадав, що він теж посилав статтю про досліді до „Прикладної ботаніки“, а перед жнивими закликав редакцію навідатись сюди.

Черниш відповів, що про це нічого не знає.

— Може до Ковері попало та там і захрясло? Може! Бо хто ж думав?

Глухий тон Черниша, його обережна мова знову вразили Тихона Лук'яновича.

— Та ви хіба нічого ще не знаєте? — відповів Черниш на запитання. — Його ж арестовано.

— Коверю?

— Ну да ж Коверю, Миколу Самсоновича.

— Микола Самсонович? — скрикнув Тихон Лук'янович, і поглянув на Машуту. — Микола Самсонович, — повторив з притиском. — І що ж там у нього? — поспитав таким тоном, ніби він дещо вже знав про нього і хотів лише пересвідчитись.

Черниш загадково розвів руками.

— Якась справа. Кажуть, контрреволюційну організацію виявили чи що. Бо не тільки його, а ще й Любарського.

— Якого Любарського? — поцікавився Машута.

— Та того ж, професора Любарського, а з ним і його доньку Коверину дружину.

Тихон Лук'янович нашорошився.

— Кого? Що? Яку доньку?

— Аспіранткою була в інституті, Валентина Аристархівна. Повесні одружилася, а тепер обох з чоловіком. Не обидно буде.

Тихон Лук'янович розгублено, нічого ніби не розуміючи, помутнілими очима повів перед себе.

— Валентина дружина Ковері? За одно з ним? З Коверею? А мені здавалось... Як же так?.. — просто гнав, мов очманілий.

— Да, буває, — процідив спокійно Машута й поглянув на сонце. — Паняйте, Тихоне Лук'яновичу, щоб не запізнитися, а я лишаюся тут, — виплигнув з тарантаса, — бо треба буде людей десь улаштувати. Ні, ні. Ви їдьте. Як так можна! Вас просять. На вас чекають. А я недавно звідти, відповідав на зауваження Тихона Лук'яновича, що й він лишається на станції. — Ну, Трохиме, рушай!

Трохим хвицнув батіжком, свиснув губами і коні тронули.

За парком був поспитав, їхати через місток, чи держати на пересіку.

Тихон Лук'янович нічого не відповів. Згорбившись, він сидів непорушно, мов приголомшений, із застиглими очима, зверненими в себе, в середину.

— Так вона з Коверею? Спільники? Виходить, провокували? Падлюки! — проговорив нарешті голосом, у якому почувалася і образа, і біль, і зненависть, ніби все тепер йому стало зрозумілим. Аж

Трохим, обернувшись, здивовано поспитав про що мова.

Тихон Лук'янович знову нічого не відповів. Насунувши кепі на лоба, сидів мовчазливо, з непорушним зором, кинутим кудись у простір, нічого, здавалося, не бачачи. І вже коли дісталися до Вербівки, і Трохим поспитав, куди паняти, проговорив, ніби зпроння:

— Та куди ж? Паняй до колгоспу!

Розділ двадцять дев'ятий

Будинок правління колгоспу, до якого завернув Тион Лук'янович, був добре вдекорований. Червоні прапорці, з різними написами, вистиглі колоски хлібних злаків, пов'язані в невеличкі снопики, великі грона слив і червоних баклажан, прив'язані до дерев'яних, обточених колон ганку, прикрашували його з двору й з вулиці.

День свята зворушив цілий колгосп. Сюди прийшли чоловіки, жінки, юнаки і діти, розташувались у дворі, на розставлених лавах, а хто просто на землі, під блакитним шатром неба.

Тихон Лук'янович приїхав саме перед початком. Запрошений до президії, що розмістилась на широкому ганку будинка, він сів у куток під прапор, звідки зацікавлено поглядав на дворище, де червоним маком цвіли хустки, затьмарюючи собою безбарвні сірі чоловічі картузи та кепі.

Збори відкрив вступною промовою секретар осередку Свиридів.

Потім виступив з доповіддю голова колгоспу Супрун. Спочатку він говорив про кількість обробленої землі й зібраного врожаю різних культур: жита, пшениці, вівса, ячменю.

Зауваживши, що план здачі хліба державі колгосп виконав передстроково, перейшов до розподілу прибутків натурою.

Поглядаючи в список, вичитував прізвища, трудодні і кількість належного кожному хліба.

Читання викликало побільшену увагу і цікавість. Вигуки згоди й зауваження перепиняли раз-у-раз Супрунову мову. А коли він дійшов до Чміля й вичитав скільки тому належить одержати, счинився навіть цілий галас.

— Скільки? Скільки? — перепитав Чміль, що сидів був на землі і тепер, ніби уражений, зіскочив на ноги. — Двіста кіл?

— Атож! — вигукнув Супрун. — За двадцять п'ять трудоднів, — додав, поглянувши в список.

Чміль зарепетував: ціле літо працював, думав хліба придбаю, зиму перебуду, а тут двіста кіл? Як же його жити, братця? як жити?

На його галас хтось відповів з гурту:

— Ну ти працював? За цілий рік аж на двадцять п'ять трудоднів витяг. Працював? Мовчав би вже!

Чміль, розводячи руками, провадив своєї.

— Так як жити, братця, питаюся? — Звертався до людей, шукаючи спочуття.

Проте люди мовчали.

Чміль, не знайшовши підтримки, зробив гримасу, ні, чого, мовляв, не розумію, як підійшла його дружина. Схвильована, похмура, вона постояла коротку мить

збоку його, потому зміряла презирливим поглядом і кинула зневажливо :

— Ти нічого не знаєш? Не тямиш? А з Коверею хто накладав? Хто слухав його нашіптування? Тютюнець від кого діставав?

Згадка про розкуркуленого враз передалася в гурт. Люди обернулися до Чміля. Він прикусив губу. Зчувлившись, соромливо поглядав навколо. Нарешті проговорив винувано: Да, справедливо. Вийшла помилка,— й крадькома, опустивши зір долу, вийшов за гурт.

Тим часом Супрун далі вигукував прізвища, трудодні, кілограми. А накінець зробив загальні висновки. Вісім кілограмів на трудодень дає, мовляв, змогу тому, хто має досить трудоднів, безбідно прожити з родиною, проте треба домагатися, щоб наступного року колгосп дійшов кращого врожаю, і став заможнішим.

— Ми ще небагаті. Ми тільки вбиваємось у колодочки, можна сказати, і чимало в нас є усяких хиб, але ми їх мусимо перемогти, щоб піднести врожай на вищу точку. І тут нам допоможуть наші вчені із своєю агрикультурою, — поглянув на професора Ярового.

Тихон Лук'янович при згадці вчених зніяковів. Йому видалося, що за тією простацькою мовою приховується звичайний вияв ввічливості, бо, зрештою, подумав, чи багато вони допомагали колгоспові. Він хотів був узяти собі слово, та поки вагався почалася урочиста частина.

Тепер Супрун перейшов до роздачі премій, що їх правління, з колгоспним активом визначили для кращих працівників.

Виголошуючи прізвища премійованих колгоспників і заслуги їх, Супрун тут же, під гучні оплески, роздавав

премії, одному взуття, другому костюм, а комусь гармошку.

Після Цибульки, Супрун був спинився й нерішуче, з веселою міною на обличчі, поглянув у куток, де маяв червоний прапор.

— А тепер професор Яровий, Тихон Лук'янович, проговорив непевним голосом, і знову примовк, не почувуючи ніби сміливості виголосити постанову. Потім, озирнувшись навкруги, за ганок, замахав руками.

На його знаки на ганок зійшла Настя Сімейко, червона, як хустка, що лежала в неї на плечах. Ставши коло столу президії, вона соромливо, закриваючи обличчя кінцем хустки, усміхнулася, потім прибрала поважного вигляду й мовила, хвилюючись:

— Як, значить, я працювала над насінням у бригаді Цибульки і по вченій структурі Тихона Лук'яновича й те насіння дало дуже гарний врожай, то бригада і колгоспне правління дякують вченого за користь, яку вони приносять для нас. А ще припоручили, — тут вона запнулася, зиркнула на президію, — припоручили передати оцей маленький подарунок, у премію від колгоспу.

Вона витягла сховану було під хусткою, спущеною кінцем на груди, руку з маленьким пакуночком і бистро, розгорнувши його, ступила в куток, де сидів професор Яровий. Поклавши його на стіл, вона так само бистро, з переляканим видом, подалася геть з ганку.

Тихон Лук'янович скинув оком на люльку з довгою трубкою, оправленою сріблом, що лежала перед ним, на шовковий кисет з написом, такими ж нитками вишитий, потім поглянув на людей, що бучно вітали його оплесками. Звівшись на ноги він мовчазливо

уклонився, не знаючи, що далі робити, як несподівано на ганку перед столом з'явився Роман Цибулька й порухом руки дав знак, що бажає говорити.

Коли гамір ущух, і в дворі запанувала знову тиша, Роман мовив, трохи непевно й кучеряво: — Всі, мовляв, ми добре знаємо, скільки терплять люди від поганих урожаїв, від невчасного обробітку землі, а ще й від природи, від суховіїв, від запалу зерна й вимерзання. І хоч наука і допомагала хліборобству й усяку агрикультуру заводила та проти природи нічого не могла вдіяти. І ось знайшовся чоловік, що свою науку поклав на те, щоб справжню силу проти суховіїв знайти, щоб хліба скоріше вистигали і краще родили, і цей чоловік сидить серед нас. Ми ще не знаємо до чого це дійде і яка справжня сила буде поставлена проти стихії, але хто бачив наше поле, засіяне нашими руками, за його вченою порадою, той може сказати, що тут правильна путь. Тож то комсомольська організація Вербівки, шануючи професора Ярового, ухвалила на своїх зборах прийняти його у свою сім'ю, обравши його почесним бригадиром комсомольської агро-культурної бригади. А щоб відзначити цей день виготували оцей жетон.

— А ну, товаришу Яровий! Виходьте з кутка сюди ближче! Та жвавіше, — помахав нетерпеливо рукою, побачивши, що той розгублено замнявся на місці.

— Живіше, будь ласка, сюди до мене!

Тихон Лук'янович несміливо вийшов з кутка й покірно, поглядаючи на Романа, то на президію став коло столу. Тоді Роман підійшов до нього й пришили до борта піджака значок.

— Хай же цей значок буде запорукою нашої єдності й спільної праці на користь трудящим Вербівки й усього світу, — потиснув урочисто руку професора Ярового під грім нових оплесків колгоспників і радісні вигуки юнаків.

Тихон Лук'янович, зворушений до глибини, розгублено озирався по сторонах, розпливався широкою лагідною усмішкою, знизував плечима. Потім провів ніяково рукою по буйній шевелюрі, прибитій сивиною на скронях, й відповідав тремтливим голосом, повний напливу теплих почувань і подяки.

Хвилюючись, він зауважив, що його досліди тільки початок великих дослідницьких робіт над опануванням життя, і розвитку рослин, над прискореним визріванням хлібів. Багато, мовляв, несподіванок, а може й розчарувань зустрінеться ще на цьому шляху, але немає сумніву в тім, що проблема боротьби з суховіями і вимерзанням буде доведена таки до щасливого кінця.

— Я вірю, товариші, що спільними силами, під проводом партії, ми опануємо таки загадковими явищами природи, поставимо межі стихійним лихам, а врожай наших ланів піднімемо на таку височінь, про яку старий світ не міг і думати.

Його голос затремтів. Розчулений, він раптово примовк, усміхнувся; й, махнувши рукою, опустився на стілець.

Скоро, по закінченні діловї частини свята, почався обід.

Тут, у дворі були розставлені столи, збиті з дощок, що довгими суцільними рядами, на цілі гони тяглися через усе розлоге дворище. На ці, столи накриті білим

полотном, із щойно розгорнутого сувоя, куховарк и колгоспниці, подавали страви. Спочатку пироги. Білі пшеничні, начинені картоплею з посіченим м'ясом, з легенько зарум'яненими боками, у великих мисках.

Коли люди почали розсідатися, Супрун запросив Тихона Лук'яновича до свого столу, за яким уже сиділи гості із сусідньої МТС, голова сільради, секретар місцевого партійного осередку. Та поспів Цибулька й закликав його до себе.

— Сьогодні Ви вже з нами. Сідаємо до нашої компанії.

В їхній компанії, до якої прилучився Тихон Лук'янович, за столом, на краю ряду, сиділи Настя Сімейко, Василь Дорожка і ще кілька молодиків.

До пирогів подали сметану. За сметаною м'ясний, ситий, борщ, потім добре всмажену, з бурячками, свіжу, пахучу баранину, а на кінець ще й молочну кашу.

Обід відбувався жваво, цокали тарілками, весело гомоніли, перекидалися фразами, усмішками, дотепами. Хтось поруч за сусіднім столом жартував, чого мовляв Супрун не подбав про підмазку, хоч би квасу дістав. Якась бабуся висловила гадку, щоб свято врожаю улаштовувалось не раз на рік, а хоч би один раз на місяць.

Хтось зауважив, що краще якби раз на тиждень, тоді можна б було і співати. Настя Сімейко пожалкувала, що в них немає музики. З музикою було б веселіше. Роман погодився з нею й закинув, що пора їм про свій оркестр подбати. Думка видалася всім привабливою й Романові доручили в'яснити цю справу. Він не сперечався.

— Гарзд! Тепер можна й про музику подбати.

Тим часом надходив вечір. Прозора блакить неба поволі зникала, затягалася опаловою млою. Полохаті сутінки розповзалися по землі.

Обід кінчався, люди почали виходити зза столу. Починався вечір самодіяльності.

За двором перед колгоспом, на майданчику згуртувалася молодь. Тут починалися танки. Хлопці й дівчата, утворивши велике коло, завзято й ритмічно прискорюючи, то затримуючи темпи, вибивали долонями імпровізовану музику, приспівуючи :

Ой дуб, - дуба - дуба - дуба
Дівчина моя люба...

Дві пари хлопців вели імпровізований, як сама музика танок. Узявшись руками в боки, а голови гордовито закинувши назад, вони міцно вибивали каблучками, а то буйно, з прискореними ударами в долоні, носились у широкому колі.

Тихон Лук'янович витяг преміальну люльку й набивши тютюном, пристав до кола. Попахкуючи люлькою, уважно стежив за танцюристами, потім і сам зачався вибивати долонями,

— Може потанцюємо? — побачив його Цибулька, що закінчив оце приладнувати на ганку полотно для кіна й підійшов до натовпу. — По парубоцькому?

— І потанцюємо, тільки зо мною, — виринула з кола Настя Сімейко. — Тихон Лук'янович буде мені кавалером. Правда? Ви ж тепер наш. — І не встиг Тихон Лук'янович озирнутися, як вона взяла його під руку. — Починаємо.

Тихон Лук'янович, загасив люльку.

— То й потанцюємо, — й заніс руку за дівочий стан. Протиснувшись у коло, закружляв з нею під гучні оплески в долоні і радісні вигуки молоді.

І раптово відчув на собі гострі погляди й, зніяковівши, спинився біля кола.

— Це ви?

Тихон Лук'янович зніяковів.

— Та ні це ви? Чи може я помилилася? Я вас зовсім не впізнаю.

Перед ним стояла Віра Михайлівна. Вона була на святі в сусідньому селі і тепер, вертаючи додому, поцікавилась танками.

— Та ні бо, що трапилось, Тихоне Лук'яновичу? — зазірала в обличчя, здивована несподіваною зміною настрою завжди стриманого професора.

Тихон Лук'янович підніс голову й гордовито відповів:

— Сьогодні я молодий. Сьогодні мені вісімнадцять років. Не розумієте? Сьогодні, Віро Михайлівно, — блиснув радісно очима, я став, можна сказати, комсомольцем.

Вона розкотисто засміялася.

— Ось що! Тільки комсомольцем і то не зовсім? Тоді я вас уже перевищила. Сьогодні, Тихоне Лук'яновичу, я стала вже комуністкою, — мовила урочисто поважним тоном. — Сьогодні мене прийняли до кандидатів. І дочала, — умовилась була з Машутою, що восени, після закінчення сівби, повертаюся на станцію й берусь за дослідну роботу, а тепер доведеться ще тут попрацювати. Ну, заїдемо до мене. Ви ж з Євгеном?

— Євген Самійлович лишився на станції. Приїхали там аспіранти.

— Аспіранти! Ну ходімо, поговоримо в мене.

Тихон Лук'янович завагався.

— Хотілося б подивитися на танки і кіно. Лишайтеся з нами.

Віра Михайлівна заперечливо покивала головою.

— Не можна. Треба поспішати додому. Гайок щось кислий. Погано спить. Зубки ріжуться. Приходьте пізніше, після кіна.

Тихон Лук'янович лишився біля гурту. Розпаливши знову люльку, він втиснувся в коло й привітно, звеселілими очима поглядав на танцюристів, що носилися в колі, і собі притопцьовував ногами, а то плескав долонями, у такт вигинався колінами. І вже геть пізніше, коли Роман сповістив, що з кіном все полагоджено, пішов у двір дивитись картину.

Картина була стара й часто рвалася. Закінчилась досить пізно, і Тихон Лук'янович подумав, що незручно турбувати Віру Михайлівну серед ночі. Він вирішив вертатися додому й пішов загадати Трохимові, щоб запрягав коней.

Трохим сидів у стайні в гурті чергових стайничих— колгоспників. Тут з колгоспними пирогами й індивідуально заготовленим „квасом“ у літровці продовжували колгоспне свято.

— Як їхати, то й їхати. Нам що, — відповів Трохим без особливого ентузіазму. — Воно, правда, темнувато, а коли треба, то як же.

Тихон Лук'янович з непевної Трохимової мови зрозумів, що їхати буде справді „темнувато“, й постановив переночувати тут, у колгоспі. Одмовившись од приміщення, до якого закликав Роман, він пішов до клуні, на повненої сухим, пахучим, як гай, сіном, і бухнувся в нього.

Вражіння дня, як на екрані, відбилися в його свідомості. Згодом почали затемнюватися шматками якихось

невиразних картин і істот, то привабливих і милих, то огидних, страхітних як примара, як дракон. Нарешті все зникло.

Він заснув міцним, багатирським сном.

Розділ тридцятий

Тихон Лук'янович раптом, ніби йому щось причутилось, пробудився. У ту ж мить яскраво золотистий, гарячий, як огонь, шматок пурпурної тканини упав йому в очі.

Вражений підвів голову.

На сході, на обрію, за вгородами і полями, розгоралася, мов розведена ватра, рання зоря.

У прочинених воротах клуні, на схід, стояв одягнутий Трохим, у піджачку і в картузі, з батіжком у руках і мовив:

— Так що можна і рушати. Коні в таранасі.

Тихон Лук'янович схопився на ноги.

Збоку клуні, там, де стайні, чувся гомін, і тупіт, і брязкіт.

Виводили коней. Збиралися їхати в поле.

— Наші в таранасі? Будемо рушати.

Незабаром по тому викотились на вулицю.

Село тільки прокидалося. За воротами, у дворах мукали корови. Цокали хатніми дверима. Скрипіли хвіртками. Люди виходили на роботу.

Спочатку їхали мовчки. Ніби кожен був поінтий своїми мислями. Згодом, коли вибігли за село, і коні легко пустилися дзвінким шляхом, Трохим обернув голову.

— А свято вийшло показне. Що треба. Народ удовольнився, — ніби продовжив щойно перервану бесіду чи то зробив висновок після довгих міркувань.

— Вдовольнився? — поцікавився Тихон Лук'янович.

— Пошти. І то сказать! Вісім кілограмів на трудодень. Півпуда. А що як у кого двіста або триста трудоднів? Це хліб. Їй-же хліб. Жити можна.

— Ти про це? — здивувався Тихон Лук'янович, бо гадав, що той гомонить про святковий обід. — Звісно, жити можна. Попрацювали добре і добре припало. І додав: — Могли й більше дістати, якби скрізь гарно вродило

— Таки могли б?

— А чого ж? Вроди пшениця скрізь по тридцять центнерів з га, як на деяких ділянках, і дістали б.

Розмова урвалася. Перед ними на всі чотири сторони стелився широкий, неосяжний, мов океан, рівний, як долоня, степ. На його родючій землі досягав ще де-не-де, схиливши важкі голови, соняшник, шелестіли неприбрані поля кукурудзи, а там уже чорними скибами випиналися розгонисті гони жирної ріллі. Золотистими рунами буяли перші ранні засіви озимини. Росисті крапельки, що перед ранком впали на руна, серебрилися тепер на сонці, що вже стало над обрієм, і мов сльоза на щіточках вій, тремтіли на листочках кущуватої прозелені.

У повітрі, повному лоскотної тиші, дзвінкого проміння, прозорагайдної, як усмішка дитини, блакиті, міцно пахло ріллею, стернями, молодою зеленню, а ще ароматом свіжого, ніби щойно напеченого хліба.

Трохим знову обернувся.

— То, кажете, можна і більше дістати? А он там в одному колгоспі поблизу Вербівки, у Глибокому колодязі по два кілограма на трудодень припало. Тільки по два. І чого ото воно так? Тут вісім, а поруч тільки два? Чи земля вже така, чи робота? Чи люди?

Тихон Лук'янович здивувався.

— Тільки два кілограми на трудовень? Мабуть, у тому селі багато лайдакували. Звісно, люди всьому голова.

Перекидаючись словами, то оглядаючись на степ, де виднівся димок тракторів, де орали землю, сіяли озимину, вони непомітно проскочили тридцять кілометрів.

Як тільки в'їхали в парк, Тихон Лук'янович зразу ж виплигнув з тарантаса й хутко подався алеєю до флігелька.

На коротку мить затримався на ганку, ніби міркуючи, де можуть бути гості із Харкова, потім забіг до кімнати.

Тут поралась Пелагія Йванівна, і він весело привітався.

— Як ся маєте? Добре? Треба б чогось поснідати. А сьогодні чудова погода. Сонечко таке тихе, привітне. Сьогодні, Пелагіє Йванівно, нашу картоплю вибирати-мемо. Епікура. На той рік посадимо отакого і для вас буде добре родити.

Кидаючи голосно фрази, він ступив до дверей своєї кімнати. Та Пелагія Йванівна застерезливо підвела голову.

— Ш-ш-ш, — загадково зашушукала, — простягши вперед руку. — Розбудете. Хай ще поспить.

Тихон Лук'янович насторожив вуха.

Стара вела далі:

— Так пізно вгомонилася. А вже така весела, привітна та гарна, як та маківка. Така вже сердешна та лагідна.

— Та про кого це ви?

— Ну, про кого ж? Вам краще знати. Така вже сердечна та воркотлива, як та голубка.

Тихон Лук'янович, усміхнувшись, знизав плечима.

В цю хвилину двері його кімнати розчинилися і на порозі з'явилася Коломієць.

— Я готова. Добридень. А ви вже повернулися? — проговорила ніяково, ніби зовсім не сподівалася на швидкий поворот. — А тут дуже гарно. Я, признаюся, не чекала, — ступила на ганок і позирнула на парк, на берести, на липи, що вже зрідка бралися жовтим листом. Тихон Лук'янович підтримав її думку. Він теж вважає, що тут дуже гарно. Спокійна природа. Можна добре працювати.

На алеї показався Машута з мужчинами і загомонів:

— Як? Ви вже тут? А ми гадали, що ви нескоро повернетесь. Розташували у вас Марію Миколаєвну. Ніде було їй тут подітися. Сьогодні десь улаштуємо.

Тихон Лук'янович ухмільнувся.

— А чого ж? Добре зробили.

Машута провадив далі своїм звичайним тоном:

— Скоро! Скоро! Чи, може, погано приймали? Як там гостювалося? Як свято відбулося?

— Гарно. Дуже гарно. Дуже добре, — підкреслив Тихон Лук'янович. І додав, що він би й довше лишився, та кортіло повернутися. — Люди ж приїхали. Треба поговорити. От шкода, що запізнилися. А які тут сорти були! Ну, нічого, я вам дещо покажу.

— А ми вже дещо бачили, — завважив діловито Черниш. — А про дещо розповів Євген Самійлович. Дивилися і на вашого Епікура і на просо і сою. Починаєте працювати над іншими культурами? Це цікаво. Це справді щось нове, що може почати нову сторінку в агрономії.

— От, а хіба я не казала, — бризнула вогниками в бік Загорського молода аспірантка, вдоволена, видимо, з того, що знайшла підтримку своїм думкам від старшого колеги. — Ні, мені тут дуже подобається. Я хочу дістати собі відрядження на довший час. Хочу тут попрацювати. Сподіваюся і ви теж зробите, Загорський? Як ви на це? — поглянула на Тихона Лук'яновича.

— А чого ж? Добре. Я не заперечую. Навпаки. Тут роботи! Будемо поширювати досліди. Будемо далі розшифровувати природу. Вирощуватимемо найродючіші сорти. Хай земля наша колгоспна молодіе, багатіе. Тут роботи!

Очі йому горіли. Він ніби весь світився. Радісний, піднесений, розмашисто розводив перед себе руками, то замріяно дивився уперед.

— Ну, ходімо. Подивимось.

З цими словами він узяв під руку молодих аспірантів і твердою ногою, з гордовито піднесеною головою, повіває до теплиці. Розповідаючи, кидав запально:

— О, це тільки початок. Тут стільки роботи! Стільки роботи!

Машута ішов слідом за ним поруч з Чернишем і, слухаючи його вигуки, скоса позирав на нього, радів і дивувався, звідки взялося у нього стільки запальності, енергії, молодості й бажань.

1932 — 1933

З М І С Т

	Стор.
Частина перша	
Непевними кроками	5
Частина друга	
У сільцях	97
Частина третя	
Життя молодіє	173

A 427686

947
64

KK

